

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KASSI MAJA

Kodu kuvand ja inimsuhted Mati Undi 1960.–1970. aastate loomingu*

MAARJA VAINO

Kodu kuvand Mati Undi loomingu ei tundu iseenesestmõistetava teemana. Mati Unt on ikka olnud eesti kirjanduse (ja teatri) kass, kes kõnnib omapead. Ning tema varased teosed on palju rohkem inimese- kui kohakesksed.

Ometi. Inimsuhted leiavad alati aset kuskil ning ruumisuhted on implitsiitselt olemas ja mängivad olulist rolli ka igas Undi teoses. Enamgi. Võib püstitada hüpoteesi, et nad ei ole lihtsalt kohalolevad, vaid n-ö peegelfunktsioonis inimsuhetega, moodustades tähendusüksusi, mille kaudu Undi teksti allhoovustesse siseneda.

1960. aastate noore Undi loomingu iseloomustab valdavalt sisemonoloogina esitatud noore mehe hingeelu kujutamise. Pealtnäha juhtub tema tolleaegsetes lühiromaanides vähe, sisestruktuurilt on need aga laetud filosoofiliste painetega.

Siinse artikli eesmärk on uurida Mati Undi varase loomingu kodu(ruumi) kuvandit. Noor kirjanik oli alles hiljuti oma kodukohast Voore külast Jõgevamaal Tartusse asunud ja koges ise põhimõttelist (inim)geograafilist muudatust. Ühtlasi on see aeg, mil Unt kirjutas hästi vahetult. 1970. aastatel hakkab ta oma teoseid rohkem „ehitama”, aina enam lisandub mütoloogilist taustsüsteemi ning intertekstuaalsust.

* Siinse artikli aluseks on ettekanne A. H. Tammsaare Muuseumi 10. sügiskonverentsil „Kodu kuvand eesti kirjanduses läbi aegade”, mis toimus 1. detsembril 2014.

Nimetan seda varase loomingu perioodi intuiitiivse Undi ajaks. Leian, et just intuiitiivne Unt pakub põnevat uurimisainest kirjaniku teadvustamatute signaalide või sõnumite avastamiseks, samal ajal kui hilisem Unt on kahtlemata intellektuaalselt põnevam. Tundub, et Unt ei rahuldunud oma (geniaalse) intuitsiooniga ning tahtis faustilikult teadmiste kaudu jõuda uuele tasandile. Põlvkonnakaaslastega suheldes kandus rõhk teadmiste omandamisele ja katsetamisele: „Silmanähtavalt iseloomustab neid inimesi ahmiv lugemine eri suundadest ja sellest sündinud keerukas mõjurite kompleks: psühhoanalüüs ja Jung, budism ja teised ida religioonid, semiootika ja strukturalism, erinevad esoteerilised õpetused, biitnikud ja kontrakultuur, sürrealism ja modernism jne. Eksistentsialism on ainult üks osa suurest lainest, mis kannab selle põlvkonna eemale valitsevast realismist ja leninismist” (Hennoste 2011: 1141).

Kui hakata Undi varasemat loomingu lugema pilguga, mis otsib sellest kodu ja kodutuse temaatikaga seonduvat, tuleb 1960. aastatel kirjutatu ja 1970. aastate teise poole teostel üsna selget vahet teha. Undi loomingu üheks muutumise versta-postiks peetakse romaani „Via regia” (1975). Romaanile on eelnenud otsustavad muutused Undi elus: 1972. aasta 29. augustil kolis ta Tartust Tallinnasse, keskendus aina enam teatrile, oli lahutanud oma teise abielu ning alustanud kooselu näitleja Kersti Kreismanniga.

Tallinnas suhtles Unt noorte kunstnike ja arhitektidega ning omandas õhus olevaid ruumiteoreetilisi ideid. Tollastes kultuurikõnelustes oli olulisel kohal ruumiga seostuv eksistentsiaalne ja metafüüsiline mõõde. Kõikvõimalikud arhitektuurilised utopiad kajastuvad kõige enam romaanis „Sügisball” (1979), mida on sellest vaatenurgast ka analüüsitud. Näiteks Andres Kurg on „Sügisballi” kaugema taustana näinud Briti poparhitektuuri rühmituse Archigram projekti „Instant City”, hilismodernistlikke mikrokeskkondi ja poputoopiaid (Kurg 2010: 31). Valdavalt avalduvad need romaanitegelase arhitekt Maureri tehnokraatlikus optimismis linnade tuleviku suhtes, unistuses täiuslikust hiigellinnast, kus puuduvad hais ja räpasus.

„Sügisballi” ilmumise eelsel aastal oli toimunud tähelepanuväärne „Arhitektuurinäitus 1978”, kus Leonhard Lapini sõnul „esitati „puhtaid ideid”, kuna tookord oli eesmärgiks näidata arhitektuuri iseseisva kunstivormina, vaimse ilminguna, aga ka sotsiaalsetes protsessides osaleva iseseisva ja mõjuka tegurina” (Lapin 1996: 119). Oma hilisemas arvustuses romaanile tõdeb Lapin Undi Mustamäe kohta: „Lagedail väljadel paiknevad puhtad vormid, nelinurksed kastid, monstrumid, millel on erinevas valguses erinev ilme. Ei pargipinke ega baare, ei muuseume ega kinosid. Uksed, aknad, rõdud, trepikojad, korrused. Majad-objektid ilma sisemise eluta” (Lapin 1980: 132).

Niisiis oli Undi tollaegset kodukontseptsiooni tugevalt mõjutanud kokupuude arhitektuuriteooriatega ning mõistagi omaenda kogemus uusrajooni elanikuna. Romaani algse teema sõnastaski Unt kui „kodu, korter ja suurlinn” (Tonts 1991: 471).

On ka üsna selge, et kontrast, mis tekib kodutunde ja anonüümse linliku keskkonna vahel, on romaani üks domineerivaid meeleolukandjaid: „Tegelaste urbanistlik elukeskkond on kõle (ehkki sel ei puudu esteetilised kvaliteedid), see ei ole klassikalises mõttes kodu, mis kätkeb soojuse, kaitstuse, koosolemise kaastähendusi. Paaril puhul võõritab Unt kodu fenomeni ennast poeetilise kumulatsiooni abil, lähimõisteid kuhjates. Kui puruneb luuletaja Eero abielu ning kodu muutub korteriks, painab tema teadvust kümnete kaupa kodu-sõnu

nii eesti kui ka võõrkeeltes, nende seas semantiliselt ootamatuid või vormilt veidraid: kodujänes, kodukaitse, kodukasvanud kriitik; kodututenagi; kolhoosnike kodu, kroonikute kodu jne.” (Epner 2010: 24).

Linna nähakse majadena, aga mitte koduna. Taustana kõlab siingi lapinlik-künnaplik kontseptuaalsus, mille kohaselt esemestunud arhitektuuris on kaduma läinud tempel, „selline arhitektuurvormide suhe, ruumisarnane struktuur, mis on vaba funktsionaalsusest. [---] Just templi puudumine hoones teeb temast inimesest võõrdunud objekti” (Lapin 1997: 168). Võõrandumus on aga „Sügisballis” valitsev tunnetuslaad, seda rõhutavad ka inimsuhted: Eero on lahutatud mees, Laura lahutatud naine, Theo ja August Kask poissmehed ning Peeter isata laps, kelle ema käib tööl.

Kuid nagu öeldud, 1970. aastate teisel poolel on Unt juba teistsugune autor kui 1960. aastatel. Seetõttu jätame „Sügisballi” kõrvale ja keskendume rohkem intuiitiivse Undi teostele. Milline kodukuvand koorub välja sellistest teostest nagu „Hüvasti, kollane kass” (1963), „Võlg” (1964), „Elu võimalikkusest kosmoses” (1967), „Mõrv hotellis” (1969), „Tühirand” (1972), „Ja kui me surnud pole, siis elame praegugi” (1973) ning „Mattias ja Kristiina” (1974)?

Naine ja maja

Unt kolis oma kodutalust – mis kandiski nime Kodu talu – Tartusse 1958. aastal. Ta asus elama Ella Jaaksoni juurde, kellest sai tädi Ida prototüüp romaanis „Hüvasti, kollane kass”.

Tädi Ella oli Matile oluline lapsepõlvest saadik, kuid kodus hoitud ja helitatud poisile võis uus olukord, elu põhimõttekindla tädi juures, mõjuda koor-mavalt. „Tädi Ella oli pikka kasvu, klassikaliste näojoonte ja suurte hirve-silmadega kaunis naine. Tema hoiak oli lausa aristokraatlik. Tal olid enda arvates õiged põhimõtted ja alati oli ta väga veendunud oma õigsuses. Tal oli hea maitse, uhke olek, au- ja kohusetunne,” kirjutab Ella Jaaksoni ristipoja tütar Ene Sööt, kes on lähemalt uurinud Undi lapsepõlvekodu (Sööt 2008: 57).

Unt mõistagi fabuleeris ja liialdas Ida tegelaskuju loomisel (ning palus hiljem tädi Ellalt selle eest ka vabandust). Tema nooruslikus bravuuris saab tädi Ida majast ahistuse sümbol. Juba romaani 15. leheküljel tunneb Aarne, et maja ajab ta hulluks, „see oli juba niisugune maja” (Unt 1967: 15), ning kordab sedasama hiljemgi (Unt 1967: 97). Mida keerulisemaks muutuvad Aarne ja tädi omavahelised suhted, seda umbsemana hakkab tunduma ka majas viibimine. Ühe järjekordse tüli ajal tädiga tahab Aarne „mingi impulsi ajel avada akent”, kuid aknad on paberiribadega kinni kleebitud (Unt 1967: 49). Vanas majas valitseb nähtamatu ärevus (Unt 1967: 81), nii et ühel hetkel ei pea Aarne enam vastu ning lükkab kõik ukсед pärani, tuisk tungib koridori ja välisuks paugatab vastu seinu. Ning kui üks seda s u l g e m a kiirustanud tädi Ida käte vahel uuesti vastu seinu lendab, „maja võpatab veel kord” (Unt 1967: 97). Maja võpatab, nagu ei oleks see lihtsalt maja, vaid midagi enamat.

Psühhoanalüüsis seostatakse m a j a inimisiksusega. Jung näiteks sisendas Freudile, et naksatused tema toa kapis on põhjustatud tema alateadvuse reaktsioonidest. Üks tuntumaid teste, mille kaudu püütakse inimese psüühilist seisundit määrata, kannab nime „Maja-puu-inimene”. Seda tutvustas 1948. aastal John Buck ja ülesanne seisneb mainitud objektide joonistamises.

Pildi analüüsimisel kogutakse infot joonistaja kognitiivse küpsuse ja tema suhete kohta pereliikmetega.

Unt oli varakult haaratud sügavast psühholoogiahuvist. „Mati oli ülimalt huvitatud nii psühholoogiast kui ka psühhiaatriast, eriti psühhoanalüütilise suunaga psühhiaatriast. Luges sel teemal palju ning tegi oma ilusa, veidi naiseliku käekirjaga loetust huvitavaid väljakirjutisi. Oli nauding neid kladedesse kogutud märkmeid lugeda,” kirjutab psühhiaater Anti Liiv oma mälestustes (Liiv 2010: 98). On küllalt tõenäoline, et psühhoanalüütiline side maja ja isiksuse vahel jäi Undi teadvusesse või mitteteadvusesse pidama ning leidis väljundi tema inimkujutuses. Seda enam, et valdav osa maju – individuaal-elamuid – on Undil seotud naistegelastega. Naine = maja seose tekitab juba Freud, kes enda sõnul toetus vanadele müütidele, näiteks heebrea kirjandusele (Freud 1920). Psühhoanalüütikute seisukohalt on kodu ühendatud emaga (naisega), sest meie algkodu on emaüsk. Naise roll ühiskonnas on samuti alati olnud rohkem koduga seotud.

Unt on naise (ja ka iseenda isiksuse) võrdsustanud majaga luuletuses „SAMORASKRÖTIJE”: „Avan ennast avan nagu ust / Mille taga peitub ainus keeldud tuba / Toa sisemus on must / Tuppa astuda mul puudub ema luba // Sinna astub hoopis võõras mees / Teeb seal kõike mida tahab / Sama teeb ta minu naise üsa sees / Nõnda eluaastad jäävad selja taha // *Nothing is real / Strawberry fields forever*” (Vahing 2004: 89).

Luuletus otse manifesteerib psühhoanalüütilist ideed, et maja/ruumid sümboliseerivad naise üska ning ukсед-aknad on avatud sellesse. Muidugi, Unt ei lähtunud kindlasti vulgaarfreudistlikest tõlgendustest, ta oli ikkagi peenem poiss. Pigem huvitas teda inimpsüühika n-ö arhitektoonika ning eriti peidetud, salajased sopid selles, maja kui tegelase tunnete reflekteerija või projektsioon.

Tädi Ida ja kollase maja samasus on igal juhul olemas. Ida on selle ruumi valitseja ning tema meeleolu valitseb kogu majas. Ühtlasi toimub majas asju, mis on otseselt seotud Idaga: näiteks Aarne ja Ida suhete täielikus madalseisus võetakse majast ära elekter, kahe inimese suhe jätkub kuskil hämartsoonis. Episoodis ämbriga, mille Aarne ümber ajab ning mille tulemusel ka Idal lõplikult kops üle maksa läheb, peegeldab ämber justkui Ida kummulipööratud hingeseisundit. Kui Ida on Aarne majast välja visanud ja poiss läheb sinna oma kohvrile järele, kolksatab värav jultunult (heli, mida Aarne märkas esimest korda) ning haige välimusega Ida resoneerub hästi raamatutest tühjaks jäänud riuliga, mis „seisis nagu tolmune luukere” (Unt 1967: 146–147). Jne.

Ka Aarne pruut Maia elab eramajas, vaiksel kõrvaltänaval, kus „sammud ja jutt sumbusid tihedate hekkide sordiini alla” (Unt 1967: 39). Maia eelistab põhimõtteliselt elada individuaalis, sest „ükskõik kunas, ikka on tunne, et lähed koju”, ütleb ta Aarnele, kes on just vastupidisel seisukohal ja eelistaks elada „suures riigimajas” (Unt 1967: 45). Juba varem on Aarne vestluses oma sõbra Andoga postuleerinud, et võitluses labasusega on „rindejoon neis madalates majades” (Unt 1967: 26), viidates eramutele.

Suhtes Maiaga adub Aarne peagi, et Maia ei ole eriti rikkalik siseelu, tal puudub elu mõte ning ta ei usu millessegi. (Hiljem saab ta teada, et Maia on üritanud enesetappu sooritada.) Kui Aarne tüdruku majja külla läheb, tunneb ta juba veerand tunni pärast, et seal on ahistav olla, ning ta soovib lahkuda. (Eriti häirib teda mõte, et koridoris pühitakse põrandalt tema poriseid jälgi.)

Samamoodi koormavana hakkab talle mõne aja pärast tunduma kogu suhe Maiaga.

Romaani „Võlg” peategelase kallim Malle elab samuti suures ilusas majas. Ja temagi vaevleb elumõttetuse küüsis nagu Maia: „Juba aasta aega ei käinud ta töö, ta pidas ennast vanaks ja ei uskunud mitte millessegi” (Unt 1967: 177).

Paistab, et Unt seostab oma varastes teostes ilusad, aga igavavõitu naised individuaalelamutega, mis mõjuvad meestegelastele ahistavatena. Majast ja sellega seotud tegelasest saab umbsuse sümbol. Ning meestegelase iha olla pidevalt majast väljas on sünkroonis tema võimetusega saada hakkama rutiinseks muutunud armusuhtega. Püगतud hekid ja taltsutatud majad on liiga staatilised, rahutud meestegelased ei suuda nendega kohaneda.

Elu mõtte on kaotanud ka isa romaanis „Ja kui me surnud ei ole...”. Seekord funktsioneerivad üsna ühtses rütmis isa ja tema eramaja. Näiteks: „...isa ei saanud und. Kell tiksus ja meenutas vananevale mehele aja katkeamatut voolu. [---] Süda löi kellaga sama takti, see võis kergesti tekitada mingi resonantsi tunde. [---] Peegel peegeldas tühjust, oli iseendasse süvenenud. Ema kosmeetikapurgid, mis mõnel ööl helisesid nagu maavärinat ennustades, olid täna vait ja surnud. Isa lamas. Oli nulltund, kus pole ei hirmu ega rõõmu” (Unt 2009: 216–217).

Või: „Isa norskas. [---] Korraks katkes see heli. Hingamine peatus, lõppes mitmeks sekundiks, siis järgnes hele luksatus, hingetoru oli jälle vaba, inime ne elas edasi. [---] All koridoris rippus voolumõõtja, mõõteketas seisis. Ta hakkas pöörlema alles siis, kui külmkapp ennast ise sisse lülitas” (Unt 2009: 259). Ning veel: „Kõik, mis toimus, puudutas ka teda, kõik, mis juhtus, puudutas kogu maja” (Unt 2009: 261).

Individuaalelamu kehastab (noore) Undi jaoks ka ehedat väikekoodanlikkust.¹ Ühelt poolt eristub eramaja linna masinlikkusest, kus „[K]õik vanaemad koovad samas rütmis, kõik isad loevad artiklit „Prantsuse parlamendis”, kõigil emadel on käes „Elu ja armastus”, kõik vanaisad kuulavad laulu mustast kassist, kõik lapsed mängivad punase- ja sinisetriibulise vurriga” (Unt 1971: 74). Teisalt on individuaalmajade maailmas kõik liiga suletud, tuuletõmbus ja määrdundu jäljed puhtal koridoripõrandal on keelatud, puuduvad uued situatsioonid ja planeerimatus. Individuaalelamutel puudub side kosmosega. On tähelepanuväärne, et tegevus neis majades toimub alati tasapinnaliselt, kunagi ei minda keldrisse ega pööningule, teistele tasanditele. Püsitakse ettenähtud tavaruumides.

Sealjuures köidab kahtlemata tähelepanu sõnatüvi „individuaal”, mis ühtib jungiaanliku individuatsiooniprotsessi sõnatüvega. Mõlemad viitavad sõnale „indiviid”, ladina keeles *individuum* (mittejaotatav), tähenduses ’isend, üksikolend’. Carl G. Jungi sõnul algab individuatsiooniprotsess isiklikust haavatasaamisest ja sellega kaasnevast kannatusest (Jung 1997). Kui individuaalelamud samastada naistegelastega (emaüsaga), kellest/millest Undi meestegelased eemalduvad, on see psühhoanalüütilises mõttes ühtaegu lahakumine n-ö turvalisest ematsoonist. Meestegelastes võib selle käigus käivituda isestumise protsess, millele muuhulgas vihjab individuaalmaja rõhutamine isiklike suhete kirjeldamisel.

Ometi ei paku see lahendust kodutunde, õieti selle puudumisele.

¹ Individuaalelamu pakkus inspiratsiooni ka teistele, kõnekas ajastukujund on Villem Grossi „Müüa pooleliolev individuaalelamu” (1962).

Kassi maja

Kas Undi tekstis üldse vilksatab midagi kodust, omast?

Meenub pisipala „Kassi maja”, kirjutatud aastal 1969. Peategelane, 6-aastane mina, on ehitanud kassile maja, teinud seda hoole ja armastusega, kuid kass ei taha selles riietega kaetud toolialuses püsida. Korraga saabub tuppa ema, kellele tundub, et keegi tuleb üles maja poole. Tervet maja nakatab ärevus. Uks on haaki pandud ning ema ja isa seisavad köögis, täis vaikset pinget. Siis otsustab isa järele vaadata, kas tuleb üldse keegi, läheb välja ning naaseb mõne aja pärast. Pinge laabub. Kedagi ei ole, ainult kass istub köögis ja vaatab kõigile kordamööda otsa.

Muidugi võime küsida, kas kass, kes ei tahtnud kodus püsida, ei ole mitte Unt ise? Kes samasuguse isepäisusega kippus kõikidele headele kavatsustele vaatamata ikkagi kodust välja. Jutu-kass on aga selgelt ka midagi majavaimu taolist. (Teadaolevalt oli Untide peres kogu aeg mõni kass, kes kandis alati sama nime – (H)alla.) Paistab, et just tema kontrollib olukorda nii majas kui ka maja ümbruses, ja kui talle midagi ei meeldi, võib tekkida katkestus ka rahulikus koduses elus. Ning kass – kuigi isepäine – on kodukeskne loom (mitte inimesekeskne nagu koer). Kass jääb truuks pigem paigale. Kassi maja on seetõttu ka algmaja, pärispaik. Väikeses jutukeses on ju lausa kaks kodu: maja ja selle sees veel eraldi kassi maja, nagu seeme või kese (seda enam, et kassi maja on ehitatud ahju, n-ö kodu südame peale). „Kassi maja” on pühendatud emale. Ning Unt kirjeldab loos üsna täpselt Voorel asunud Kodu talu toponüümikat: „Meie maja oli metsa ääres, otse õuelt laskus tee alla orgu sauna juurde, saun ise aga asus juba poolenisti metsas, teistest taluhoonetest eemal” (Unt 1971: 8). Kodutaluga on seotud ka 1967. aastal kirjutatud lugu „Lõvi jasmiinide all”, mis on pühendatud isale. Mõlemad pisipalad on nostalgiahõngulised. Unt on 1969. aastal Vaino Vahingu päevikusse kirjutanud: „Loodus rahustab mind – mitte ainult kramplikult –, sest olen 14 aastat maal elanud, ja ta järgi tunnen nostalgiat” (Vahing 2004: 17). Selle ülestunnistuse valguses mõjub kõnekalt jutustuse „Elu võimalikkusest kosmoses” ühe peategelase, Ennu – Undi *alter ego* – lihtne, aga Undi tekstis harvaesinev refleksioon: „Tuul vaikis. Maaailmas oli näiline rahu. Tahtsin maale, koju” (Unt 1971: 82).

Ning äkki märkame, et kui teksti ilmub sõna *kodune* või midagi muud positiivset, siis on see sageli seotud just talumajaga. Näiteks „Tühirannas” jõuavad tegelased vanatädi juurde, kelle lakas nad peavad ööbima: „...tema ilus arhailine talutuba kootud kaltsuvaipade ja linikutega, tikitud püüridega padjad kõrges virnas voodipeatsis, lossipildiga seinavaip, palju lilli” (Unt 2009: 16). Kirjeldus meenutab üsna selgelt Undi lapsepõlvkodu, mida samuti kaunistasid heegeldatud kardinad, kootud põrandariided ja palju lilli (Sööt 2008: 55).

Või teisel: „Ent Mattiasele tundus, et ta on jõudnud maale, tagasi isakoju. [...] Üks talu, üks kindlus seisis metsa ääres. Keskel televisiooniantenniga elumaja, mida kolmest küljest piirasid laut, ait ja saun. Maja taga oli viljapuuaed, mida ümbritses tارا. Kui Mattias ja Kristiina õuele seisma jäid, kuulsid nad ainult lehma mäletsemist laudas, aeg-ajalt tema puristamist ja ähkimist. Muru kirendas pimedaski võililledest. Lauda seinaga ääres pingil kuivas lüpsik, keset õue oli kassi piimataldrik. Mattias tundis, et ta on jõudnud (seekord kindlasti) koju, koos pruudiga....” (Unt 2009: 200, 204).

Muidugi, olukord muutub pärast seda kirjeldust, algab Undile tüüpiline võitlus/kaklus vanema ja noorema mehe vahel, teksti tungib isatapumotiiv. Kuid jällegi ei saa märkamata jätta paralleeli Undi Kodu taluga: elumaja, laut, ait, kuur, suur viljapuuaed. Eriti aga eelnevalt tekstis olnud viidet põlenud mõisale ja sõjaväeautodele. Voorel, Undi kodukohas, oli 1941. aastal toimunud lahing, mille käigus venelased põletasid Roela mõisas sakslaste mootorrattaid ja veoautosid. Väike Mati käis lagunenenud autodelt mutrikesi ja roole mängimiseks võtmas. Niisiis paigutub ka see talu, „kindlus” ja „isakodu” toponüümiliselt Undi kodumaastikku.

„Tühirannas” on episood, kus peategelane kujutleb oma teekonda koju ning kuidas kodutee muutub irratsionaalsetel põhjustel ületamatult pikaks. „Vanana ja hallina saabuksin lõpuks koju nagu Peer Gynt, suuteline ehk veel meenutama keskiga Rõngu lähistel ja esimest halvatust Elva männimetsades. Kompvekipaberite ja tikuotste vahel laveerides läheneksin majale, millest arvaksin, et see on mu isa-, ema- või naisekodu, igal juhul mingi kodu” (Unt 2009: 55). Antud juhul kirjeldab Unt saabumist n-ö arhetüüpsesse kaotatud paradisi, ning see on samuti kas isa-, ema- või naisekodu, igal juhul mingi algkodu.

Kodu arhetüüp paistab Undi jaoks olevat talumaja, mida ümbritseb lapsepõlvemaastik. „Olen päris maal sündinud. Arvan, et maastik vormib inimesi – keda mets, keda põld, keda meri. Küllap ma seepärast usun, et asjad võivad linnas oma olekust väsida, märatsema ja visklema hakata. Puudega seda ei juhtu. Nemad jäävad” (Unt 1971: 110). Seda Ennu („Elu võimalikkusest kosmoses”) tsitaati võib pidada kirjaniku enesekohaseks mõttekäiguks, siin ei ole intuiitiivne Unt osanud ennast piisavalt varjata.

Niisiis, maastik vormib inimesi. Unt tunnistab oma tegelase suu läbi kas või kaudselt, et tema on vormunud Voorel ja on tegelikult suurem looduslaps, kui ta välja näitab.

Jätame siinkohal pooleli talumajade ja individuaalelamute vaatluse, mida esineb Undi tekstis siiski küllaltki harva – mis ei vähenda nendega kaasnevat olulist tähendusvälja. Noore Undi domineeriv ruumikujutus ei ole aga ka linnakeskne – linn kui iseseisev tegelane ei ole veel jõuliselt teksti tunginud. Teoste tegevus toimub küll linnas – arusaadavalt Tartus –, kuid kitsamalt on tegevuspaigaks teatud kindlad kohad, mida ei saa aga nimetada koduks.

Ajutised ruumid

Undi teoste tegevustik toimub üldiselt mittekodus keskkonnas. Tegelaste elus puudub kindlustunne, kõik muutub ning jääb seetõttu/ühtaegu ajutiseks. Samasuguseks muutuvad ka tegelastevahelised suhted. Unt ise oli lahutanud oma noorpõlveabielu ning kahtlemata on purunenud, võõrandunud ja keerulised inimsuhted romaanides isikliku taustaga. Unt ei ole seda ka varjanud. Aga ta armastas mõelda kujundites ja nii said ka mõnevõrra ebakindlad inimsuhted tema teostes arhitektuurilise tähistuse: lakad, telgid, laagrid, põõningud, restoranid, koolimajad. Ühtpidi peidetud ja teistpidi avalikud, mitteintiimsed ruumid. Kohad, kuhu ei kinnistuta, mis pole püsivad elupaigad, vaid rõhutavad põgusust.

Neid ruume võib iseloomustada ka ooteruumidena. Ajutise pinnaga kaasneb mingi painav ootusseisund, pinge, lahenduse vajadus. Hea koondnäide on

„Tühirand”, kus tegelased peavad reisil olles ja külalistena lakas (kolmekordne ajutisus!) ööbides lahendama armukolmnurga pinge.

Paljud Undi tegelased elavad üürilistena, mis on samuti ajutine seisund ja väljendab mitteseotust. Näiteks mõtleb Mattias („Mattias ja Kristiina”): „Pererahvas oli tööle läinud või aiamaale või ära sõitnud teise linna või hoopis surnud – Mattias polnud nende elu vastu kunagi erilist huvi tundnud” (Unt 2009: 167). Üürnik on rangelt võttes sotsiaalteenuse kasutaja, kelle suhe ümbritsevasse paika on praktiline, mitte emotsionaalne. Nõukogude Liidus oli üürnikuks olemine omaniku vastand, sest üürnik on mobiilne (kergesti teisaldatav) ning ta ei ole mingi koha küljes k i n n i. Üürnikustaatus võib seega seostada ka poliitilise ideoloogiaga. Undi üürilistes väljendub muuhulgas teatud r i p a k i l o l e k, milles okupeeritud Eestis elati. Filosoofilises plaanis sobitub üürnikuks olemine hästi ka eksistentsialistliku elutunnetusega, mille kandjaks on paljud Undi tegelased ning mis omakorda reflekteerib valitsenud nõukogulikku reaalsustunnetust (nagu ka absurd).

Mitmed Undi tegelased asuvad kuskil vahemaailmas. „Me oleme etapp, asume kahe maailma piiril,” ütleb Arne „Kollases kassis” (Unt 1967: 31) ning üürilise staatus on selle oleku kinnitus ja projektsioon.

Sageli kordub väljend „nulltund” või „vaimude tund”, mis omakorda viitab mingile hämartsoonile, milles tegelased viibivad. Või veelgi enam – ehk kumab nulltunnist vastu ka *horror vacui*, tühjusekartus? Tühjusel on Undi poeetikas kaalukas roll, selle parimaks näiteks on romaan „Tühirand”. Romaanis ei ole tühi mitte ainult rand, vaid ka kosmonaudi suvemaja künkal, vana koolimaja, Eduardi tädi mahajäetud maja. Tühjuse lõhn on kodus, kuhu „mina” pärast naise mahajätmist jõuab.

Tühjal ruumil on tihe seos undiliku hirmumaastikuga: sellele projitseerub tegelaste sisemine tühjusetunne ning eksistentsiaalne mitte kuskil olemise tunne.

„Keegi ei mõelnud sellele, millise hooga me kihutame läbi pimedada külma ruumi,” mõtleb minategelane romaanis „Võlg” (Unt 1967: 202).

„Aga iga hetk võib midagi juhtuda ja me kaome siit ilmast seda kordagi mõistmata,” sedastab Enn (Unt 1971: 97).

„Tiiter „Head ööd” kustub, ekraan võpatab, muudab tooni. Sinine tühjus väriseb, kell on üle kaheteistkümnene, aga mina ei lülita televiisorit välja. [---] Ja kes teab, ehk eksib üks kauge maailma kutse läbi kõigi nende kihtide, läbi äikese ja tuule, läbi pimeduse ja vihma, ehk eksib üksainus signaal siia linna, siia tänavasse, siia majja, ehk välgatab ta korraks, minutiks või pooleks, paari sekundiks, hetkeks siin tühjal, ootaval ekraanil, ehk on see midagi muud, midagi uut, mida me ei tea, mis meid aitab,” mõtleb Ester (Unt 1971: 111).

„Nüüd aga seisib isa jälle metsas, tühjal maakeral ja kuulatas nagu kümneaastane, püüdis oma kõrvadega tabada kindla tõu ja vere häält, kõrget ja puhast laulu. See oli hetk, kui väikekodanluse hinge tungib puhas irratsionaalsus. See on tema hirmu tund, kui ta oma lapsepõlve meenutab. Nii on temagi paar korda aastas oma eksistentsi ees hetkeks alasti” (Unt 2009: 214).

Toodud näidetes avaldub undilik paine, hirm olematuse ees, olgu see olematus siis vaimne või füüsiline. Tühi ruum sümboliseerib eksistentsiaalset ahistust liiga suurest, hõlmamatust ruumist, kus inimene on igal juhul ainult ajutine nähtus. Nii ei saa ka temaga kaasnev – elukohast inimsuheteni – olla midagi muud kui hetkeline vilksatus, mida kosmilistes mõõtkavades ei ole

märgatagi. Ning mis kõige hullem: ka inimene ise ei pruugi ennast teadvustada enne, kui kõik juba möödab, ja nii kaobki ta siit ilmast seda kordagi mõistmata. (Mida muud tähendabki pealkiri „Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegugi“?)

Ajutised ruumid ja üüriliseks olek väljendavad seega ka Undi vaadet inimesele kosmilisest perspektiivist: inimene on maailmas camus'likult võõras.

Ometi ei paku see tunnetus Undile rahuldust, pigemini tegeleb Unt niisuguse eksistentsiaalse tühjustunde eitamisega (püüab signaali, mis meid aitaks!). Ehk on üks võtmeartikli kirja pandud romaanis „Ja kui me surnud ei ole...“: „Kui me tahame õieti mõista seda, mis toimus ja arenes nüüd juba mitmendat ööd selles k u u m a k s k ö e t u d e r a m a j a s² [minu sõrendus – M. V.], peame loobuma olustikulisest elukäsitusest. Markuse evangeeliumis öeldakse: aga neil päevil pärast seda viletsust läheb päike pimedaks, ja kuu ei anna oma valgust ja taevatähed langevad maha, ja vägesid, mis taevas on, peab kõigutama, seepärast valvake (sest teie ei tea, millal koja isand tuleb, kas öhtu, või kesköö ajal või kukelaulu ajal või varahommikul), et tema ei tule äkitselt ja teid ei leia magamast” (Unt 2009: 263).

Jutustajatekst on vastavuses Ennu kartusega: „Iga hetk võib midagi juhtuda ja me kaome siit ilmast seda kordagi mõistmata.” Kui lähtuda piibellikust tõlgendusest, siis on peamine küsimus: kes on koja isand? Kui maja – koda – võrdsustada inimesega ning see koda (ihu) on inimese ajutine peatuspaik, siis on koja isand keegi teine. Inimene peab püsima peremehe tulekuks oma kojas ärkvel. Undi noorte tegelaste probleemiks on paljuski see, et nad ei tea, kas nad on ärkvel (teadvusel või alles mitteteadvuse seisundis). Sellest tekib võõrandunud, unenäoline foon. Tegelaste ärkamises peaks avalduma Unti huvitanud individuaatsiooni protsessi käivitumine, inimese saamine i s e k s. Aga selleks on vaja mingisugust katkestuslikku kogemust, kas või vägivaldset. Undi teostes on vägivalda küllalt palju. Mitmed tegelased elavad üle mingi traumaatilise olukorra või raske psüühilise seisundi. (Näiteks „Mõrv hotellis” peategelane on isegi valmis tapma, samuti Mattias.)

Ehk seisneb selles – vä g i s i t e a d v u s e l e r a p u t a m i s e s – n õ p o s i t i i v n e p r o g r a m m v õ õ r a n d u m i s e v a s t u ?

Hotell kui süsteem

Undi unenäolises reaalsuses ning vastuolulistest ja irratsionaalsetes hirmudes peegeldub kahtlemata ka sõjajärgne hirmuõhustik, milles autor üles kasvas.

„Isa ütles: „Vaata, poeg, et sa valitsuse vastu ei mässa, valitsuse vastu ei saa.” Isa sisendas mulle äärmist alalhoidlikkust,” on kirjanik ühel esinemisel tunnistanud (Mihkelev 1999).

Unt kujutab palju avalikke ruume, aga alati on sellel teatud ängistuse või hirmu foon. Kõige sümptomaatilisem avalik ruum on restoran. Undi tegelastele on tüüpiline minna kuhugi restorani või baari, kus tavaliselt on palju rahvast ning kust saab alguse irratsionaalne konfliktiolukord.

Restoran võib aga olla omakorda osa suuremast süsteemist, nagu näiteks lühiromaanis „Mõrv hotellis”.

² Järjekordne näide ka sellest, kuidas inimsuhetes valitsev olukord on kantud üle majale.

Romaanis kirjeldab Unt hotellis viibivaid naisi järgmiselt: „Nende tutvus hotelliga oli ülimalt lühiajaline: nad magavad siin ainult ühe öö ja hotelli olemus jääb neile kättesaamatuks, aga hiljem, avasilmi oma meeste kõrval lamades unistavad nad hotelli tuledesärast ja surevad lõpuks seda rahuldamata soovi hauda kaasa viies. [---] Mõte hotellile hakkab neid lakkamatult jälitama...” (Unt 1969: 12).

Hotell on niisiis olukord, millest naised ei suuda vabaneda. See on illusoorse vabadustunde nautimise seisund. Ka hotellisolijad on justkui üürilised, aga teistmoodi. Sest hotell ei lase neid vabaks, hotell on nendega alati kaasas ning seega mõjutab ka nende mõtlemist. Või ei lahkutagi hotellist, nagu peategelane. Hotell on iseseisev üksus, süsteem.

Siinkohal tekib paralleel Gert Helbemäe romaanis „Ainult ajutiseks” (1964) visandatud hotelliepisoodiga. Helbemäe oleks justkui viis aastat varem Londonis, samuti 1960. aastate vaimus, pannud kirja „Mõrv hotellis” tõlgenduse/seletuse. Näitekirjanik Howard ootab Helbemäe romaanis koju näitlejana Margarethi, kes on püüdnud rolli ühe peaaegu tundmatu autori ebakonventsionaalses näidendis.³

Selle tegevus sündis hotelli vastuvõturuumis, portjeega laua taga, liftiga ja toaustega tagafooni, vasakul viis trepp üles. Inimesi tuleb, neid registreeritakse, juhataakse tubadesse. Varsti aga hakkad tajuma ebareaalsust – inimesed näivad olevat läbi teinud mingi katastroofi, tõenäoliselt aatomplahvatuse, nad võivad olla üksikud ellujäänud, aga võivad olla ka hoopis surnud ja hotell on mingi vahepeatus või purgatoorium, kus nad ootavad kellegi tundmatu edaspidiseid korraldusi. See tundmatu kõneleb neile mõnikord valjuhääldajate kaudu, näib neid tundvat, on neile lootusi andev – siis jälle külm, kaugel ja hoolimatu. Hotelli kogunenud inimesed ei tunne üksteist, välja arvatud üksikud, neid ja nende minevikku, nende hingelist kaost tutvustatakse ainult üksikute, lühikeste, katkendlike stseenide kaudu, mis lasevad üht ja teist ainult aimata. Korralduste ootamine, valjuhääldajast ebamääraste vastuste saamine loob pingelise meeololu kümnekonna inimese vahel hotellis, neil tekib mässunõu neid ninapidi vedava, vale lohutusi ja lubadusi andva hääle vastu, mille omanik arvatakse olevat ühes noist ruumidest, mille uks on tagapõhjal, aga kuhu pole kedagi neist elama määratud. Nad murravad ukse lahti, kuid leiavad selle tagant ainult magnetofoni, millel jookseb lint. Nad leiavad, et neid on petetud, ja tormavad välja – õieti oli neil võimalus kogu aeg lahkuda, nagu portjee, isiksusetä, käskude täitja ametnik, neile korduvalt on meelde tuletanud. Aga viimases vaatuses tulevad nad kõik, peale kahe, tagasi hotelli, hirmust selle ees, mida nad väljas on näinud ja tundnud. Keegi neist seab korda magnetofonisüsteemi, valjuhääldajast hakkab taas kostma tundmatu kord lootusi andev, kord lootusi võttev hää... (Helbemäe 1964: 199–200).

Eksistentsialistlikku vaimu kandvas „näidendis” on hotell samuti seisund ja süsteem nagu Undil. Romaani pealkiri – „Ainult ajutiseks” – ei keskendu küll põgusale hotelliepisoodile, ent on ometi kõnekas, sest käsitleb üürikorteri elavate inimeste poolikuks jäänud suhteid. Ning ka sellest hotellist ei saa inimesed lahkuda, kuigi see võimalus on neil kogu aeg olemas.

³ Hotellid paistavad olevat 1960-ndatele omane kujund: 1965 ilmus Arthur Hailey kultusteos „Hotell”, samal aastal Agatha Christie „Bertrami hotellis”, 1968. aastal John Osborne'i „Hotell Amsterdams” ja Tennessee Williamsi „Tokio hotelli baaris” 1969.

Hotell kui ebareaalne vahemaailm sümboliseerib seega mingit reaalsus-nihet. Undi romaanis jääb lõpuni lahtiseks, kas hotell ongi üldse olemas või toimub kogu tegevus peategelase kujutluses.

Helbemäe romaanile lisaks tekib teine paralleel, küll hilisemast ajast ning hoopis animatsiooni vallast. Priit Pärnal esilinastus 1992. aastal joonisfilm „Hotell E”. Joonisfilmis kujutatakse kahte erinevat paika: fantaasiamaailma, kus ei ole muresid, ning koopa moodi ruumi, mis on tume, kaootiline, ohtlik. Mari Laaniste hinnangul kujutab hotell endast Eestit ning pime tuba totalitaarühiskonda. „Õhkkond on õõvastav ja rusuvalt rutiinne. Ruumi dominant? Selle ruumi asukaid kujutatakse enamjaolt individualiseerimata, ebameeldiva massina. Neid kontrollivad alandavad, repressiivsed mehhanismid ning kordub normikohasest käitumisest kõrvalekaldunute karistamise või kadumise motiiv. Pinget lisavad kaootiliselt kuhjuvad, raskestimõistetavad detailid” (Laaniste 2011: 81).

Pärna totalitaarse hotellitoa kirjeldus kattub küllaltki hästi Undi hotelli kirjeldusega. Ka seal on korruseteenistuja ja administraator, kes kõiki pealt kuulavad ja jälgivad. Romaanitegelaste hulgas on erilisel positsioonil korruse-teenistuja Bernhard. Tema saab jälgida ja uurida mörvarite „tõelist struktuuri” ning „kuuleb pealt” minategelase vestlust administraatoriga. Ühtlasi selgitab Bernhard peategelasele, et hotell ei ole ainult lihtsalt koht, vaid midagi enam: klientide (keda ta kutsub „mörvariteks”) uurimine võimaldab hotelli süstematiseerida ja hiljem seda süsteemi tõhusalt ekspluateerida.

Nii võib hotelli mikro- ja makrokosmost tõlgendada totalitaarse süsteemina. Ka Undi teoses on taustaks anonüümne mass, kadunud inimene (minategelase naine), represseerija (mörvar), kes tapab ainult neid, „keda peab”. Ning kahtlemata lisavad romaanis pinget kaootiliselt kuhjuvad, raskestimõistetavad detailid. Hotell on omal moel Panoptikum, kus Bernhard saab jälgida teisi, kuid on ise varjatud. Hotelli kujund sobib totalitaristlikku režiimi esindama ka seetõttu, et esindab asutust, kus avaliku ja eraelu vaheline piir on hägune: hotellituba ei ole kodu, kus inimene on peremees. Ta peab seal käituma hotelli kehtestatud reeglite kohaselt. See seletab teatud kafkalikku tooni, mis „Mörva hotellis” iseloomustab, sest Kafka üks suur teema oli süsteemi funktsioneerimise analüüs. Undi hotelliromaanis on olemas ka abstraktse süü tunne, vajadus leida tõde (mörvar) ning selle leidmise võimatus, sest otsides muutub hotell otsekui labürindiks. Labürintlikkus, ekslemine ning süütunne on teadagi igati kafkalikud märksõnad. Kuid Unt jõudis nendeni tõenäoliselt ilma eeskujudeta, intuitsiooni toel, oma reaalsustunnetuse kujunditeks vormimisel ning osalt ka mängulustist.

Oluline on siinses kontekstis märkida: avalik elu, ühiskondlik foon on Undil sageli eraelu peegel ning eraelu avalikkuse peegeldus. Undi ruumikujutus on vahetult seotud eraeluliste inimsuhetega ning vastupidi: neid inimsuhteid mõjutab tugevalt avalik sfäär. Parim näide on kahtlemata romaan „Ja kui me surnud ei ole, siis elame praegugi”, kus isa loobus (reetmine!) oma noorpõlve armastatust ideoloogilise surve tõttu.

Kokkuvõtteks

Mati Undi kuvand kirjanikuna on tugevalt seotud eksistentsialismiga ning kahtlemata kinnitab tema kodukujutus seda kuvandit. Paljud Undi tegelased elavad ajutistes ruumides, ei tunne ennast õieti kuskil koduselt ning nende suhted teiste inimestega on komplitseeritud ja tihti vägivaldsed. Ometi tundub mulle, et Unt ei ole põhimõtteline eksistentsialist, võõrandumus on sage- li tingitud avalikust sfäärist, n-ö süsteemist, mis kandub üle inimsuhetesse. Noore Undi tegelased püüavad pigem ületada võõrandumisest tekkivat lõhet, püüda kinni „signaali, mis meid aitaks”, leida ühendust teiste tasandite/sfääridega. Seetõttu ei ole noore Undi kodu- ja ruumikujutus kunagi lihtsalt olme- line, vaid selles on oma metafüüsiline, religioosnegi alltekst ning psühhoana- lüütilised mõjud.

Üllatav oli tõdemus, et arhetüüpne kodu on Undi jaoks ikkagi talumaja. Talumaja motiivi kohtab Undi tekstis harva, kuid neil juhtudel on teose topo- nüümika väga sarnane kirjaniku kodukoha omaga. Seega on arhetüübi taustaks lapsepõlvkodu. Kodutalu on Undi jaoks kahtlemata väärtuslik, positiiv- se allhoovusega paik. Paremini tuleb see esile Undi varases loomingus, mil kirjaniku tekst on veel intuitiivsem ja vähem konstrueeritud.

Linn on tegevuspaigana küll Undi varasemas loomingus olemas, kuid veel mitte iseseisev tegelane. Linn on muutlik, seal puudub püsivus ning seetõttu on ka inimeste suhted ajutise loomuga. Puud (mets, talu) on jäävad. Ometi on just seetõttu vajalik, et Undi tegelased saaksid tegutseda linnas, sest ohtlik- kus, keerulisus, muutlikkus jt linna iseloomustavad märksõnad võimaldavad käivituda individuaatsiooni protsessil. See tuleb hästi ilmsiks ka naise ja indi- viduaalmaja vahel tekitatud seoses. Neist majadest end lahti haakides eemal- dudavad meestegelased naisest kui emast ning saavad alustada oma teekonda Iseks.

Lõpuni vastamata jääb ainult küsimus, kes on koja isand.

Kirjandus

E p n e r, Luule 2010. Unt ja Brecht: võõritused „Sügisballis”. – Sügisball. (Etüü- de nüüdiskultuurist 2.) Koost Virve Sarapik, Piret Viires. Toim Mari Laaniste, Jaak Tomberg. Tallinn–Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri- ja kirjan- dusteooria töörühm, lk 17–27.

F r e u d, Sigmund 1920. A General Introduction to Psychoanalysis. – <http://www.bartleby.com/283/10.html>

H e l b e m ä e, Gert 1964. Ainult ajutiseks. Romaan. Lund: Eesti Kirjanike Koope- ratiiv.

H e n n o s t e, Tiit 2011. Heroism ja eksistentsialism. Mõttevahetus: Eesti eksis- tentsiaalsusest. – Looming, nr 8, lk 1139–1148.

J u n g, Carl Gustav 1997. Jung on Active Imagination. Koost Joan Chodorow. London–New York: Routledge.

L a a n i s t e, Mari 2011. Enesekuvandeist ja maailmapildist Priit Pärna filmides „Kolmnurk” ja „Hotell E”. – Kunstiteaduslikke Uurimusi = Studies on art and architecture = Studien für Kunstwissenschaft, kd 20, nr 3–4, lk 62–96.

L a p i n, Leonhard 1980. Arhitektina Mati Undi Mustamäel. – Looming, nr 1, lk 132–134.

- L a p i n, Leonhard 1996. Pimeydestä valoon. Viron taiteen avantgarde neuvostomiehityksen aikana. Helsinki: Otava.
- L a p i n, Leonhard 1997. Arhitektuur kui tempel. – L. Lapin, Kaks kunsti. Valimik ettekandeid ja artikleid kunstist ning ehituskunstist 1971–1995. Tallinn: Kunst.
- L i i v, Anti 2008. Sõnavalaja tühirannal. – Undi-jutud. Mälestusi Mati Undist. Koost Kalev Kesküla. Tartu: Hermes, lk 96–103.
- M i h k e l e v, Anneli 1999. Taasleitud aega otsimas. – Sirp 4. VI.
- S ö ö t, Ene 2008. „Ma olen ju maalt...” – Undi-jutud. Mälestusi Mati Undist. Koost Kalev Kesküla. Tallinn: Hermes, lk 51–67.
- T o n t s, Ülo 1991. Mati Unt. – Eesti kirjanduse ajalugu. V kd, 2. rmt. Tallinn: Eesti Raamat, lk 463–477.
- U n t, Mati 1967. Hüvasti, kollane kass. Võlg. Tallinn: Eesti Raamat.
- U n t, Mati 1969. Mõrv hotellis. Tallinn: Perioodika.
- U n t, Mati 1971. Kuu nagu kustuv päike. Valik aastatest 1964–1970. Tallinn: Eesti Raamat.
- U n t, Mati 2009. Kogutud teosed 3. Tartu: Hermes.
- V a h i n g, Vaino 2004. Noor Unt. – Loomingu Raamatukogu, nr 1–3. Tallinn: Perioodika AS.

Cat house: The image of home and human relations in Mati Unt's 1960s–1970s oeuvre

Keywords: Mati Unt, existentialism, 1960s, psychoanalysis, hotel, home

Mati Unt's image as a writer is closely related to existentialism, which is evidenced by his portrayal of home. Many of Unt's characters live in temporary rooms, without really feeling at home anywhere, and their relations with other people are complicated and often violent. And yet, Unt's existentialism is not absolute. His alienation is often conditioned by the public sphere, the (Soviet) system and its influence on human relations. Rather, the characters created by the young Unt are trying to bridge the crevice of alienation, to catch „a signal of help”, to make contact with other levels or spheres. This is why the representation of home and space by the young Unt is never just everyday, containing metaphysical, even religious subtexts as well as psychoanalytic traces.

Surprisingly, although Unt liked introducing himself as a city person, his archetypal home is a farmhouse. However rare the farmhouse motive in Unt's works, the toponymics in those few texts is extremely similar to the author's childhood home.

Maarja Vaino (b. 1976), PhD, literary historian, Director of Anton Hansen Tammsaare Museum, maarja.vaino@gmail.com

HOIAKUD TÕLKIMISE KOHTA EHK KUIDAS DEFINEERITAKSE TÕLKIMIST

TRIIN VAN DOORSLAER

A rusaamine sellest, mida tõlkides tehakse või mida kujutab endast tõlkeprotsess, on olnud juba pikemat aega tõlkeuuringute huviorbiidis. Tõlkimise kohta on välja kujunenud teatud hoiakud ja ka tõlketeadus oma praegusel kujul, alates 1970. aastatest, hoiab endas arvutult metafoore ning definitsioone, mis erinevad üksteisest palju, kuid millest ükski ei pretendeeri ainuõige või läbinisti vale tiitlile.

1960.–1970. aastatel oli olukord tõlkimise defineerimisel lihtsam. „Tõlkimist määratleti peamiselt ekvivalentsusteooriate abil ja tõlketeaduse eesmärk oli nimetatud ekvivalentsussuhete modaalsuse kirjeldamine” (Pym 2007: 154).¹ Ekvivalentsusteooriaid on erinevaid, kuid neid kõiki ühendab eeldus, et lähte- ja sihtteksti vahel peab olema selge ühisosa (Panou 2013). Milline see ühisosa täpselt olema peaks, on tekitanud vaidlusi, kuid levinuim lähenemine on nn sõnasõnaline *versus* nn vaba tõlge, kus sõnasõnalisust võib omakorda defineerida kui kahe keelepaari vahelist vastavust, mille aluseks on näiteks kakskeelse sõnaraamatu vasted (vt ka Vinay, Darbelnet 1995). Juba pikemat aega on tõlketurg ja tõlkimise töömeetodid kiires ning pidevas muutumises. Ekvivalentsusteooriad ei aidanud ühel hetkel enam lahendada tõlkijate probleeme muutuval tõlkemaastikul. Andrew Chesterman on isegi väitnud, et ekvivalentsusteooriatest lähtumine viitab sellele, et tõlkimine on võimatu. „Defineerides tõlkimist ekvivalentsuse kaudu, ja kuna ekvivalentsus on tabamatu, peaks tõlkimine olema võimatu. Teisisõnu: ekvivalentsus eeldab perfektsust ja tegelikkuses on perfektsus tabamatu” (Chesterman 1997: 10).²

Tõlkemaastik tingis uute ning sobivamate teoreetiliste lähenemiste vajaduse ning nimelt selliste, mis aitaks tõlkeprotsessi paremini mõtestada. Üks levinumaid on *skopos*-teooria. Tegemist on ühe esimese funktsionaalse tõlketooriaga, mille loojad on Katharina Reiss ja Hans Vermeer. Nad eeldavad, et igal tõlkel on alati *skopos* ehk eesmärk, isegi juhul kui *skopos* ei ole esmapilgul üheselt selge (Reiss, Vermeer 1984: 21). Funktsionalistid näevad tõlkimist alati eesmärgipärase tegevusena ning tõlke eesmärk peaks olema kajastatud tõlketööga kaasas olevas tõlkeülesandes (ingl *translation brief*).

Christiane Nord on selgitanud tõlkeülesande vajalikkust sellega, et teksti tähendust või funktsiooni ei ole võimalik välja lugeda lingvistilistest märkidest ja teksti muudab tähenduslikuks vaid lugeja. Erinevad lugejad, või sama lugeja erineval ajahetkel, võivad ühte ja sama lingvistiliste märkide kogumit

¹ Inglisekeelsed tsitaadid tõlkis eesti keelde artikli autor.

„Translation was then defined by equivalence, and the task of Translation Studies was to describe the modalities of that relation” (Pym 2007: 154).

² „If translation is defined in terms of equivalence and since equivalence is unattainable, translation must be impossible. Alternatively: equivalence is, by definition, perfect; but perfection, in practice, is unattainable” (Chesterman 1997: 10).

mõista täiesti erinevalt (Nord 2001: 31). Seetõttu on tõlke eesmärgi selgitamine tõlkijale vajalik, et teada, mida temalt täpsemalt oodatakse. Professionaalsed tõlkijad rõhutavad tõlkeülesande olulisust, näiteks on pikaajaline tõlkija ja toimetaja Andres Valdre (2004: 196) analüüsinud tõlkevigu ning toonud välja, et puudulikust või arusaamatust tõlkeülesandest tingitud vead puudutavad tõlget tervikuna.

Funktsionaalsete teooriate kõrvale tekkisid ka kognitiivsed ehk tunnetuslikud tõlketeadused, mille kohaselt muutus lisaks tekstile, sõnumi vahendamisele ja tõlke funktsioonile oluliseks tõlkija isik. Kognitiivsed tõlketeadused toetuvad tunnetuspsühholoogiale ja uurivad tõlkija käitumise erinevaid aspekte tõlkeprotsessi ajal, näiteks ebakindlust, ettetulevate probleemide lahendamist (Angelone 2010) ja tähenduse konstrueerimist (Hatzidaki 2007). Eestis on samuti uuritud kognitiivsete lähenemiste kasutamist tõlkimises, seda ka tõlkijahariduses. Katrin Kask uuris, kuidas muuta tõlkeprotsessi tulemuslikumaks. „Autor oletas, et üheks oluliseks teguriks, mida seni pole tõlkimisega eriti seostatud, võiks olla ka tõlkija õppimis- ja tajumisstiil, eeskätt see, kas tõlkija tajub maailma piltides või sõnades, mis nõuab mõnevõrra erinevaid infotöötlusstrateegiaid” (Kask 2011: 83). Kask jõudis järeldusele, „et visuaalruumilisusega seotud tugevusi ei teadvustata, ometi võiks nende teadvustamine ja sellesuunaliste kognitiivsete tõlkestrateegiatega teadlikum kasutamine tõlkeüliõpilaste puhul kasuks tulla” (2011: 83). Kask on välja toonud ühe olulise teema tõlkijahariduses, millega ei ole kuigi palju tegeldud. Kuid on veel terve hulk aspekte, mida tuleks tõlkijahariduses arvesse võtta ning mille teadvustamine tuleb tõlkijatöös kasuks.

Eelnimetatud lähenemistele lisaks on tõlkimise juures hakatud rääkima ka kommunikatiivsest aspektist. Esiolgu lähtutakse küll ainult üldistest kommunikatsiooniteooriatest, kuid kommunikatiivse aspekti uurimise vajalikkust tõlketeaduses peetakse üha olulisemaks (Valdeón 2010). Ühest küljest nähakse tõlkijat kui kultuuridevahelise kommunikatsiooni eksperti, kuid kommunikatiivsete lähenemiste alla võib liigitada ka Arvi Tavasti ja Marju Taukari instrumentalistliku tõlkemudeli, mille kohaselt tõlkija on suhtlustaotlust realiseeriv inimene, mitte tekste teisendav mehhanism (Tavast, Taukar 2013: 174).

Ettekujutus tõlkimisest tõlkijahariduses

Tõlkijakoolituse ja tõlkijahariduse kohta on viimastel aastatel ilmunud hulgaliselt artikleid ja uurimusi, millest paljud on keskendunud tõlkeõppekavade väljatöötamisele, moodulitele ja spetsiifilistele oskustele, nagu lingvistiline kompetents, tõlketarkvara kasutamine, tekstianalüüs jne. Harvemini on käsitletud, milliste probleemidega seisavad silmitsi tõlkeõppejõud. Ehkki tõlkimise õpetamisel ei ole enamasti kasutusel õppejõukeskne lähenemine ning laialt on võetud omaks (näiteks Tallinna Ülikooli kirjaliku tõlke magistriõppe programmis) sotsiokonstruktivistlik lähenemine (vt Kiraly 2000), tuleb tõlkeõppejõududel uute tudengite ees seistes leida vastus paljudele küsimustele. Üks neist on: milline on värskete tõlketudengite ettekujutus ja arusaam tõlkimisest kui protsessist, tõlkimisest kui professionaalsest tegevusest?

Maria Gonzáles Davies on välja toonud järgmised olulised küsimused: kas tudengid oskavad näha erinevust ilukirjandustõlke ja mitteilukirjandusliku

tólke vahel? Millised on tudengite *a priori* eeldused? Lisaks on tõlkija haridustee alguses määrava tähtsusega muutujad, nagu tudengite vanus, elukogemus, taustateadmised ja maailmataju, arvamus tõlkimisest (González Davies 2004: 72).

Tallinna Ülikooli kirjaliku tõlke magistriprogrammi on olnud tavaks alustada igal sügisel aruteluga selle üle, mis on tõlkimine ja kuidas uued tudengid tõlkimist mõistavad. Analüüsi eesmärgiks on püstitada küsimused, mida tudengid püüaksid läbivalt oma õpingute jooksul mõtestada, ning luua tõlkimisest iseenda jaoks mingi kontseptsioon. Üks vahend selleks on õpipäevik. Olen varasemalt uurinud, kas õpipäeviku pidamine ja tõlkeprotsessi analüüsimine sellisel kujul aitab kaasa tõlkijategevuse mõtestamisele. Tulemused näitasid, et tudengid hindasid õpipäevikute pidamise kasulikuks ja osaliselt aitas see kaasa tõlkimise defineerimisele ja oma tõlkeprotsessi paremale teadvustamisele (Pappel, Falk 2012). Lisaks õpipäeviku pidamisele toimuvad tõlkimise kontseptsiooni arutelud seminarides, kus tudengitel on võimalus analüüsida tõlkimisel ettetulevaid probleeme, lahata leitud lahendusi ning olla enesekriitiline.

Tõlkimise kontseptsiooni üle arutades on tähtis, et tudengid teadvustaksid kahte aspekti:

- a) tõlkeprotsess on sama oluline kui tõlketulemus;
- b) tõlkevabaduse määravad erinevad tegurid, nagu näiteks tõlkeülesanne (González Davies 2004: 73).

Don Kiraly on väitnud, et tõlkijahariduse keskseks eesmärgiks on tõsta tõlketudengite enesekindlust, ning soovitanud kasutada tõlkijahariduses mitmeid sotsiokonstruktivistlikke põhimõtteid, näiteks:

- a) väärtuslikemad õpikogemused on seotud perspektiivide paljususega, mitte ühe ja ainsa tõe ülekandmisega;
- b) iga loengu eesmärk peaks olema arvukate ja eluliste (kuid mitte nn õigete) lahenduste leidmine probleemidele, mis autentsete tõlkeprojektide käigus tekivad iseenesest;
- c) selle asemel et õpetada tudengitele nn õigeid vastuseid (või nn ainukest tõde), peaks õppejõu ülesanne olema suunav toestamine, pakkuda kursuse algusest alates tudengitele piisavat tuge teadmiste konstrueerimisel ja anda kontroll õpikeskkonna üle pikkamööda tudengitele endile (Kiraly 2000: 65–69).

Nimetatud muustrite jälgimine ning koos tudengitega tõlkimise mõtestamise ja defineerimise üle arutlemine on väga kasulik ka õppejõududele, sest just nii on võimalik saada teada, millised on algajate tõlkijate arusaamad, ideed ning ootused tõlkimisele.

Hoiakud tõlkimise kohta

Tõlkimist võib pidada mitmetahuliseks ja keeruliseks tegevuseks. Ühelt poolt mängib rolli tõlkija elukogemus ja andekus, teiselt poolt on igas kultuuris tekkinud oma hoiakud või traditsioonilised arusaamad sellest, mis on tõlkimine, mida tõlkija tõlkides teeb või milliseid oskusi on tõlkimiseks vaja. Niisugused arusaamad ei tugine tavaliselt inimese enda kogemusele, vaid on eelarvamused või hoiakud, mis on lihtsalt meie kollektiivse mälu osa.

Tõlkimise kohta võib üsna kindlalt väita, et meid kõiki mõjutab mingil määral traditsiooniline ja üldine arusaam tõlkimisest kui sellisest. Nagu märgitud, selline vaade tõlkimisele ei tugine enamasti enda kogemustele. Me kõik omandame kasvamise käigus teatud stereotüübid, illusioonid või ideoloogiad tõlkimise kohta. Üldlevinud arusaamad tõlkijatööst või tõlkimisest ei pruugi aga olla kooskõlas tõlkija tegeliku tööga ja tõlketuru tegelike nõudmistega. Samas võib ka öelda vastupidi: levinud hoiakud on nii tugevad, et tõlketurg ise lähtub osaliselt nendest hoiakutest. Siiski näitab artikli jaoks läbiviidud uuring vastajarühmadevahelisi erinevusi, mis omakorda tähendab, et tudengeid on võimalik mõjutada ning panna tõlkimise konventsioonides kahtlema. Mida täpsemalt on õppejõud kursis tõlketudengite mõtetega tõlkimisest, seda lihtsam on läbi viia arutelusid ja juhtida tudengeid lähemale tõlkijatöö reaalsusele.

Tõlkimisega seotud hoiakutest on kirjutatud palju, näiteks professionaalne tõlkija Chris Durban toob välja hulga nõuandeid alustavatele tõlkijatele, kummutades terve rea levinud arusaamu tõlkijatööst. Muuhulgas rõhutab ta, et tõlkija peaks võtma vastu ainult töid, mille sisust ta detailideni aru saab, või et kakskeelsed inimesed ei ole automaatselt valmis tõlkijad (Durban 2014: 15, 25). Durbani näited lähevad kokku laialt levinud ütlustega tõlkijaameti kohta, nagu tõlkijad on inimesed, kes räägivad ühte või mitut võõrkeelt, või tõlkija tõlgib ükskõik mis valdkonna tekste ükskõik mis teemal, peaasi, et tegemist on võõrkeelega, mida ta valdab, ja tõlkimine käib olematu ajakuluga.

Poola tõlkeurija Krzysztof Lipiński on koostanud nimekirja üldlevinud hoiakutest tõlkimise kohta ning nimetanud need müütideks:

- 1) sõnasõnalisuse müüt,
- 2) tõlkimatuse müüt,
- 3) nn inetu pardipoja müüt,
- 4) ühe ja ainukese õige lahenduse müüt,
- 5) masintõlke müüt,
- 6) maailma deskriptiivsuse müüt,
- 7) ühe ja ainsa tõe müüt (Lipiński 2004).

Esimene, sõnasõnalisuse müüt on tõlkeuurimuses lõputu arutelu-teema, kuid üha enam on liigitud arusaama poole, et sõnasõnaline tõlge ei ole võimalik. Samasse kategooriasse võib liigitada ka neljanda müüdi, mis tähendab ühtlasi ka seda, et tõlkijatöö ei seisne ainult sõnaraamatuga töötamises. Tavasti ja Taukari sõnul lähtuvad paljud tõlkijad eeldusest, et eri keelte sõnade vahel on nende tähendusest tulenevad ekvivalentsiseosed, mille põhjal on võimalik otsustada sihtteksti sõnavalikut. Tavast ja Taukar jõuavad aga kiiresti järeldusele, et „sõnadel ei ole selliseid objektiivselt mõõdetavaid parameetreid nagu tähendus, eestikeelsus, sobivus vms. Need on suhtlejate (või suhtluse vaatlejate) parameetrid: mina arvan, et sõna tähendab midagi või sobib mingisse kohta. Kõik suhtluskäitumise valikud põhinevad vältimatult ja olemuslikult subjektiivsetel eelistustel” (Tavast, Taukar 2013: 19, 39). Douglas Robinson kõrvutab omakorda tõlkimist kõnelemisega – mingi tegevusena, mida me teeme sõnade abil. See tähendab, et tõlkija osaleb suhtluses aktiivselt ega ole lihtsalt passiivne keeltevahelise teisendusalgoritmi täitja (Robinson 2003).

Teine müüt ütleb, et mõned tekstid on tõlkimatud, lingvistiliselt või kultuuriliselt liiga spetsiifilised, nii et nende tõlkimist teise keelde ei

peeta võimalikuks. Tõlkimatuse teema on muidugi palju laiem ja väga palju sõltubki siin just tõlkimise defineerimisest, kuid näiteks Chesterman (1997: 11) ütleb, et „tõlkimine on lõppude lõpuks keelekasutuse üks vorme ja sellisel võttes ei ole mitte miski tõlkimatu, st kõike on võimalik tõlkida kuidagi, teatud piirini, mingil moel, ka sõnamänge on võimalik seletada. Suhtlus ei ole kunagi perfektne, miks peaks siis tõlge seda olema?”³

Kolmas ehk nn inetu pardipoja müüt, nagu Lipiński seda nimetab, on levinud kirjanike ja akadeemikute hulgas. Selle taga on põhimõte, et tõlge ei ole (või ei tohiks olla) originaalist parem, mis omakorda viitab, et tõlkija justkui ei olegi iseseisvalt mõtlev inimene, vaid lihtsalt kopeerib sihtteksti (Lipiński 2004).

Lipiński viies müüt puudutab masintõlget ja lähtub mõttest, et arvutid ning masintõlkeprogrammid on võrdsed inimese toodetud tõlkega. Kõik, kes on masintõlget oma tööks kasutanud, teavad, et inimene on praegu veel võimeline jõudma teistsuguse tulemuseni kui masintõlge. „Inimkeelt kui fikseeritud koodi on masinatele õpetatud alates 1950ndatest ja viimasel ajal on seoses arvutusvõimsuse kiire kasvuga selleks üsna lahedad tingimused, tulemus on aga esialgu niru. Masinad ei suhtle nagu inimesed. Midagi on neile õpetatavas mudelis teistmoodi kui inimsuhtluses” (Tavast, Taukar 2013: 26).

Kuues müüt räägib sellest, et maailma ei ole võimalik täielikult kirjeldada. Lipiński usub, et keel ainult jutustab maailma ümber, kuid maailm ise eksisteerib väljaspool meid, keelest eraldiseisvana. Maailma ei ole seega võimalik kirjeldada, kuna igaüks meist tajub ja näeb maailma erinevalt. Nii interpreteerib ka iga tõlkija tõlgitavat teksti läbi omaenda vaatenurga, läbi oma arusaama maailmale.

Seitsmes müüt räägib ühest ja ainsast tõe st, kuid seda on võimalik vaadelda ka kõigi teiste müütide jätkuna ning kokkuvõttena. Ei ole olemas ühte ja ainsat tõe ja ka tõlkimises ei ole ega saa olema ühte ning ainsat tõe (Lipiński 2004).

Chestermani väitel tähendab mingi nähtuse mõistmine seda, et vajame ligipääsu vastavatele mõistetele, vajame kirjeldamis- ja selgitamisoskust (2007: 2). Tõlkijahariduses võiks see tähendada ühtlasi seda, et tudengid õpivad tõlkijatena vastu võtma otsuseid, suudavad olla konstruktiivselt kriitilised ja võimelised eneskriitikaks. Seetõttu on vajalik, et tõlkijad defineeriks end jaoks tõlkimise mõiste, mis aitab neil seejärel formuleerida ideoloogia, mis on seotud (võõr)keele, kommunikatsiooni, tähenduse kui sellise, teksti ja teiste tõlkija igapäevatoos oluliste aspektidega.

Uurimus

Nagu eespool mainitud sai, on tõlkimise definitsioon ajaga palju muutunud. Sõnasõnalisuse, tõlkimatuse ja ekvivalentsuse kontseptsioonide juurest on liigutud funktsionalistlike, kognitiivsete ja kommunikatiivsete lähtekohtade juurde. Teksti uurimise ning lähte- ja sihtteksti ekvivalentsusseoste uurimise kõrval pööratakse üha rohkem tähelepanu tõlkijale ja tõlkeprotsessile.

³ „Translation is, after all, a form of language use; and from this point of view nothing is untranslatable: that is, everything can be translated somehow, to some extent, in some way – even puns can be explained. No communication is perfect, so why should translation be” (Chesterman 1997: 11).

Toimunud muutused on olnud paratamatud ja otseselt seotud tõlketuru kiire muutumisega. Ühtlasi tingisid tõlketuru muutused olukorra, kus vajati eriharidusega spetsialiste. Ehkki ühe ja ainsa tõlkekontseptsiooni olemasolu ei ole võimalik ega ilmselt ka mitte vajalik, on tõlketudengite jaoks kasulik jõuda mingile kindlale arusaamale tõlkeprotsessist ja tõlkijatööst. Kogemused tõlkijate koolitamisel on alles lühiajalised ja pidevalt muutuva tõlketuru tõttu ka väga kiiret ning dünaamilist arengut nõudev valdkond, mistõttu on sellealased uurimused väga vajalikud. Kuna noored tõlkijad ei ole sageli teadvustanud endale, mida tõlkijaamet ja tõlkimine endast kujutab, siis on nende arusaamine tõlkimisest õppejõudude jaoks oluline informatsioon. Tõlkedefiniitsiooni ja tõlkimise kui sellise üle mõtlemine aitab tudengitel mõista ka perspektiivide paljusust ja seda, et tõlkimise puhul puudub üks ja ainus tõde, mis on oluline sotsiokonstruktiivistlik lähtepunkt.

Käesoleva uurimuse eesmärk on saada teada, kuidas tõlkimist kirjeldatakse ning defineeritakse. Tulemused on abiks tõlkeõppejõududele, sest selgitavad, millistele probleemidele ja lähenemistele tuleks magistriõpingute käigus suuremat tähelepanu pöörata. Ankeetvormis küsitleti kolme grüppi:

1) 61 tudengikandidaati, kes soovisid asuda õppima Tallinna Ülikooli kirjaliku tõlke magistriprogrammis (küsitlus toimus sisseastumiseksamite ajal 2009. aasta juulis);

2) Tallinna Ülikooli kirjaliku tõlke magistriprogrammi kolmanda semestri 15 tudengit (küsitlus toimus detsembris 2009);

3) vähemalt viieaastase töökogemusega professionaalsed – vabakutselised või mõnes asutuses (ka tõlkebüroos) töötavad – tõlkijad, kellel on magistrikraad kirjalikus tõlkes (küsitlus toimus jaanuaris 2010). Kõik selle grupi vastajad olid omandanud magistrikraadi viimase seitsme aasta jooksul ja suurem osa neist on ka Eesti Tõlkemagistrite Liidu liikmed. Välja saadeti 30 küsimustikku ning vastajaid oli 14. Eesti tõlketuru aktiivsust arvestades ei ole tegemist kuigi suure arvuga, kuid kolmanda grupi vastajad valiti välja nende hariduse ja aktiivse töökogemuse järgi.

Küsitlus viidi läbi kirjalikult. Et mitte mõjutada küsitluse tulemusi ega anda vastajale kallutavaid vihjeid, puudusid küsimustikus valikvastused. Kõigile vastajatele esitati küsimus: „Palun kirjeldage mitte rohkem kui viie lausega, mis on teie jaoks tõlkimine.”

Vastuseid analüüsiti sisuanalüüsi meetodiga. Sisuanalüüs muudab kvalitatiivsed andmed kvantitatiivseteks ning teeb võimalikuks nende statistilise töötluse. Käesolevas piirduetakse vaid arvandmete esitamisega. Oluline oli vaadata, kas ja mille poolest erinevate gruppide vastused üksteisest erinevad, st uuriti tõlkedefiniitsiooni antud ajahetkel. Hüpoteesiks oli, et tõlkijahariduse juba omandanud tõlkijad lähtuvad oma definiitsioonis pigem funktsionalistlikest ja kognitiivsetest tõlketeeooriatest ning vähese kogemusega ja tõlkijahariduseta tõlkijad pigem sõnasõnalisusest või mõnest teisest levinud arusaamast tõlkimise kohta (nagu neid on välja toonud Lipiński 2004). Küsimustik ei puudutanud suulist tõlget, seda oli selgitatud ankeedi kaaskirjas, tudengikandidaadid said vastava selgituse suuliselt. Seega on eelnevalt ja edaspidi juttu ainult kirjalikust tõlkest.

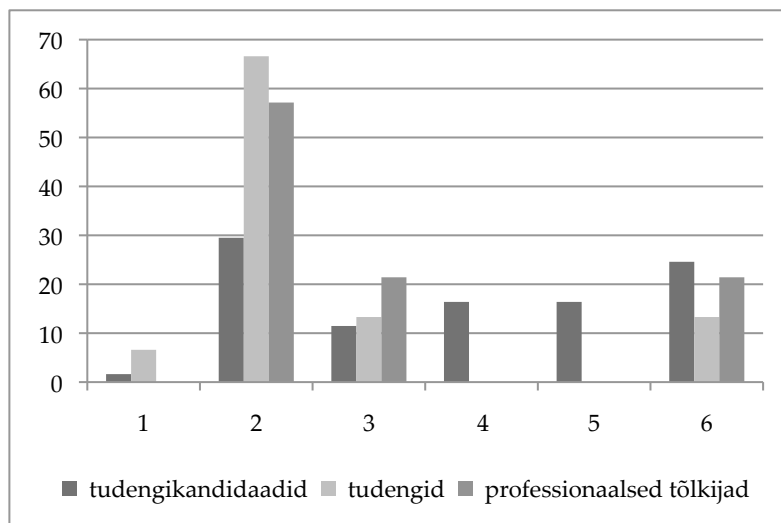
Sisuanalüüsi põhjal sai vastused jaotada kuude kategooriasse.

1. Tõlkimine on loominguline protsess, nagu kunstiline tegevus.

2. Tõlkimine on loominguline protsess, kuid lähtutakse tõlketeksti funktsioonist.

3. Tõlkimine on kultuuride vahendamine.
4. Tõlkimine on kahe keele vaheline protsess.
5. Tõlkimine on võõrkeeltega töötamine.
6. Tõlkimine on protsess, mille käigus viiakse lähteteksti mõte üle sihtkeelde.

Allolev graafik näitab horisontaalteljel vastuste jaotumist grupiti ja vertikaalteljel vastajate arvu protsentuaalselt.

Graafik 1. Vastusekategoriate jaotumine uurimisgruppides ja vastajate arv protsentuaalselt.

Analüüsidest vastusevariante eespool toodud tõlketeoreetiliste lähenemiste järgi, võib öelda, et 2. vastusekategorია on seotud funktsionalistlike tõlketeooriaga, näiteks *skopos*-teoriaga, milles on oluline tõlke eesmärk. 2. vastusekategorია oli enim levinud kõigis kolmes vastajate grupis: tudengikandidaatidest vastas nii 29,5 %, tudengitest 66,6 % ja professionaalsetest tõlkijatest 57,1 %. Kommunikatiivsetele lähenemistele viitab osaliselt vaid 3. vastusekategorია, kus tõlkijat nähakse kultuuride vahendajana, kuid ei mainita tõlkijat kui aktiivset osalejat suhtlusprotsessis (vastajaid vastavalt 11,5 %, 13,3 % ja 21,4 %). Nagu graafikust näha, on 3. vastusekategorია kõrgemalt esindatud professionaalsete tõlkijate hulgas.

4. ja 5. vastusekategorია kirjeldavad tõlkimist pigem kui keelelist protsessi, mida tõlkimine kahtlemata osaliselt ka on, kuid vastustest võis näha selget viidet tekstipõhisusele ning lähte- ja sihtteksti (-keele) võrdlemisele, seega ekvivalentsussuhetele. 4. ja 5. vastusekategorია erinevus seisneb selles, et viienda kategorია vastustes mainiti ainult võõrkeele tähtsust, kuid neljanda kategorია vastuses oli märgitud ära nii siht- kui ka lähtekeel, kusjuures mitmes vastuses oli sihtkeele tähtsust peetud olulisemaks kui lähtekeele oskust.

Huvitaval kombel ei nimetanud ei tõlketudengid ega ka professionaalsed tõlkijad oma definitsioonides (võõr)keele tähtsust. Tudengikandidaadid on aga

(võõr)keelte tähtsust nimetanud ja selle põhjal saab välja tuua kõige olulisema erinevuse algajate tõlkijate ning tõlketudengite ja professionaalide vahel. Võib eeldada, et teatud kogemusega tõlkijad, kes on juba lõpetanud või lõpetamas tõlkeõpinguid, peavad keeleoskust küll oluliseks, kuid samas ka enesestmõistetavaks ning keskenduvad oma vastustes tõlkeprotsessi olulisematele komponentidele.

6. vastusekategoria on ainus, milles võib leida seoseid ka kognitiivsete lähenemistega. Eespool sai mainitud, et suhtlus ei ole iseenesest kunagi perfektne, seega lähteteksti koostaja poolt sõnumisse kodeeritud mõtte ülekandmiseks peab tõlkija lahendama probleeme, konstrueerima tähendusi ja kasutama tõlkimisel teadlikult erinevaid strateegiaid. 6. vastusekategoria oli kõigis gruppides järjestuselt teine.

Vaid kaks inimest tudengikandidaatide ja tudengite seast nimetas tõlkimist loominguliseks protsessiks, nagu seda on kunsti tegemine. Selline tulemus on pisut üllatav, kuna minu kui tõlkeõppejõu kogemus tudengikandidaatidega suhtlemisel on pigem viidanud, et tõlkimisest mõeldakse peamiselt kui ilukirjanduslikust tõlkimisest ja sellega seoses samastatakse tõlkimist kunstiliselt loomingulise protsessiga. Kuna ilukirjanduse tõlkimisel on traditsiooniliselt toetunud ekvivalentsusteooriatele, siis võib ka siin eeldada, et tõlkimist nähakse pigem tekstidele keskenduva tegevusena ja vähem pööratakse tähelepanu näiteks protsessile ja eesmärgile.

Kui võrrelda tulemusi Lipiński (2004) sõnastatud tõlkimise hoiakutega, jääb silma sõnasõnalisuse muut, mille puhul tõlkijad eeldavad, et eri keelte sõnade vahel on nende tähendusest tulenevad ekvivalentsusseosed (4. ja 5. vastusekategoria). Viiteid Lipiński sõnastatud hoiakule, et maailma ei ole võimalik täielikult kirjeldada, sest igaüks tajub ja näeb seda erinevalt, võib leida 6. kategoria vastuste hulgast. Selles kategoorias liiguti küll eemale tekstikesksest lähenemisest ja kognitiivsete arusaamade suunas, kuid esialgu jäi siiski kõlama seisukoht, et lähteteksti koostaja mõte on teksti lugedes üheselt selge ja seda on võimalik ilma probleemideta samatähenduslikult tõlkida.

Kokkuvõte

Küsitluse järelendusena võib öelda, et tudengite ja professionaalide vastuste vahel suuri erinevusi ette ei tulnud. Erinevusi oli aga tudengikandidaatide ja professionaalsete tõlkijate või tõlkijaharidust omandavate tudengite vahel. Kõige suurem erinevus on suhtumine (võõr)keele rolli tõlkimisel. (Võõr)keele mittenimetamine viitab sellele, et juba kogenud tõlkijad ei pea seda kõige olulisemaks tõlkimise komponendiks, vaid keskenduvad pigem tõlke eesmärgile ja ka tõlkeprotsessile. Küsitlustulemused täiendavad väidet, et tõlkija on loov inimene, mitte mehaaniline tekstide transkodeerija (Lederer 2003). Seda näitab tulemus, mille kohaselt 21,4 % professionaalsetest tõlkijatest peab tõlkimist protsessiks, mille käigus toimub lähteteksti mõtte üleviimine sihtkeelde, ja suurem osa (57,1 %) professionaalsetest tõlkijatest on seda meelt, et tõlkimine on loominguline protsess, mille puhul lähtutakse tõlketeksti funktsioonist. Tõlkijahariduse seisukohalt võime näha, et tudengid liiguvad lähteteksti sõnasõnalise teisendamise juurest sihtkultuuris funktsioneeriva teksti kirjutamise suunas. Seega võib öelda, et tõlkimise olemust on õpingute ja tõl-

kimise käigus teistmoodi mõtestama hakatud ning üldlevinud hoiakuid esineb tõlkimise defineerimisel vähem. Tõlkeõppejõudu aitavad niisuguse küsitluse tulemused paremini mõista, millele tuleks tudengitega töötades rohkem tähelepanu pöörata.

Kirjandus

- Angelone, Erik 2010. Uncertainty, uncertainty management and metacognitive problem solving in the translation task. – Translation and Cognition. (American Translators Association Scholarly Monograph Series XV.) Toim Gregory M. Shreve, E. Angelone. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, lk 17–40.
- Chesterman, Andres 1997. Memes of Translation. (Benjamins Translation Library 22.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chesterman, Andrew 2007. On the Idea of a Theory. – Across Languages and Cultures, kd 1, nr 8, lk 1–16.
- Durban, Chris 2014. 101 Things a Translator Needs to Know. WLF Think Thank.
- González Davies, Maria 2004. Undergraduate and postgraduate degrees: Aims and expectations. – Translation in Undergraduate Degree Programmes. (Benjamins Translation Library 59.) Toim K. Malmkjær. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 67–81.
- Hatzidakis, Anna 2007. The process of comprehension from a psycholinguistic approach. – Implications for Translation. Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal, kd 1, nr 52, lk 13–21.
- Kask, Katrin 2011. Arusaamine tõlkeprotsessis ja seda mõjutavad tegurid. Magistritöö. Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond. <http://hdl.handle.net/10062/17953> (4. XII 2014).
- Kiraly, Don 2000. A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice. Manchester–Northampton: St. Jerome Publishing.
- Lederer, Marianne 2003. Translation. The Interpretive Model. Tlk Ninon Larché. Manchester–Northampton: St. Jerome Publishing.
- Lipiński, Krzysztof 2004. Mity Przekładoznawska. – <http://transubstantiation.wordpress.com/2008/11/02/myths-of-translation-i/>, <http://transubstantiation.wordpress.com/2008/11/09/myths-of-translation-ii/> (26. I 2014).
- Nord, Christiane 2001. Translating as a Purposeful Activity. Manchester–Northampton: St. Jerome Publishing.
- Panou, Despoina 2013. Equivalence in translation theories: A critical evaluation. – Theory and Practice in Language Studies, kd 3, nr 1, lk 1–6.
- Pappel, Triin, Falk, Tiia 2012. Study diaries in translation education at Tallinn University. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 8, lk 185–194.
- Pym, Anthony 2007. On History in Formal Conceptualization of Translation. – Across Languages and Cultures, kd 2, nr 8, lk 153–166.
- Reiss, Katharina, Vermeer, Hans J. 1984. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer.
- Robinson, Douglas 2003. Performative Linguistics: Speaking and Translating as Doing Things with Words. Florence, KY: Routledge.

- T a v a s t, Arvi, T a u k a r, Marju 2013. Mitmekeelne oskussuhtlus. Tallinn: Valgus.
- V a l d e ó n, Roberto A. 2010. Translation in the informational society. – Across Languages and Cultures, kd 11, nr 2, lk 149–160.
- V a l d r e, Andres 2004. Inglise-eesti tehnikatõlke vigade liigid ja põhjused. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 1, lk 187–207.
- V i n a y, J. P., D a r b e l n e t, J. 1995. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.

Attitudes towards translation, or how translation is defined

Keywords: translation, translator education, attitudes towards translation

The article addresses the available definitions and interpretations of translation, mainly in view of translator education. The constantly changing market as well as the modern information society requires that a translator should be flexible and ready to act in a constructive manner whatever the situation. Knowing just a few basics is hardly enough if a translator's ambition is higher than the lowest market segment, let alone job satisfaction. Therefore, I would argue that it is crucial for translators to reach their own definition of translation and to be able to analyse the translation process.

Translation is a field of many well-established attitudes. Often students begin their studies with an entrenched idea of translation, which instead of their personal experience is based on some stereotypical views of the field. Such fixations, however, may prove an inhibiting factor in the development of translator education.

The article introduces the analysis of a questionnaire applied to professional translators, translation students and applicants for translation studies in order to find out their definition of translation. The results should be helpful to would-be translators as well as to translation teachers.

Triin van Doorslaer (former Pappel, b.1972), MA, Tallinn University, PhD Student, KU Leuven (Belgia) Translation Studies Bibliography / Handbook of Translation Studies, Project Assistant, triin.van_doorslaer@tlu.ee

PARNASS JA AGORAA

Hajamärkmeid eesti kirjanduskriitikast 2013–2014

JANIKA KRONBERG

Kriitikaülevaadet olid omal ajal Eesti NSV kirjanike kongresside oluline osa. Siis võeti kirjanduskriitika ette viis- või kuusaastakute kaupa, kuni 1990. aastate alguses ülevaadete tegemise ja avaldamise regulaarsust tabas katkestus, nagu sai paradigmuuendus osaks kogu kultuurile. Katkestusest saigi moesõna. Jutuks tuli kriitika aga ikka, seda väärtustati ja uuritigi, eriti selliste pühendunud kirjandusteadlaste poolt nagu Maie Kalda ja Rein Veidemann. Uue regulaarsuse poole rühkimine algas aga alles aastal 2003, mil Keele ja Kirjanduse kaht numbrit läbis vahepeal rohtuda jõudnud teid taastanud kolleegi Marin Laagi artikkel „Kirjataht kriitika kammitsas” (Laak 2003).

Kriitikat kannab peamiselt kultuuriajakirjandus ja see on õnneks ilmunud katkestusteta. Kui vaadata ajakirjade tiraaže, siis nõukogudeaegsetest on need tänaseks kahanenud küll ligikaudu kümnekordselt. Keelel ja Kirjandusel langes see aastail 2013–2014 690-lt 620-ni, Loomingul oli see keskel läbi 1500 (Mutt 2015) ja Vikerkaarel 1450 (Väljataga 2015). Sirbi trükiarv jääb veidi alla 5000, aga Ott Karulini teatel on veebis igal numbril keskmiselt 10 000 külastajat (Karulin 2015). See ei näita muidugi väljaannete, sealhulgas neis ilmuva kirjanduskriitika loetavust, aga midagi siiski. Toetudes Marju Lauristini ja Peeter Vihalemma 2008. aastal ilmunud analüüsile, võiks küll üldistada, et niisugune kultuuriprotsess on kulgenud anomaaliast normaalsuse suunas (Lauristin, Vihalemm 2008: 3). Tosina aasta eest on Marin Laak nõukogude aja kohta selgitanud kokkuvõtlikult: „Ametlikuma või tolle aja mõõdupuude järgi teaduslikuma käsitluse kõrval eksisteeris tolleaegses kirjandussituatsioonis ka teadmine, et kriitika ajab veel mingit „oma asja” nagu kirjanduski, kirjutab midagi ridade vahele. Seega täidab rolli, mis on praegu omane pigem ühiskondlikule publitsistikale” (Laak 2003: 331). Vajadus midagi peita ridade vahele ja oskus sealt sõnumit välja lugeda on ammuilma kadunud ja isegi Laagi artiklis mainitud „[n]üüdisaegne kirjandusajakirjanduses toimiv žanriline pluralism” (Laak 2003: 333) ei eruta mu meelest enam kedagi. Kirjanduskriitiline protsess on loksunud paika pärast mitmekümneaastasi eksirännakuid ühiskondlike distsipliinide radadele ja me elame normaalses kirjanduselu mudelis, mis kuulub vabalt arenenud kirjanduskultuuri juurde (Laak 2003: 333). Samas võiks sellisele väitele ka vastu vaielda või vähemalt nüansseerida, võttes vaatluse alla mitte üksnes kirjanduskriitika, vaid raamatukriitika laiemalt. Enim tähelepanu pälvinud teoste puhul tegeleb kriitika sageli mitte niivõrd kirjanduslike kvaliteetide hindamise, kuivõrd hoopis näiteks ajaloolise tõepära küsimusega. Ilukirjandusliku teose puhul on see natuke küll ka realismi küsimus, aga mitte ainult. Näiteks võiks tuua Sofi Oksaneni retseptiooni Eestis, mille üldiselt soosivate arvustuste kõrval on meelde jäänud Mati Hindi hoopis tagasihoidlikum suhtumine (Hint 2012).

Lähenedes nüüd viimase paari aasta eesti kirjanduskriitikale, teen selge eristuse: antud teema raames huvitavad mind üldjuhul üksnes need metatekstid, mis lükkavad eesti uudiskirjanduse intellektuaalsesse käibesse, samuti seda tegevust innustanud sündmused või uuesti välja antud klassikalised tekstid, millest on mõndagi kasulikku õppida. Ma ei pea kriitikaks kandikul ulatatavoid lugemissoovitusi või kinnimakstud tekste ja raamaturekaami, mille eesmärgi õilsuses pole sageli küll mõtet kahelda. Ka uudisteoste käsitlemine päevalehtedes ja Eesti Ekspressis on sageli taandunud just sellele tasandile, mida näiteks Eesti Päevalehes täidavad tihtilugu toimetajad ise. See ei ole kriitika, need ei ole arvustused. Peale ühe erandi, Eesti Ekspressis mõnikord ilmuva rubriigi „Ära loe”. Kriitikaga piirneb ka süüdimatult (ja enamasti õigustatult) lajatang Ahto Muld väljaandes Keskus – samalaadne akadeemilisema moega raamatukriitika meil paraku puudub. See ei tähenda mingil juhul, et kriitika iseenesest peaks olema mahategev, aga oma objekti suhtes kartmatult kriitilist distantsi olukorras, kus kõik siin kõiki tunnevad, eeldaks arvustajalt küll.

Kriitikaraamatuid 2013–2014

Millele me saame toetuda ja kust õppida? Alati saab toetuda klassikale ja seda üle lugeda, kasuks tuleb see ka siis, kui ise tahad teha teisiti. 1986. (!) aastal alguse saanud Friedebert Tuglase „Kogutud teoste” sarja lisandusid kahte Liivi-monograafiat sisaldav 12. köide (2013) Jüri Talveti ja Jaan Unduski saatesõnadega ning Elle-Mari Talivee kommentaaride, Mall Jõgi järelsõna ja kommentaaridega 11. köide (2014) meistri enese koostatud kahe kriitikaraamatuga, mis tavapärase kriitikatekstide kõrval pakub ka valiku reisikirju ja vesteid. UTKK väljaandel ilmuva sarja raamatute toimetamine ja teostus on eeskujule andev ja klassikule vääriline. Teiseks vanameistriks on Tuglasele mõneti vastanduv ja „elulähedane” biologist Hugo Raudsepp. Märgin ära kirjastuse Ilmamaa „Eesti mõtteloo” sarjas küll juba 2012. aastal ilmunud „Nüüd ma tahan mõõka tõsta”, Hando Runneli koostatud ja vähimagi kommentaarita, millele järgnes Raudsepa monograafia „Mait Metsanurk ja tema aeg” (2013) koos Runneli „Kaitsekõnega”. Sellega seoses paistab silma Runneli ilmne sümpaatia tõu ja elujõu küsimustega tegeleva Raudsepa vastu, mis on opositsioonis nooreestiliku estetismiga.

Kaasaja kriitikale lähemale tulles pean olulisemaks Asta Põldmäe kogumikku „ja valguse armulise. Kirjatöid aastaist 1975–2013” (2014), millest uusim kirjatöö on ilmunud 2014. aasta Loomingu 2. numbris. Toomas Haugi lugejakirjaga varustatud raamat pakub tundlikke kirjaniku- ja raamatukäsitlusi ning usutlusi, on empaatiline ja kaasaloov, millega seoses nõustun Rein Veidemanniga: sõna „metakirjandus” kõlab selle raamatu puhul kõledalt (Veidemann 2014b; vt ka 2014a). See ongi kõige paremas mõttes kirjandusest sündinud ja seda sisemiselt mõistev kaaslooming ehk kaasaloov kriitika Aare Pilve mõistes (vt 2014a). Mihkel Muti „Õhtumaa Eesti I. Kultuuripublitsistikat ja kirjandusartikleid” (2014) sisaldab aastail 2003–2014 kirjutatut, nende hulgas on ka arvustustetsükkel. Tegemist on soliidse kogumikuga, mille järjenumber ennustab, et autoril on kavas neid edaspidigi samas kuues avaldada. Sama lugu on Berk Vaheri kriitikakogumikuga „Sõnastamatu lend sõnades.

Kirjutusi kirjandusest I” (2014a), mis on pühendumusega keskendatud neljale autorile – Valdur Mikitale, Mehis Heinsaarele, Ervin Õunapuule ja Nikolai Baturinile – ning seetõttu hästi läbi komponeeritud, ent mitte nii hästi toimetatud, nagu olen ka oma arvustuses märkinud (Kronberg 2014: 1015). Kirjastus Ji andis välja Mihkel Kunnuse esseistikakogumiku „Roheline süü” (2014), milles on ka paar varem trükis ilmumata teksti, ent kirjanduskriitikat esindab seal vaid 2012. aasta proosa ülevaade. Kunnuse puhul väärib imetlust tema enesekindlus, aga tekstide järele tihti asetatud kommentaar laadis „varem ilmunud toimetatuna” jäi mulle arusaamatuks: kas see tähendab uhkust ja rahulolu, et kogumikku, mille impressumi järgi „toimietas” Helen Metsalind, on võetud toimetamata ja peamiselt kärpimata tekstiversioonid?

Kuigi kirjandusteadus siin käsitlemist ei leia, tahaksin siiski ära märkida Thomas Salumetsa esseekogumiku „Mõju mõnu” (2014) koos ülevaatliku bibliograafiaga. Tegemist on eesti kirjanduskultuuris kahtlemata tähtsa sündmusega, mis toob meieni olulise osa teisel pool maakera Vancouveris elava eesti kirjandust laiemale pildile paigutava germanisti tööd. Salumetsa käsitlustes paistab silma teoreetilise teadmuse ja üldise eruditsiooni osavalt hoitud balanss, mis kunagi ei jäta varju tema tekstide tõelisi objekte, ning hea stiil, mis eestikeelses tõlkes võlgneb tänu muidugi ka rohketele vahendajatele.

Kogumikest rääkides ei saa mainimata jätta Maie Kalda mälestusele pühendatud „Kaastekste” (koostajad Virve Sarapik ja Ülle Kurs, 2014). See on paljutahkne ülevaade kirjanduskriitika viljelemisse ja arengusse suure panuse andnud Maie Kalda (1929–1913) elutööst. Millegi sarnasega nagu see 550-leheküljeline raamat pole ühtki teist kirjandusteadusele pühendunud uurijat varem siinmail austatud. Kalda väärib niisugust raamatu kujul monumenti igati, sest teist sellist kriitikut-kirjandusteadlast, kes ühtviisi pädevalt käsitleks nii Rosenplänterit kui ka (:)kivisildnikku, meil ei ole. Ometi ei tahaks uskuda, et tema lahkumisega lõppes üks ajastu – järgijaid ja õpilasi, neidki hoopis noori uurijaid-kriitikuid, kelle tegemistel Kalda silma peal hoidis, siiski leidub. Tänuväärusel moel sisaldab mahukas teos rohkesti kultuuriloolist ja biograafilist materjali ning Kalda tööde põhjalikku koondbibliograafiat.

Kriitikat avaldavad ajakirjandusväljaanded

Looming esindab eesti kirjanduse parnassi ja selles endast vähemalt korra aasta jooksul elumärki anda peaks olema iga kirjaniku ja ka kirjandusteadlase auasi. Kahe aasta jooksul astus ajakirjas kriitiku rollis üles ühtekokku 51 autorit ja kummalgi aastal ilmus 47 ehk siis kokku 94 arvustust. Niisamuti peaks kirjaniku auasi olema Loomingus arvustatud saada. Neli retsensiooni ühes numbris annavad mu meelest selle võimaluse küll, eriti tippudele, kelle prognoosimiseks peab toimetajal uudiskirjanduse massist valiku tegemisel olema head vaistu. Erinevalt Andrus Kivirähkist ei paku aga kriitikale erilist pinget teise produktiivse ja suure läbimüügiga autori, Indrek Hargla teoste kajastamine, olgu siis tegemist tema apteekri-lugude või Süvahavva-raamatuga. Suurematele auhindadele nomineeritud proosa- ja luuleteosed on aga enamasti aegsasti saanud arvustuse, esseistikaga on lugu kehvem. Üldjoontes näib tasakaal ses suhtes püsivat. Vaistlikult väidan, et arvustajate keskmine

vanus Loomingus on alanenud (või olen ise vananenud ja see ainult paistab nii, distants pöörduv vastupidiseks?), kusjuures nooremad (Leo Luks, Margit Tintso) kirjutavad peamiselt nooremast uudiskirjandusest ning küpses eas autorid (Holger Kaints, Ülo Tonts, Rein Veidemann) juba kultuuriloolise paa-
tinaga õilistatud raamatutest ja memuaarse koega metakirjanduslikest teos-
test, milles aimub arvustaja isikliku kogemuse kattuvust tekstides sisalduva-
ga. Silma paistab ka teatud spetsialiseeritus: näiteks Tiit Hennoste võtab (eri
väljaannetes) sõna just Viidingu/Üdiga seotud raamatute kohta. Aktiivsemad
autorid on Peeter Helme, Jan Kaus, Leo Luks ja vist viimane heas mõttes vana
kooli kriitik Arno Oja, kelle arvustusi on alati hea lugeda, nagu kogu Loomin-
gu kriitikarubriiki. Ülevaade parnassist, mis päädib märtsikuises ajakirjas
samuti kirjanduskriitikasse kuuluvate luule- ja proosaülevaadetega, on ole-
mas. Vahest ei ilmu arvustused küll nii kiiresti, kui eeldaks, aga selles suhtes
pean endalegi kui mõne arvustuse autorile tuhka pähe raputama.

Vikerkaar on Loomingust märksa avarama ehk moodsa sõnaga öeldes in-
terdistsiplinaarsema ampluaaga, püüdes hõlmata kogu kultuuriväljal silma-
paistvat trükitoodangut, sealhulgas olulisi tõlkeid, ja ehk just seetõttu kipun
ajakirja lugemist alustama enamasti mittekirjanduslike teoste arvustustest.
Ja nimelt sellepärast vaidlengi vastu sotsiaalmeedias kõlanud säutsudele
(Mika Keränen), et kirjandusajakiri tegelgu rohkem kirjandusega. Kui kirja-
nik peale kirjutamise ka loeb, siis peaks ta väärima enam kui üksnes kollee-
gi või konkurendi uus teos ja selle arvustus! Laias laastus kajastas Vikerkaare
kriitikarubriik eesti kirjandust 2013. aastal 47 arvustusest 32-s ja 2014. aastal
39 arvustusest 27-s, mis kummalgi juhul teeb umbes 70 protsenti. Sageli
hõlmab arvustus ka mitut olgu sama või erineva autori mingis mõttes kokku
sobivat teost. Püsivate arvustajate ringist kattub Loominguga üksnes väi-
ke osa, kuid see on ka tuumik (Jan Kaus, Alvar Loog). Ilmselt tellib toimetus
arvustuse ja valib kirjutaja teose eripära silmas pidades Loomingust märksa
hoolikamalt, et saavutada isikupärast ja uudset lähenemist. See kehtib nii
algupärandite kui ka tõlgete kohta. Vikerkaare parnass on seetõttu ka roh-
kem selle toimetajate nägu. Arvustatavatest autoritest on enam tähelepanu
pööratud sel perioodil ka palju avaldanud (:kivisildniku, Jüri Kolgi ja Jürgen
Rooste teoste. Eelpool öeldu taustal on seda hämmastavam, et just Viker-
kaarest leidsin lobakriitika stiilinäite, milleks on Martin Luiga retsensioon
raamatule „100% (:kivisildnik”, milles vist on taotletud zaumlikku innovatiiv-
sust (vt Luiga 2014). Midagi ei juhtuks, kui arvustusest pool maha kratsida
ja ülejäänut korralikult toimetada. Muidugi kerkiks siis esile vana küsimus,
kas ikka saab raamatu ammendada 2500-tähemärgises arvustuses? Paljudel
juhtudel raamat ei väärigi enam, kuid paljudel juhtudel jällegi väärib. Aga
mõnikord ületab kriitika rubriigis serveeritu mõõdutunde ja palka makstakse
lobisemise eest. Üks asjalik soovitus Luiga arvustuses siiski on: lugeda krii-
tikakogumikke (Luiga 2014: 108). Soovitus kehtib. Tõesti, tõesti – kui meedia
tituleerib mõne tekstiga lagedale ilmunud autori hoobilt kirjanikuks, siis seda
suurem peaks olema kriitiku vastutus kirjakultuuri eest seismisel!

Muuseas, Märten Rattasepp teeb samas Vikerkaare numbris Janar Ala
ja Edvin Aedma teoste arvustuses asjalikult vahet teosel kui teoreetikute tä-
nuväärusel analüüsiobjektile ning teosele suunatud lugeja ootustel (Rattasepp
2014b: 113). Lugeja ootusi, olgugi vähemalt ajakirjanduskeeles professionaal-
selt väljendatud, vahendab siis minu arusaama kohaselt lihtsamat sorti nn

päevakriitika. Rattasepa arvustuse hästi kultiveeritud dialoogilisus varem sama teemat käsitletud autoritega tõstab ka uue, sotsiaalmeediast välja kasvanud kirjanduse, sealhulgas nn *enter*-luule senisest suuremale plaanile, väärtustab seda.

Keel ja Kirjandus eristab vähemalt aastasisukorra tasemel keeleteadusesse, rahvaluulesse ja kirjandusteadusesse/kultuuriloesse puutuvaid arvustusi, viimaseid on ajakirja arvustuste koguhulgast kaks kolmandikku kuni kolmveerand. Millegipärast paistab kahe aasta lõikes silma seletamatu disproportsioon: kui 2013. aastal oli kirjandusteaduse/kultuuriloo rubriiki arvatud arvustusi 31, siis 2014. aastal kõigest 19. Tegemist on ühelt poolt kahtlemata akadeemilise ilmega metakirjanduslike või kultuurilooliste teoste tasakaalukate käsitlustega hästi valitud asjatundjatelt. „Puhas” ja uudis-ilukirjandus tuleb üldiselt arvustamisele harva, igasse numbrisse seda ei jagu ja selle üle ma ei nurisegi. Kuid arvustatavate teoste valik on hea ega tekita erilisi vastuväiteid. Välja on kujunenud tava avaldada arvustuste rubriigis ka vähemalt Tartu Ülikoolis kaitstud doktoritööde oponeeringud. See on kiiduväärt, sest lükkab teinekord suure vaeva tulemusena, kuid kaduvväikse trükiarvuga dissertatsioonide sarjas ilmunud raamatu või vähemalt teadmise sellest laiemasse käibesse. Arvustuste autorite hulgas on nii auväärt mentoreid (Sirje Olesk), heas vormis kirjandusteadlasi (Maarja Vaino), ajaloolasi (Tõnu Tannberg) ja filosoofe (Leo Luks), teolooge (Toomas Paul) kui ka kirjanikke (Paavo Matsin) ning doktorante (Boris Veizenen). Peale Eesti Ekspressis ilmunud väikse raamatututvustuse on Keel ja Kirjandus ainus väljaanne, kus on sõandatud põhjalikult ette võtta Ilmar Vene auhinnatud mammutessee „Kaugenemised. Tähdusi Karl Ristikivist” (Tuum, 2013) ja sellega on Brita Melts suurepäraselt hakkama saanud. Tavamahus akadeemiliste arvustuste kõrval on hea algatus ka anonüümne rubriik „Lühidalt”, milles saab üht-teist öelda sedasorti kultuuriloolise kaaluga raamatute kohta, mis on kas kurioosumid, ei kannata kriitilist lähenemist välja või väärivad pikema käsitluse asemel napimat äramärkimist.

Kõige kirevam kriitikapilt avaneb 2013. aasta lõpus toimunud pöördekatse järgselt uuenenud **Sirbis**, mistõttu ma varasemat üle ei lehitsenudki. Sirbi puhul oleks ka põhjendatud vaadelda eri valdkondi haaravat ja erinevate toimetajate „haldusalasse” jäävat raamatukriitikat, mitte üksnes eesti (uudis)kirjanduse kajastusi. Kui ühes lehenumbris ilmub 4–5 raamatuarvustust, siis keskeltläbi kaks neist käivad ikka ka eesti kirjanduse kohta. Avaram pilk on mõistagi soositud, haaraku see siis väljavõtteid eesti kirjanduse välismaiste tõlgete arvustustest või väliskirjandust. Olulisel kohal on „Avatud Eesti Raamatu” sari ja laiem ühiskondlik-poliitiline ainestik. Teemanumbrid ja vastavalt sellele valitud arvustused on põhjendatud, samuti pikema retsensiooni või intervjuu kujul ühe autori või teose esiletõstmine. Kuna välja ei paista, milline on toimetuse poolt tellitud ja väljastpoolt ilmutatud initsiatiivi suhe, jääb mulje, et Sirbis avaldatav kriitika on tervikpildis kõige rohkem kirjutajate endi nägu, mis ei tähenda kuidagi juhuslikkust, vaid on pigem toimetuse ja autorite sujuva koostöö tulemus. Sirbis on pääsenud püünele ka need kirjanikud, kelle kohta mujal arvustusi märganud ei ole: näiteks Gregor Elm ja Ilmar Särg. Meeldejäävaim ja minu jaoks lugemata teost vajalikul määral vaatlev oli Jaak Tombergi arvustus „Maailmaehitamise paranduslik ainelaulatus” Robert Kurvitza romaani „Püha ja õudne lõhn” kohta (vt Tomberg 2014), sa-

muti kõrvuti asetatud Märten Rattasepa ja Linnar Priimäe vastandlikke hoiakuid esindavad „Olematute raamatute antoloogia” käsitlused (vt Rattasepp 2014a; Priimägi 2014). Alvar Loogist alguse saanud teatralane diskussioon (28. II, 21. III, 9. V ja 6. VI 2014) puudutas aga kultuurikriitikat laiemaltki. Eri kunstivaldkondi mõtestas erinevas mahus rubriik „Kriitikakunst”.

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri **Akadeemia** avaldab keskmiselt ühe arvustuse numbris, temaatika pole piiratud, kuid metakirjanduslikku ja filoloogilist materjali satub arvustatavate teoste hulka haruharva. Leidub näiteid folkloristikast, kuid pigem domineerib ajalugu, näiteks 2013 suuremat diskussiooni esile kutsunud „Eesti ajaloo” II köide (Tartu Ülikool, 2012) on saanud kriitilisi hinnanguid mitmelt autorilt. Mõneti kurioosne on leida lähestikku juba kaks korda Simo Runneli arvustust Hando Runneli koostatud „Eesti mõtteloo” raamatute kohta (2014, nr 9 Mihkel Martna raamatule „Oma kodu” ja 2015, nr 1 August Weizenbergi artiklikogule „Häädus ja ühisus”). Rahvuskultuuri seisukohalt olulise Ilmamaa kirjastuse ja raamatusarja institutsionaliseerimine perekondlikuks ettevõtmiseks (koostamine, toimetamine, kirjastamine, kriitika) on moraalselt mage, kriitikaga ei ole siin midagi pistmist ning akadeemilise väljaande arvustuste rubriigi asemel sobiksid need kirjutised pigem ilmuma Eesti Kirjastuste Liidu väljaande Raamat kinnimakstud raamatututvustuste rubriigis.

Ajalookultuuri ajakiri **Tuna** avaldas 2014. aasta neljandas numbris Kairit Kauri sisuka arvustuse Martin Klõkeri Tallinna XVII sajandi esimese poole kirjanduselu käsitluse kohta. Ent Tunas ilmunust pälvib siinses kontekstis enam tähelepanu teoloogi ja kirjaniku Meelis Friedenthali arvustus Enn Tarveli artiklikogumikule „Ajaloookimbatused” (Ilmamaa, 2013), kõneka pealkirjaga „Mil määral on ajalugu muinasjutt?” (vt Friedenthal 2014). Arvustaja juhib tähelepanu teaduse aastapreemiaga pärjatud Enn Tarveli ajalookirjutuse – ja mu arusaama kohaselt üleüldse hea ajalookirjutuse – sellistele kvaliteetidele nagu emotsionaalne haaratus oma uurimisobjektist ja ajaloo käsitlemine jutustava teadusena, objektiveerivat ja isiklikku tasakaalus hoidev stiil, toetumine nii faktidele kui ka fantaasiale, ehk siis ajalooteadusele kui ikka veel paratamatult kujutlusvõimet sisaldavale valdkonnale (Friedenthal 2014: 136). On ju ka ilukirjanduses kasvanud omaelulooline aines ning kriitikas ja kirjandusteaduses käsitletakse üha sagedamini kirjanduslikke omailmasid. Ehk siis ilukirjanduse peavool ei lepi viimastel aastatel üksnes puhta fiktsiooni ehk väljamõeldise tekstiks vormistamisega, vaid kasutab üha rohkem „elu enast”. Ilukirjandus on lähenenud ajalookirjandusele ning vastavalt kasutab ka mõlema kriitiline retseptioon üha rohkem vastastikku laenatud mõistevara.

Neli korda aastas ilmuv **Värske Rõhk** avaldab noorte kriitikat, autoriteering on kujunenud kindlaks, ent mitte kivilinenud kriitika taimelavaks, ja selle järelkasv on nihkunud edasi Vikerkaarde, Loomingusse ja Sirpi. Suund on küll „noortelt noortele”, kuid ilma allahindluse või möönduseta: nn noorsookirjandust ei käsitleta ega viljeleta siin ei kirjanduse ega kriitika tasandil. Põhirõhk on küll uuel ja ajuti ka eksperimentaalsel kirjandusel, ent seost kirjanduspärandiga hoiab retroarvustus. Leidub ka tõlketeoste arvustusi. Mõlemal aastal ilmus Värskes Rõhus 13 arvustuseks kvalifitseeruvat teksti, mille järjestikune läbilugemine oli meeldiv ja hariv elamus. Näiteks tegi ka Loomingus end avaldanud Indrek Ojami arvustus „Olematute raamatute antoloogia” kohta (vt Ojam 2014) mulle piisavalt selgeks nähtuse, mille vastu ma muidu

huvi poleks tundnud. Paistab silma ka Värske Rõhu autorite (või arvustusi telliva toimetuse?) eriline lemmik või isegi kultusautor: selleks on Kaur Riismaa, kelle teosed on saanud kokku kolm arvustust.

Kui Sirp näeb oma autorkonda võrsumas end nüüdiskultuuri häälekandjaks nimetavast **Müürilehest** (Karulin 2014), siis Müürilehe peatoimetaja Helen Tammemäe Sirpi teha ei viitsiks ja muudaks selle kohe Müürileheks (Tammemäe 2014). Müürileht vastandab end institutsionaalsele kultuurile ja leiab käsitlemisväärset kunsti perifeeriast või igal juhul sealt, kust peavoolu kriitik seda otsidagi ei mõista. Igatahes näib see olevat vähem või rohkem teadlik eesmärk. Seda hämmastavam on see, et Müürilehe kirjanduskriitika, mida ajalehe mahtu silmas pidades on proportsionaalselt küllaltki vähe, tegeleb valdavalt küll noorte ja sageli debütantidega, ent siiski üsna peavoolu kuuluvate ehk just nimelt institutsionaalsete kirjandusteostega. Arvustamist leiavad needsamad raamatud mis teistes kultuuriväljaanneteski ja eksperimentaalsusele kirjanduses suuremat tähelepanu ei pöörata, autoritegi hulgas on Vikerkaarde, Loomingusse ja Sirpi jõudnud. Sellest hoolimata on väljanne meie kriitikapildis eripärane, andes tunnistust sellest, mis läheb korda nooremale ja väheke protestivaimust kantud seltskonnale. Klassikaga hoiab sidet siingi ajuti ilmuv retroarvustus, millele aga vähemalt ühel juhul tahaks otsustavalt vastu vaielda. Näiteks siis, kui Joanna Ellmann avastab vaimususega Karl Rumori „Krutsifiksi” ja väidab, et see on nii romantilise meelega kui ka pimedada uskumise kriitika, ning peab seda eesti kirjanduse nihilismi tippseks (Ellmann 2013). Pimedada uskumise kriitika, seda küll, aga Rumor oli hingelt ka romantik ja üldsegi mitte nihilist!

Kahest kirjandust kajastavast päevalehest pean kõigepealt mainima **Eesti Päevalehte**. Põhjus on lihtne – vaimusilma 1999. aasta novembris talletunud mälestuspilt õhetava palgega Rein Veidemannist jagamas vaimustust selle üle, et ta kohe hakkab toimetama Eesti Päevalehe kirjanduslisa **Arkaadia**. Avandubri juhataja 13. novembril sisse vanameister Jaan Krossi sõnavõtt „Arkaadiast – Agoraale”. Leht jätkas lisa hoidmist veel ka Jaak Urmeti toimetajakäe all, kuid nüüdseks on Arkaadiast alles vaid sellised varem, et ajuti endiselt lehekülje ülaserava asetatud pealkiri (teemajuht?) tekitab piinlikkust. Alles ongi jäänud vaid agora, kus võetakse kõneks raamatu kujul ilmunud elu- või edulugu või veiniraamat ja toimub loid kauplemine. Mõni üksik raamatututvustus käib enamasti reklaamiga paaris, mille vahele eksib siiski vahel kord kuus ära mõni meeldiv üllatus – läinudaastast viimast näiteks Aare Pilve käsitus Jan Kausi romaanist (vt Pilv 2014b).

Postimees pühendab laupäevalis AK raamatukriitikale ruumi rohkem ja suures osas on seegi sinna üle kolinud Rein Veidemannite teene. Olulisematel puhkudel täidab ruumi kirjandustoimetaja ise, valiku üle ma nurisema ei hakka, aga seda on tehtud küll. Kuid mu veendumuse ja kogemuse kohaselt on toimetused avatud ka pakkumistele ja ettepanekutele. Mõneti jääb silma teisejärguliste tõlketööstest suhteliselt suur osakaal, kuid kirjutajate ring on küllaltki avar ja esindatud erinevemaatika, raamatukultuur tervikuna. Mis aga puutub näiteks **Tartu Postimehesse**, siis pühendab see kultuurile põhiliselt väljandest proportsionaalselt palju rohkem ruumi: tänu Kultuurikandja auhinna nimetuse pälvinud Raimu Hansoni tähelepanule leiavad käsitlemist enam-vähem kõik Tartuga või kohalike autoritega seotud raamatud. (Laiemalt võttes käib see vähem või rohkem kõigi maakonna- ja linnalehtede kohta, vähemalt

peaks käima.) Aga kriitika see muidugi ei ole, ehkki ka vestelist kombekriitikat satub mõnikord tema raamatuesitlustest inspireeritud kirjatöösse: „Kõrvaltoas oli suupiste- ja kurgukastelaud. Seal näitas Matti Milius vasaku käe näppu neile, kes seda enne saalis tähele ei pannud või näpuviibutamist räägiks žestiks pidasid. Sõrmes oli tal abielusõrmus” (Hanson 2014). Eks mõne raamatu üritavad lugejale lähemale tuua ka Eesti Ekspress ja Maaleht, kuid arvan, et toimetuse poolt antakse selleks ruumi vähem, kui lugeja ootaks. Ent ka seal ilmuv enamasti ei mahu minu mõistes kirjanduskriitika alla, kuigi igal juhul välistatud see ju ei ole.

Kriitilisi diskussioone ja enesepeegeldusi

Mul pole midagi kirjanduskriitilise riiu vastu, kui see tekitab elevust ja lööb õhu, aga mitte niivõrd platsi puhtaks. Kuid mõnikord jookseb tülikiskumine tühja ja muutub koomiliseks, et mitte öelda – haledaks. Näiteks kui Andrei Hvostov kisub oma kujutletavate vastastega riidu otsekui Tallinna TV Eesti riigiga. Kuna ta ei leia rahvusraamatukogu avariulilt Andrei Ivanovi „Harbini ööliblikaid”, fantaseerib ta intrigeeriva võimaluse, et selle on pihta pannud tulihingeline eesti patrioot, nalja mitte mõistev rahvuslane, kelle arvates Ivanovi raamat solvab eestlasi. Hvostov prognoosib Ivanovile eesti kirjanduse esimest Nobeli preemiat ja lõpetab arvustuse retoorilise hüüatusega: „Tahab nüüd keegi hakata vaidlema, et hallipassimees Ivanov pole üldsegi mingi eesti kirjanik, siis jõudu tööle! // Vaelge, kalevipojad” (Hvostov 2014: 156).

Aga kalevipojad on teadagi Soomes, kriitikud vaidlemiseks põhjust ei näe või ei viitsi tühjast tüli teha ja nii jääbki arvustaja hüüdjaks hääleks. Kui see haledaks kiskuv provokatsioon välja jätta, on suurepärase ja mu meelest eesti kirjandusse kuuluva romaani arvustus hea ja hariv. Nagu ka Hvostov oma kirjatöis enamasti üldse.

Hvostov on rünnanud eesti kirjandust mitmel korral varemgi, väites muuseas ka seda, et suured teemad on eesti kirjandusest otsa saanud (nt Hvostov 2009). Söandaksin takkajärgi korrigeerida: mitte suured teemad ei ole otsa saanud, vaid pigem ei suudeta või ei taheta neid käsitleda, mis ei ole üks ja seesama. Seejuures leidub kirjanikke, kes on käsile võtnud küll pretensioonika teema, kuid pole suutnud pälvida piisavat tähelepanu kriitikas, ehkki müügi- või (elektroonilise) laenutuse numbrid võivad olla üllatavalt suured (sellise näitena meenub küll juba 2012. aastal ilmunud Kadri Kõusaare „Alfa”). Poleemilisse kirjanduskriitikasse puutub vägagi ka Hvostovi essee „Eesti kirjanduse tabud” (Hvostov 2013). Küsimusele, kas eesti kirjanduses on tabud olemas, vastab Hvostov kõhklematult: on küll. Ja toob tabude murdmise näitena eesti asjas esile hoopis Sofi Oksaneni, lisades, et ainult sellist kirjandust viljeledes võidakse jõuda Nobeli preemiani. Väleda ajakirjanikusulega Hvostov osales ka suuremas eesti ajalookirjutuse ainelises poleemikas ja kasutab üldse ära kõikisugu võimalusi sõna sekka ütlemiseks, kartmata seejuures peksta saada.

Kriitikat ja rahulolematust kriitikaga on raiutud ka ilukirjandusse. Viikerkaares ilmus Jürgen Rooste ilukirjanduslik pala, milles saavad pähe nii seesama Viikerkaar kui ka Looming (ja eriti viimase kriitikanurk) põhjusel, et need ajakirjad ei avalda Rooste luulet: „Ja vana Mutt istub oma sinekuuril ja fs vaatab maailma, nagu ta ei mõtleks üldse, ja Loomingu kriitikanurk on jäle,

kui just mina või Kaus sääl ei kirjuta, nii et kuidas ma saaks Astale või Dorisele – oma lemmiktoimetajatele, kahele kõige kallimale naisele, kes mind alati hoidnud!!! (ja – by God – Kender, see päev tuleb, kui vasar Su laiaks lajatab, sest Sa tegid haiget kõige paremale, õrnemale olendile universumis!) – üldse kunagi enam oma tekste saata, ahh?” (Rooste 2014: 35.) Sellesse kolmeleheküljelisse poeetilis-vulkaanilisse hüperbooli on kätketud palju kirjutava väga hea poeedi traagika. Aga paljusõnalisus ei ole veel kvaliteet, sõna ei tohi odavaks lasta. Kriitik saab oma obaduse ka Kelly Turki luuletuses „Mõlgutused pärast trenni” (2014). Suuliselt levinud pärimuse (et mitte öelda klatši ning anda mõttekäigule folkloorne ülevus!) järgi võiks siin näha kirjaneitsite ja poetesside ringkaitse sõnastust kriitik Mihkel Kunnuse vastu, teisalt märgib see ühtlasi luule ja elu ning kriitika ja elu piiride ohtlikuvõitu ületamist.

Akadeemilises plaanis riidles ka Tallinna Ülikooli professor Piret Viires Tartu Ülikooli doktorandi Berk Vaheriga Methise nullindate erinumbri koostaja meelest ülekohtuse arvustuse pärast (vt Vaher 2014b; Viires 2014). Diskussioon oli akadeemiliselt viisakas ja ilmselt on lõppenud leppimisega. Mulle jääb küll arusaamatuks see pidev üleminekuajastus elamise kuulutamise, millega Viires oma vastulause lõpetab (Viires 2014: 545), aga olgu peale, kui keegi tahab kahe ukse vahel elada.

Mainisin juba eespool Sirbi rubriiki „Kriitikakunst”, milles ilmunud Aare Pilve essee „Kaasaloova kriitika hüpotees” (2014a) on üks viimase aja tähelepanelikumaid ja olulisemaid kriitika (enese)refleksioone ning millel on ehk eeldust saada samasuguseks klassikaks nagu Märt Väljataga 2005. aastal Vikerkaares ilmunud „Paar palvet retsensendile”. Olgugi et Pilve käsitluses ei pruugi näha midagi vapustavalt uut, loob tema kriitikaviiside tinglik jaotus vastuvõtva, tõlkiva ja kaasaloova piisavalt selge skeemi, et seda järgida. Mõeldes sellest nüüd enesekohaselt, tajun ise kirjutades teatava ideaalina küll kaasaloovat kriitikat, ent lugemisel eelistan pigem tõlkivat kriitikat, mis teose olemuse ja tähenduse mulle piisavalt selgeks teeb ka siis, kui ei ole sellega lähemalt tutvunud. Sellise kolmikjaotuse järgi on vastuvõtva kriitika ilmumiskohaks pigem päevalehed, tõlkivat kriitikat avaldavad peamiselt akadeemilised väljaanded, aga ka analüüsioskustega hästi varustatud autorid näiteks Värskes Rõhus; kaasaloov kriitika piirneb rohkem ilukirjandusliku sõnaga ning selle pärisosaks on staažikad kirjandusajakirjad, aga muidugi mõista ka Sirp.

Rõhutamaks kriitika olulist rolli kirjanduses ja kirjanduselusel, alustas Eesti Kirjanike Liit 2013. aastal Aare Pilve õhutusel sündmustersarja „**Kriitiline olukord**”, kutsudes kokku Eesti juhtivaid arvustajaid, et arutada kriitika olukorra ja olemuse üle. Neid õhtuid toimus neli ja siis asi soikus. Kriitika mõtestamisega on hiljaaegu alustatud Tartu Kirjanduse Maja Arhiivis Värske Rõhu õhtutel ning seal toimunud diskussioonid on kinnitanud teema aktuaalsust.

Kui kriitik kirjeldab oma lugemisviisi, siis enda meetodile kõige enam sarnaneva avastasin Kaupo Meieli arvustusest Jan Kausi „Tallinna kaardile”, ainult selle vahega, et mu käekiri on TNR12pt alles pärast suure hulga mustandipaberite täitmist. Minagi murrann raamatu lehekülje nurki seakõrvadeks nii, nagu kirjeldab Meiel: „Üla- või alanurka moodustuv nool suunab kirjakoha juurde, mida arvustuse kirjutamisel kasutada iseloomuliku näitena heast või veast. Võibolla saab seda kõike digiraamatuga palju mugavamalt

teha, aga olen vanamoeline ja peale selle füüsiliselt sedavõrd nõrk, et lihtsalt ei jaksa e-lugeri nurka kahekorra murda” (Meiel 2014: 185). Valisingi selle tsitaadi, osutamaks seoses lugemisviisi muutusega ühele häirivale tendentsile uuemas kriitikas, mis küll ei ähvarda Meieli tekste: üha rohkem piirduvad arvustused vaid käsitletava raamatu murtud nurkadega lehekülgedele viitamise ega osuta uudisteosel väljapoole, ei näe selle avaramat ümbrust, sarnaseid motiive ega traditsiooni või siis on see kõik üpris juhuslik. Jahmatamapanevalt kõlas üks väide Värske Rõhu kriitikaõhtul Tartu Kirjanduse Majas, kus üks noor arvustaja teatas, et kirjutades üritabki ta välja lülitada nii teose autori kui ka kogu ümbruse, piirdudes vaid arvustatava tekstiga. Teiselt poolt on muidugi õigus ka Johanna Rossil, kes õhutab kriitikuid „end muidugi pidevalt korrale kutsuma, et mitte taustu üle tähtsustada – keskne peaks ikkagi olema tekst ise. Ent meie lugemiselamust suunavad muuhulgas eetilised otsused selle kohta, kes selles tekstis kõneleb, kellele ja mida ta sellega öelda tahab. Seda teadvustades on meil kõige parem võimalus lugeda teost avatud meeltega” (Ross 2014: 167). Oluline on niisiis hoida teksti ja konteksti vahelist tasakaalu ning kriitiku läbinägev pilk võiks ka aimata, kas tulevikuski on teisel mõju, ja kui, siis milline. Lisaksin siia juurde, et kui nn päevakriitika peaks taotlema operatiivsust, kiiret reageerimist, siis ei pruugi arvustaja muidugi kohe ära tunda teose kõiki nüansse. Kuigi eeldaksin, et aktiivse kriitiku pilk püsib peal kogu kultuuriajakirjandusel ja ta teab, millest kuskil mujal ja hoopis muus žanris juttu on olnud, ning seostab teost laiema plaaniga, on tuttav autori kogu loominguga ja tegemistega. Näiteks ei ole ma märganud, et muidu head retseptiooni saanud Lauri Pilteri originaalloominguga oleks suhestatud tema tõlketegevust, mille kohta pakub huvitavaid näiteid ajakiri Akadeemia.

Massikirjanduse ja kõrgkirjanduse vahe tõi Sirbi „Kriitikakunsti” rubriigis esile 2014. aastal A. H. Tammsaare nimelise Albu valla kirjanduspreemiaga pärjatud Avo Kulli tõstatatud probleem. Kuna kodumaise kirjanduse arvustamiseks kasutatakse vaid üht ja nimelt väärtkirjanduse mõõdupuud, kutsus Kull üles arvustama kirjandusteoseid kategooriapõhiselt: „...näiteks ei minda lihtsate lemmikromaanide (*à la* Barbara Cartland) kallale väärtkirjanduse mõõdupuuga ja teisest küljest ei oodata põnevikelt psühholoogilist või esteetilist sügavust, sest Hercule Poirot’ asi on kurjategijaid püüda, mitte meie vaimu valgustada” (Kull 2014). Mulle näib olukord siiski veidi teistsugune: hõlpoetavat lektüüri meie kultuuriajakirjandus üldjuhul ei arvustagi, sest laialt loetava raamatu retsenseerimine ei paku erilist intellektuaalset pinget. Heal juhul ilmub mõni lugemissoovituse moodi tekst kas mõnes päevalehes või hoopis naisteajakirjas. Viimaseid vahetevahel lehitsedes näibki, et neis tutvustatavad raamatud pälvivad haruharva korralikku kriitilist analüüsi kultuuriajakirjanduses, otsekui oleks meil kaks erinevat kirjandust, mis heal juhul saavad kokku üksnes korralike raamatupoodide ilukirjanduse riulitel. Aga nii ju ongi. Menükid, kui välja arvata mõned sellised erandid nagu Valdur Mikita, Andrus Kivirähk või ka müüginumbreis varasematel aastatel tuhandeid ületanud Tõnu Õnnepalu, pälvivad kriitikas vähem tähelepanu. Või on arvustus hävitavalt õiglane, nagu näiteks kirjutab (:kivisildnik Mart Kadastiku ja Kattariina Tammerti romaani „Paarismäng” kohta: „Ma ei üllatu, kui jälle hakatakse mingi sentimentaalse romaani ümber tantsu lööma ja kuu poole uluma. Olgu pealegi, aga kui juustulaadse toote peale ei tohi kirjutada juust, siis ei tohiks ka romaanilaadse toote peale kirjutada romaan. [---] Ma ei ütle, et see

tekstimassiiv on halb või et seda ei tohi lugeda, ma ütlen, et seda ei ole ilus kirjanduseks nimetada, sel lihtsal põhjusel, et see ei ole kirjandus. Ma ütlen seda arusaamatuse vältimiseks ja romaanikirjanike huvide kaitsmiseks, see on minu kui Kirjanike Liidu liikme põhikirjaline kohus" (:)kivisildnik 2014). (:)kivisildnik eelistab kirjandust ja ütleb selle ka välja, mida meie kriitikud peale tema ja Kaupo Meieli tavaliselt ei tee.

Seda enam on professionaalse kirjanduskriitiku osaks analüüsida ja selgitada piiripealseid nähte.

Kokkuvõtteks

Mul on kiusatus järelduseks laenata sõnastust Elle-Mari Talivee ja Kadri Tüüri (2013: 241) ülevaatest kirjandusteaduse kolmaastaku 2010–2012 kohta: kirjanduskriitikat avaldavad valdavalt need, kes on vaba(ma)d institutsionaalsetest klassifikaatoripainetest, loovisikud ja paar boheemlaslikumat professorit.

Lõpetuseks, naastes alguses viidatud Lauristini–Vihalemma ja Laagi artiklite juurde, küsigem: kas kirjanduskriitika ajab nüüd kirjanduse asja? Üldjoontes küll, eriti loovisikute kirjutatud kriitikas, ehkki positiivsetes arvustustes on märgatav teatav kambakraatlikkus. Kuid akadeemilisema kriitika poolel on käsitlusviis kaugenenud tavapärasest poetika-stilistika kõige paremas mõttes skolastilisest analüüsist. Selle asemel paistavad silma sotsiaalkriitika mitmesugused vormid: traumateooria, haakuvus ühiskonnaga, kirjanduse elulisus, mis väänab muid väärtusi välja ka sellistest teostest, kust esteetiliselt väärtusi eriti leida ei ole. Seetõttu jäi mu kõrvus sümptomaatiliseks kõlama 20. jaanuaril 2015 toimunud Värske Rõhu noorkriitikute õhtul publiku hulgast õhku paiskunud Mihkel Kunnuse hüüatus: „Te arutlete nagu mingid kuradi filoloogid!” Tõsi, Kunnus ise järgib oma kirjanduskriitilistes sõnavõttudes küll kindla peale minnes kirjanduslikke väärtusi, ent teeb seda üsnagi valikuliselt teatud klassikutele toetudes. See on kriitikule kahtlemata kindel ellujäämisprintsip ja üks võimalik vastus küsimusele, kas kriitik peab olema kõigesööja, avaldama arvamust ka talle vaimult võõraste teoste kohta. Kunnus heidab need viimased kerge liigutusega kõrvale, nagu ta toimis ka 2012. aasta proosaülevaates, asetudes enesele esitatud küsimuses, „mil määral saab proosaülevaate tegija olla kriitik ja mil määral teadlane-arhivaar ning mil määral hoopis halastaja-jeesus, kes korjab üles just nimelt need sandid ja pidalitõbised, kellele keegi teine muidu tähelepanu ei pööra” (Kunnus 2013: 394), valikulise kriitiku rolli. Kunnuse üpris meelevaldset ülevaadet kompenseerib sealsamas numbris Rebekka Lotmani traditsioonilistele meetoditele tuginev filoloogiline ja ammendavusele pürgiv 2012. aasta luuleülevaade.

Mõõdukas teooriakasutus, tundlik, esteetiliselt väärtusi hindav lähenemine teosele parimas mõttes skolastilise arsenaliga, viitsimine õppida tundma ka teost ümbritsevaid kontekste ning kõige selle tasakaalus hoidmine on kriitikas loodatavasti siiski ka edaspidi võimalik. Seda lootust toidavad Arne Merilai üliõpilaste kriitikakoor kogumikus „Rahvusvahelised rahvusteadused” (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014), mitmed siinses artiklis näiteks toodud kriitikat väärtustavad ja kultiveerivad üritused, sõnavõttud ning muidugi ilmuva kriitika üldpilt. Kommunikatsioon toimib.

Allikad

- Karulin, Ott 2015. Elektronkiri J. Kronbergile 23. II.
Mutt, Mihkel 2015. Elektronkiri J. Kronbergile 25. II.
Väljataga, Märt 2015. Elektronkiri J. Kronbergile 24. II.

Kirjandus

- Ellmann, Joanna 2013. Kui hea raamat! – Määrileht, nr 25, lk 36.
Friedenthal, Meelis 2014. Mil määral on ajalugu muinasjutt? – Tuna, nr 2, lk 135–137.
Hanson, Raimu 2014. Sürrisõnastaja teenis luulega leiva. – Tartu Postimees 3. X, lk 8.
Hint, Mati 2012. Kuidas müüa Eesti ajalugu? Kas nagu setusid? – Sirp 9. XI, lk 4–5.
Hvostov, Andrei 2009. Kas eesti kirjanduses on suured teemad läbi? – Sirp 16. I, lk 24.
Hvostov, Andrei 2013. Eesti kirjanduse tabud. Kes on seda Paeranda üldse oma silmaga näinud? – Sirp 13. XII, lk 6–7.
Hvostov, Andrei 2014. Emigrandi käsiraamat, oikumeeniline. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 153–156.
Karulin, Ott 2014. Kui mina oleksin Määrilehe peatoimetaja... – Sirp 22. VIII, lk 2.
Kaur, Kairit 2014. Kuis, kaunis Tallinn, võiks sind kiita küllalt kõrgelt... – Tuna, nr 4, lk 136–138.
(:)kivisildnik 2014. (:):sentimentaalne romaan kolmandal ringil. – Eesti Ekspress. Areen 19. XI, lk 41.
Kronberg, Janika 2014. Pühendunud kriitik. – Looming, nr 7, lk 1013–1015.
Kull, Avo 2014. Millega mõõta ajaviitekirjandust? – Sirp 14. III, lk 34.
Kunnus, Mihkel 2013. Romaanikunsti taganev tuli. Märkmeid eesti proosast 2012. – Looming, nr 3, lk 394–416.
Kunnus, Mihkel 2014. Roheline süü. Saarde–Pärnu: Jumalikud Ilmutused.
Latak, Marin 2003. Kirjatäht kriitika kammitas. Arvustus ja kirjandusuurimine aastal 2002. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 331–344; nr 6, lk 436–447.
Lauristin, Marju, Vihalemm, Peeter 2008. Kultuuriajakirjad sotsioloogi pilguga. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 3–15.
Luiga, Martin 2014. Minu esimene kivisildnik. – Vikerkaar, nr 12, lk 105–108.
Maie Kalda. Kaastekste. Koost Virve Sarapik, Ülle Kurs. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014.
Meiel, Kaupo 2014. Täiuslik nauding, mis ei paku rahuldust. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 185–188.
Mutt, Mihkel 2014. Öhtumaa Eesti I. Kultuuripublitsistikat ja kirjandusartikleid. Tallinn: Fabian.
Ojam, Indrek 2014. Kirjutamine kohtub olematusega. – Värske Rõhk, nr 38, lk 115–120.
Pilv, Aare 2014a. Kaasaloova kriitika hüpotees. – Sirp 21. XI, lk 15.
Pilv, Aare 2014b. Sa arvad, kõik saab korda. – Eesti Päevaleht 17. XI, lk 13.
Priimägi, Linnar 2014. Rääbakad öied. – Sirp 30. V, lk 25.

- Põldmäe, Asta 2014. ja valguse armulise. Kirjatöid aastaist 1975–2013. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Rattasepp, Märten 2014a. Kuidas olla? – Sirp 30. V, lk 24–25.
- Rattasepp, Märten 2014b. Miniatuursete maailmade pörkumine. – Vikerkaar, nr 12, lk 111–115.
- Raudsepp, Hugo 2012. Nüüd ma tahan mõõka tõsta. (Eesti mõttelugu 108.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa.
- Raudsepp, Hugo 2013. Mait Metsanurk ja tema aeg. Ühe vaimsuse kroonika kaasaegse sulest. Tartu: Ilmamaa.
- Rooste, Jürgen 2014. Nulla dies sine linea. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 34–36.
- Ross, Johanna 2014. Eetilise kriitika katse. – Rahvusvahelised rahvusteadused. Artiklikogumik rahvusülikooli 95. juubeliks. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 166–167.
- Salumets, Thomas 2014. Mõju mõnu. (Studia litteraria Estonica 14.) Koost T. Salumets, Arne Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Talivee, Elle-Mari, Tüür, Kadri 2013. Kirjandusteaduse kolmaastak. Andmebaasipõhine vaatlus. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 233–252.
- Tammemäe, Helen 2014. Kui mina oleksin Sirbi peatoimetaja... – Sirp 22. VIII, lk 2.
- Tomborg, Jaak 2014. Maailmaehitamise paranduslik ainelaulatus. – Sirp 9. I, lk 6–8.
- Tuglas, Friedebert 2013. Kogutud teosed 12. Juhan Liiv. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Tuglas, Friedebert 2014. Kogutud teosed 11. Kriitika IX. Kriitika X. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Turk, Kelly 2014. Mõlgutused pärast trenni. – Värske Rõhk, nr 37, lk 18–19.
- Vaher, Berk 2014a. Sõnastamatu lend sõnades. Kirjutusi kirjandusest I. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Vaher, Berk 2014b. Veel lõppemata nullindad. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 386–394.
- Veidemann, Rein 2014a. „Ainult valguses saab kõik olevaks”. – Looming, nr 8, lk 1185–1187.
- Veidemann, Rein 2014b. Asta Põldmäe *hortus litterarum*. – Postimees. AK 5. IV, lk 8–9.
- Viires, Piret 2014. Ikka veel postmodernismist. Vastuseks Berk Vaherile. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 543–545.
- Väljaga, Märt 2005. Paar palvet retsensendile. – Sirp 28. X, lk 3.

Parnassus and the Agora: Sparse notes on Estonian literary criticism 2013–2014

Keywords: arts and culture journalism, literary criticism, literary studies, modern literature, debate in criticism, academic criticism, collegiate criticism

The article discusses the literary criticism published in the Estonian printed press during 2013–2014 and in the available collections of criticism by classics as well as by modern critics. The focus is on the government supported cultural journals *Looming*, *Vikerkaar* and *Keel ja Kirjandus*, and the newspaper *Sirp*, which all publish criticism of a satisfactory standard. Compared to Soviet times, when part of the cultural press was censored less strictly, thus enabling hidden reference to social problems, the literary criticism cultivated in independent Estonia is more self-sufficient, mainly dealing with aesthetic problems. An approach to literature as an art in its own rights is typical of collegiate criticism, while academic criticism is more diffuse and more influenced by recent sociologizing approaches, trauma theory, semiotics etc. The literary quarterly *Värske Rõhk* deserves recognition as a hotbed for young critics. As for privately-owned press, their standards of literary criticism are uneven and their reviews appear irregularly. Since the literary supplement *Arkaadia* (launched in 1999) of the daily paper *Eesti Päevaleht* has ceased publication there is presently no adequate reflection of the local literary landscape. Thus, although the Estonian literary scene is not totally void of critical communication, occasionally of debates even, most of it remains in the cultural pages of the press, without noticeable influence on public attitudes and values.

Janika Kronberg (b. 1963), MA, literary historian, Director of Estonian Literary Museum, janika@kirmus.ee

EESTI VÄLTESÜSTEEMI OLEMUSEST

KARL PAJUSALU

Mati Hint on oma artikli „Kolme häälikuvälte eksituse mehaanika” (2015) ehitanud üles kriitikana minu artikli „Eesti keele sõnaprosoodia lõuna-läänemeresoome taustal” (Pajusalu 2014) kohta. Nimetatud artiklis lähtun eesti välteid liivi ja vadja keelega võrreldes kõnetakti- ehk sõnavälte kontseptsioonist. Mati Hint peab seda kontseptsiooni häälikuvälte teooria edasiarenduseks. Püüan järgnevaga näidata, et sõnavälte teooria on olemuslikult veel kaugem häälikuvälte omast kui silbivälte teooria. Pean vajalikuks kohe rõhutada, et minu ja Hindi suhtumises häälikuvälte teooriasse ning sellest tulenevatesse hädadesse põhimõttelist erinevust ei ole. Erinev on meie arusaam hääliku-, silbi- ja sõnavälte teooria suhtest. Ning ka sellest, mis on tänapäeva fonoloogia.

Eesti vältete praegune uurimiseis

Oma eelnimetatud artiklis esitan eesti keele vältete foneetilise kirjelduse, arvestades uusimaid, Tartu Ülikooli spontaanse eesti keele korpuse ainestiku akustilistel mõõtmistel põhinevaid analüüse (Lippus jt 2013) ning ka uusi vältetaju eksperimentaalsel uurimisel saadud tulemusi (nt Lippus, Pajusalu 2009; Lippus jt 2011). Minu käsitus toetubki uutele empiirilistele uurimistulemustele, seda ka liivi keele ja eesti murrete puhul. Minu fonoloogilise lähenemise aluseks on Külli Prillopi artiklis (2013) esitatud analüüsid. See minu artiklis viidatud põhjalik fonoloogiline uurimus, mis on valminud sama teadusprojekti raames, annab ülevaate uutest fonoloogilistest käsitlustest eesti vältesüsteemi kohta ja võtab ka kokku eesti vältete olulisemad varasemad fonoloogilised tõlgendused, käsitledes samuti Hindi seisukohti.

Hint kirjutab, et „Pajusalu ülevaatlik artikkel jätab mulje, et selles on teadlikult kõrvale jäetud eesti keele prosoodia uurimise ja tõlgendamise ajajärk 1960–1990” (Hint 2015: 163). See on õige tähelepanek, minu artikli teemaks ei olnud varem esitatud eesti vältetekontseptsioonide võrdlus, vaid empiiriliste uuringute praeguse seisu fikseerimine ning eesti ja lähisugulaskeelte seni vähe tähelepanu saanud sarnasuste esiletoomine. Eesti fonoloogia arenguteid olen käsitlenud teistes artiklites (nt Pajusalu 2008).

Lisaks heidab Hint korduvalt ette „tänapäeva fonoloogia” seisukohtadega mitteametustamist. Paraku Hint ei seleta, miks ta ei pea minu artiklis esitatud kõige uuemaid uurimusi eesti vältete kohta tänapäevasteks ning miks ta arvab seda oma põhiliselt 1970.–1980. aastatel formuleeritud vaadete kohta. Uusim Hindi poolt viidatud fonoloogiline artikkel on tema enda 2001. aastal ilmunud kirjutis, mis esitab suuresti ta varasemaid seisukohti. Fonoloogia tegi 1990. aastatel seoses optimaalsusteooria ja sellele tugineva fonoloogilise tüpologia esiletõusuga läbi olulise uuenemise, millega koos on edasi arenenud ka

eesti fonoloogia, kirjutatud kaalukaid artikleid (vt Prillop 2013; Pajusalu 2014 kirjandus) ning kaitstud doktoritöid (nt Lippus 2011; Prillop 2011). Need uuel aastatuhandel ilmunud uurimused, mis valdavalt käsitlevad vältet kui kõnetakti omadust, on Hint jätnud kõik lihtsalt kõrvale ning eelistanud korrata aastakümnete taguseid vaateid ja neil põhinevaid arutlusi, mis olid omas ajas kahtlemata märkimisväärsed.

Viimastel aastatel on eesti vältete uurimisel toimunud märkimisväärne edasimineku nii vältetaju mehhanismide selgitamisel (vt Lippus jt 2011) kui ka vältete akustiliste korrelaatide tuvastamisel spontaanses argikõnes (vt Lippus jt 2013). Tajutestide ja akustiliste uuringute tulemused osutavad ühemõtteliselt, et eesti keele vältete tajumine ja produtseerimine toimib kõnetakti kui terviku piires. Eesti keele kolme vältet vastandus on kompleksne mitmetunnuseline häälalusnähtus, kus lisaks primaarsetele kestussuhetele on olulised erinevused põhitoonis, intensiivsuses, häälikute kvaliteedis ning ka rõhulise ja järgneva rõhutu silbi seostumise viisis. Pean vältimatuks, et fonoloogilises analüüsis tuleb arvestada empiiriliste faktidega, nagu seda teevadki reeglina viimastel aastatel esitatud eesti vältete fonoloogilised käsitlused.

Eesti vältete uued fonoloogilised tõlgendused

Hindi artikli teoreetilises keskmes ei ole väitlus Karl Pajusalu, vaid Ilse Lehiste seisukohtadega. Ühtki teist minu tööd peale nimetatud 2014. aasta artikli ei ole ta käsitlenud, samas on aga refereerinud Lehiste aastatel 1960–2000 ilmunud artiklites esitatut ja püüdnud Lehiste järeldusi vaidlustada. Ehkki olen koos Lehistega kirjutanud kolm raamatut ja meil on ilmunud ühisartikleid (neist viimane Lehiste surma-aastal avaldatud Lehiste, Pajusalu 2010), ei saa ma ometi hiljuti lahkunud, läbi aegade rahvusvaheliselt kõige tunnustatuma eesti keeleteadlase eest sõna võtta. Järgnevalt esitan üksnes oma arvamusi eesti vältesüsteemi olemuse kohta, minu hinnangud võivad Lehiste poolt varem esitatust paratamatult mõneti erineda.

Sarnaselt Lehistega toetan sõnavälte teooriat, mis tugineb seisukohale, et eesti vältete põhidomeen on kõnetakt, st rõhulisest silbist ja sellele järgnevast rõhuta silbist koosnev üksus. Välde on konkreetse sõnavormi leksikaalne omadus, mitte koartikulatiivne nähtus (vt ka Kiparsky, Pajusalu 2002; Pajusalu 2002; Pajusalu jt 2005).

Ühesilbilistes sõnades ei esine eesti keeles vältevastandust, kuigi võib olla üksikhäälikute kestuse vastandusi (nagu *saag* vs. *saak* vs. *sakk*) ja monosüllaabilisi kõnetakte saab seostada kolmandavärteliste kahesilbiliste kõnetaktidega (vt Eek, Meister 2003; 2004, mis esitab ka kokkuvõtte hääliku-, silbi- ja sõnavälte diskussioonist tolleaegse seisuga). Ilma järgneva rõhutu silbita ei suuda eestlane sõna vältet määrata. Seda on näidanud kõik tajukatsed, kus on manipuleeritud silpide pikkustega (vt Lippus jt 2009; Lippus, Pajusalu 2009). Ma ei tea ühtegi katselist kinnitust sellele, et välteerinevused oleks tajutavad ühe silbi piires, küll on aga hulganisti vastupidiseid katsetulemusi (vt ka juba Eek, Meister 1997; 2003; 2004; Lehiste 1997). Ka Hint ise tõdeb: „sõnavormi teine silp on vajalik selleks, et II ja III vältet vastandus oleks võimalik”, kuid arusaamatuks jääb kohe järgnev väide: „see vastandusvõimalus on rõhulises silbis” (Hint 2015: 172). Kui sama kestusega esimesele silbile lisada küllalt

pikk teine silp, tajutakse sõna teisevärtelisena, kui aga küllalt lühike teine silp, tajutakse sõna kolmandavärtelisena.

Läänepoolsest Eestist pärit eestlastel aitab teise ja kolmanda värtte erinevust tajuda lisaks erinev põhitooni kontuur, idapoolsete eestlaste jaoks pole see aga üldse oluline, piisab õigest kahe silbi kestussuhtest; silpide kestussuhe on primaarne tunnus ka lääne-eestlaste värttetaju jaoks (Lippus, Pajusalu 2009). Spontaanse eesti keele tegelik häälendus näitab, et mõnigi kord võib teisevärttelise sõna esisilp olla pikem kui kolmandavärttelises sõnas, ka spontaanse kõne andmeil on eesti värdte püsivaim ja statistiliselt selgelt primaarne akustiline tunnus esimese ja teise silbi kestussuhe (vt Lippus jt 2013).

Lisaks pikkussuhtele on oluline arvestada ka kõnetakti kui intonatsioonilise tervikuga. Eesti keeles ei ole teise ja kolmanda värtte põhitooni kontuuri erinevus tajutav ühe silbi raames, see muutub kuuldavaks järgneva rõhutu silbi abil, kus põhitooni kontuur jätkub (Lippus jt 2011). Eriti oluline on see esimese ja teise värtte puhul, kuna põhitooni tipp võib nihkuda seal teise silbi algussegi (Asu 2006).

Kõnetaktikesksed on ka eesti värdte uusimad moora- ja optimaalsusteoreetilised fonoloogilised analüüsid (neid esitab Prillop 2013). Silbiteooria põhiprobleemiks jääb nii moora- kui ka optimaalsusteooria seisukohast see, kuidas ikkagi kirjeldada kolme värtte vastandust ühe silbi piires. Hindi (2001 jm) poolt esitatud lahendus, mille kohaselt nii esma- kui ka teisevärtteline rõhuline silp on ühemoraalne ja ainult kolmandavärtteline silp kahemoraalne, on vastuolus fonoloogia üldteooriaga, mis eeldab pikkade silpide kahemoraalisust. Seda vastuolu on püüdnud lahendada Martin Ehala (2003), postuleerides prosoodilise lisatasandi, kuid ka nii jääb küsitavaks ühelt poolt sidumine empiiriliste foneetiliste andmetega ning teiselt poolt universaalsete fonoloogiliste kitsendustega (vt Prillop 2013: 7–10). Üheks võimalikuks lahenduseks oleks siin teise värtte puhul eeldada n-õ seotud teist moorat esimese ja teise silbi piiril (vrd Hayes 1989; Prillop 2011). Sellelgi lähenemisel on oma vastuolud, samas viitab see seni vähe tähelepanu pälvinud nähtusele värdte eristuses: esimese ja teise silbi erinevale seostumisele teise- ja kolmandavärttelises kõnetaktis, mis on samas kirjeldatav nii artikulaatoorselt kui ka akustiliselt.

Prillop (2013) on esitanud eesti värttevastanduste uue fonoloogilise seletuse, see lähtub René Kageri (1992; 1999: 171–175) kõnetakti prominentsuse teooriast, mille järgi trohheilises kõnetaktis on prominentne esimene moora, jambis viimane moora. Prillop rakendab prominentsete ehk tugevate ja mitteprominentsete ehk nõrkade moorade vastandust eesti värdte kirjeldamisel: esma- ja teisevärttelistes sõnades on prominentne (ehk tugev) teise silbi moora, kolmandavärttelises sõnas asub prominentne moora esisilbis. Teisevärttelise sõna esisilp on kahemoraalne, sest see on pikk, kuid nende sõnade esisilbis on teine moora nõrk. Seda toetab ka optimaalsusteoreetiline analüüs (Prillop 2013: 22–25). Seni esitatutest näib see fonoloogiline tõlgendus olevat kõige paremas kooskõlas akustiliste mõõtmiste ja tajutestide andmetega.

Arvestades tõsiasi, et kolmandavärttelised silbid saavad esineda pikemas sõnas ühesilbiliste kõnetaktidena, millele võib järgneda teine rõhulise silbiga kõnetakt, jääb üheks võimaluseks kirjeldada neid kui kolmemoraalisi, seejuures sidudes aga kolmanda moora kõnetakti lõpupikendusega, et mitte rikkuda silpide kahemoraalisuse põhimõtet (esimese ja teise värtte puhul toimub lõpupikendus teises silbis ning põhjendab selle piknemist, vt Kiparsky, Pajusalu

2002; Pajusalu 2002; Prillop 2013: 14–16). Selline seletus on põhimõtteliselt kooskõlas eelkirjeldatud kõnetakti prominentsuse teooriaga ning seletab liiks ühesilbiliste sõnade ja kolmandaväteliste kõnetaktide sarnasust.

Kokkuvõtteks: silbi- ja sõnavälte teooria erinevusest

Hindi esitatud silbiteooria paremus võrreldes häälikuvälte teooriaga on kahtlemata see, et teise ja kolmanda välte erinevust ei tuletata segmentaalsetest erinevustest. Sellisena saab see olla aluseks sõnavälte teooriale, kus üksikhäälikutel ei ole vältet kandvat väärtust. Ometi on silbivälte ja kõnetakti- ehk sõnavälte teorial põhimõttelisi erinevusi. Hindi enda analüüs (2015: 171–172) näitab, et silbivälte põhimõtet rakendades jäävad probleemiks konsonandid esimese ja teise silbi piiril. Geminaadiga sõnade vältevaheldus on aga kirjeldatav sarnaselt pika vokaaliga silpidega sõnadega, kui arvestada kogu kõnetakti, sest sõnade nagu *vaga* : *vaka* : *vakka* esimese ja teise silbi suhted erinevad eri vältetes sarnaselt sõnadega *sada* : *saada* : *saa:da* (siin nagu mujalgi on oluline mitte üksnes silbituumade, vaid silbiriimide pikkuse võrdlus (riim koosneb tuumast ja süllaabilisest koodast); silbi kestuse määramisel ei arvestata silbituumale eelnevaid konsonante).

Sõnavälde postuleerides ei ole mõttekas vastandada rõhulist ja rõhutut silpi silbivälte teooriast lähtudes, sõnavälte teooria käsitleb neid komplekssete omadustega tervikuna. Nii nagu silbid ei ole üksikhäälikute kimbud, vaid tervikliku struktuuriga fonoloogilised üksused, ei ole ka kõnetaktid lihtsalt silpide järjendid, vaid tervikliku struktuuriga kõrgema tasandi prosoodilised üksused.

Kõnetaktist lähtuva sõnavälte määratlemisel ei saa häälik(uvälde) olla kunagi omaette väärtusega mõiste. Seetõttu ka eesti foneetikas tavapäraste *ad hoc* terminite kasutus, nagu konsonandikeskne või vokaalikeskne vältemall, saab viidata sõnavältest rääkimisel ainult kõnetakti tüübile, mitte kuidagi aga häälikuvältele. Kõnetakti ehituskivideks on silbid, mis moodustavad terviku kindlate kõnetakti moodustusreeglite alusel.

Kirjutis tugineb Eesti Teadusagentuuri uurimisprojekti IUT2-37 tulemustele.

Kirjandus

- A s u, Eva Liina 2006. Tonal alignment in two varieties of Estonian. – Nordic Prosody. Proceedings of the IXth Conference, Lund 2004. Toim Gösta Bruce, Merle Horne. Frankfurt am Main: Peter Lang, lk 29–35.
- E e k, Arvo, M e i s t e r, Einar 1997. Simple perception experiments on Estonian word prosody: Foot structure vs. segmental quantity. – Estonian Prosody. Papers from a Symposium: Proceedings of the International Symposium on Estonian Prosody, Tallinn, Estonia, October 29–30, 1996. Toim Ilse Lehiste, Jaan Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, lk 71–99.
- E e k, Arvo, M e i s t e r, Einar 2003. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (I). Häälikukestusi muutvad kontekstid ja välde. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 815–837; nr 12, lk 904–918.

- E e k, Arvo, M e i s t e r, Einar 2004. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (II): Takt, silp ja välde. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 251–271; nr 5, lk 336–357.
- E h a l a, Martin 2003. Estonian quantity: Implications for moraic theory. – Generative Approaches to Finnic and Saamic Linguistics. (CSLI Lecture Notes 148.) Toim Diane Nelson, Satu Manninen. Stanford: CSLI, lk 51–80.
- H a y e s, Bruce 1989. Compensatory lengthening in moraic phonology. – Linguistic Inquiry, kd 20, nr 2, lk 253–306.
- H i n t, Mati 2001. Prosoodiaväitlustes läbimurdeta. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 164–172; nr 4, lk 252–258; nr 5, lk 324–339.
- H i n t, Mati 2015. Kolme häälikuvälte eksituse mehaanika. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 163–177.
- K a g e r, René 1992. Shapes of the generalized trochee. – The Proceedings of the Eleventh West Coast Conference on Formal Linguistics. Toim Jonathan Mead. Chicago: CSLI, lk 298–312.
- K a g e r, René 1999. Optimality Theory. Cambridge: Cambridge University Press.
- K i p a r s k y, Paul, P a j u s a l u, Karl 2002. Seto vowel harmony and the typology of disharmony. Ms. www.stanford.edu/~kiparsky/Papers/seto.pdf (23. III 2015).
- L e h i s t e, Ilse 1997. Search for phonetic correlates in Estonian prosody. – Estonian Prosody. Papers from a Symposium: Proceedings of the International Symposium on Estonian Prosody, Tallinn, Estonia, October 29–30, 1996. Toim Ilse Lehiste, Jaan Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, lk 11–35.
- L e h i s t e, Ilse, P a j u s a l u, Karl 2010. Experimental study of prosody in Finno-Ugric languages. – Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum Piliscsaba 9.–14. VIII 2010. Pars I. Orationes plenariae. Piliscsaba: Reguly Társaság, lk 225–245.
- L i p p u s, Pärtel 2011. The Acoustic Features and Perception of the Estonian Quantity System. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitas Tartuensis 29.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- L i p p u s, Pärtel, P a j u s a l u, Karl 2009. Regional variation in the perception of Estonian quantity. – Nordic Prosody. Proceedings of the Xth Conference, Helsinki 2008. Toim Martti Vainio, Reijo Aulanko, Olli Aaltonen. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, lk 151–157.
- L i p p u s, Pärtel, P a j u s a l u, Karl, A l l i k, Jüri 2009. The tonal component of Estonian quantity in native and non-native perception. – Journal of Phonetics, kd 37, nr 4, lk 388–396.
- L i p p u s, Pärtel, P a j u s a l u, Karl, A l l i k, Jüri 2011. The role of pitch cue in the perception of the Estonian long quantity. – Prosodic Categories: Production, Perception and Comprehension. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 82.) Toim Sónia Frota, Gorka Elordieta, Pilar Prieto. Dordrecht–Heidelberg–London–New York: Springer, lk 231–242.
- L i p p u s, Pärtel, A s u, Eva Liina, T e r a s, Pire, T u i s k, Tuuli 2013. Quantity-related variation of duration, pitch and vowel quality in spontaneous Estonian. – Journal of Phonetics, kd 41, nr 1, lk 17–28.
- P a j u s a l u, Karl 2002. Varieerumisreeglid ja optimaalsusteooria. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Toim Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 195–208.
- P a j u s a l u, Karl 2008. Eesti fonoloogia teisenemised Keeles ja Kirjanduses. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 16–27.

- Pajusalu, Karl 2014. Eesti keele sõnaprosoodia lõuna-läänemeresoome taustal. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 575–589.
- Pajusalu, Karl, Help, Toomas, Lippus, Pärtel, Niit, Ellen, Teras, Pire, Viitsso, Tiit-Rein 2005. On the temporal structure of Estonian secondary-stressed feet. – *Linguistica Uralica*, kd XLI, nr 2, lk 98–106.
- Prillop, Külli 2011. Optimaalsusteoreetiline käsitlus eesti keele fonoloogilisest kujunemisest. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitas Tartuensis 28.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Prillop, Külli 2013. Feet, syllables, moras and the Estonian quantity system. – *Linguistica Uralica*, kd XLIX, nr 1, lk 1–29.

On the nature of Estonian quantity system

Keywords: Estonian language, phonetics, phonology, word prosody, quantity degrees

The article surveys the recent acoustic and perceptual studies of Estonian phonetic quantity and introduces some new phonological interpretations of the ternary opposition of the Estonian quantity degrees. Answering to Mati Hint's (2015) criticism, which is based on a theory of syllable quantity, the Estonian opposition of three quantity degrees is explained as a property of minimally disyllabic metrical feet. Acoustically as well as perceptually, Estonian quantity degrees are a complex phenomenon depending on durational differences, pitch contour, intensity, sound quality, and the way of binding of the first and second syllables (cf. Lippus et al. 2013). The article points out that those phonological analyses of Estonian quantity degrees, which examine the quantity within a foot (e.g. Prillop 2013), are consistent with recent acoustic and perceptual results.

Karl Pajusalu (b. 1963), PhD, Member of the Estonian Academy of Sciences, University of Tartu, Professor of History and Dialects of the Estonian Language, karl.pajusalu@ut.ee

EESTI VÄLDETE UURIMINE EI OLE VEEL AJALOO LÕPUS*

Alustan sellest, et ma ei kirjutanud oma artiklit „Kolme häälikuvälte eksituse mehaanika” Karl Pajusalu kriitikuna ega kõnetaktivälte teooria eitajana, vaid tähelepanujuhtimisena: ka kõnetaktivälte teorias tuleb võtta seisukoht, millisest fonoloogilisest nomenklatuurist kõnetakti silbid koosnevad ja missugused on (sõltuvus)suhted prominentse rõhulise ja rõhuta silbi vahel. Ma ei eita kõnetakti- ehk sõnavälte kontseptsiooni. Olen vist üks esimesi, kes ammendavuse taotlusega kirjeldas normatiivse eesti kirjakeele kõnetaktide võimalusi (väitekirjas 1971. aastal; trükkis Hint 1973). Hiljemalt tollest ajast on kõnetakti tähtsus mulle otse veendumusena selge, veel enne kui mulle selgeks sai häälikuvälte teooria lootusetus.

Vaidlusküsimus on selles, missugune on kõnetakti moodustavate silpide genereerimise mudel: kas (1) silp saadakse fonotaktika võimaluste piires järjestatud üksikfoneemidest, millest pannakse kokku lühikesed ja pikad silbid, või (2) silp pannakse kokku kolmes kestusastmes häälikutest ning kahes kestusastmes häälikuühenditest. Kui (1), siis selles küsimuses lahkarusaamu pole, kui (2), siis on, sest see oleks häälikuvälte toomine ka kõnetaktivälte kontseptsiooni. Pajusalu artikli „Eesti keele sõnaprosodia...” terminikasutus ei ole selles põhimõttelises küsimuses ühemõtteliselt selge, pigem viitab tema terminikasutus häälikuühendite väldetele (Pajusalu 2014). Rõhulise silbi ja kogu kõnetakti toonikontuuri erinevused eri väldete puhul ei saa seletust, kui kujutleda, et rõhuline silp pannakse kokku valmis kvantiteediga foneemiühenditest. Vajaliku selguse toob „Eesti vältesüsteemi olemusest...”.

* Repliik Karl Pajusalu kirjutisele „Eesti vältesüsteemi olemusest”.

Mina ja Pajusalu käsitleme eesti välteid erinevast perspektiivist: Pajusalul on fookuses erinevate väldete tajumine, see, mille põhjal välteid eristatakse ja identifitseeritakse; minul on fookuses olnud kontrasteeruvate silpide (ka kõnetaktide) moodustamine. Ma ei näe mingit põhjust, miks need perspektiivid peaksid olema ületamatult lahus.

Sõnavälte teorias on kõnetakt eesti väldete realiseerumise põhidomeen. Ka see ei ole vaidlusküsimus, kui selgitatakse, kuidas erineva ehitusega rõhuta silbi pikkust mõõdetakse ning tunnustatakse rõhulise silbi määravat osa kõnetakti kujundamisel. Kõnetaktivälte teooria suur esindaja Ilse Lehiste on väga selgelt seisukohal, et kõnetakti rõhulise ja rõhuta silbi suhe on hierarhiline: „Lahtise teise silbi foneetiline pikkus oleneb täiesti sellele eelneva esimese silbi välttest; kontrasttiivse välte esinemine esimesel silbil eeldab omakorda teise silbi olemasolu” (Lehiste 1997: 34). Sama selge on Lehiste väide, et sõna välte määrab esisilbi välde („The quantity of a word is determined by the quantity of the first syllable”; Lehiste 1997: 30). Selle väitega ma mõistagi ei vaidle, pigem modifitseerib (arendab) seda väidet Pajusalu. Ka silbivälte teooria lähtub sellest, et rõhuline ja rõhuta silp ei ole kõnetaktis võrdsed: rõhutud silbid ilma rõhulise silbita kõnetakti ei moodusta, pikk rõhuline silp aga saab olla kõnetaktiks (*Pikk kõhn poiss...*).

Natuke rutakaks katkestuste kultuuri ilminguks pean ma Pajusalu otsust lükata ka silbivälte teooria teadusluku ja keskenduda uuel aastatuhandel esile kerkinud teooriatele. Nende teooriate iga on eesti väldete käsitlemise 140-aastase ajaloo taustal liiga lühike selleks, et ütelda: kõik varasemad teooriad on aegunud. See tundub pigem aja- loo kordamisena: Wiedemanni algatatud

silbivälte teooriat ignoreeriti täielikult ajavahemikus 1884–1960-ndad ning see pikk aeg oli eesti välde olemuse seletamisel üsna tuim enesekordamine (eredaimaks erandiks ainult Elmar Muuk, kes muide juba 1930. aastate keeleõpikutes kujutas graafiliselt II vältet kui kahe tasakaalustatud pikkusega silbi järjendit ning III vältet lonkava silbijärjendina; nt Muuk 1936: 25). Alles paratamatus hakata eesti häälikusüsteemi käsitlema foneemi mõiste abil tõi uuendusi sellesse tardumusse ning näitas häälikuvälte teooria vastuolusid ja teoreetilist võimatust. Mis tahes eesti keele häälikusüsteemi teooria (mudel) ei saa vältida selgust foneemiloendis ning silpide (ja kõnetaktide) moodustamise reeglistikus. Vältima ei peaks ka küsitavuste ja probleemide esitamist. Silbivälte teooria ja kõnetaktivälte teooria vastuolud on näilised, juhul kui mõlemad eitavad häälikuvälte teooriat. Need ei ole vastastikku välistavad alternatiivid, vaid pigem teineteist täiendavad mudelid. Ilse Lehistega olen ma vaielnud just

seepärast, et tema tuletab esisilbi välte kõige klassikalisemast sisehäälikute definitsioonist (Lehiste 1977 = Lehiste 2000). Veel 1996. aasta sümpoosioniettekandes oli tema veendumuseks, et rõhulised silbid pannakse kokku kolmes erinevas kestusastmes vokaalidest ja konsonantidest, ning et näiteks diftongid on kas II või III vältes (Q2 ja Q3; Lehiste 1997: 30). See on häälikuvälte teooria ja sellega ma vaidlengi. Minu eriarvamus kurvastas Lehistet, sest ta oli väga veendunud, et on andnud eesti välde olemusele lõpliku seletuse (Ross 2002). Meie erimeelsus selles küsimuses ei takistanud meil jäämast teineteist respektteerivateks kolleegideks.

Loodetavasti suudab kõnetaktivälte teooria vastata kõigile kiuslikelegi küsimustele – sellised küsimused ei ole erimeelsused erimeelsuste pärast, vaid konstruktiivsed erimeelsused suurema selguse saavutamiseks.

MATI HINT

Kirjandus

- H i n t, Mati 1973. Eesti keele sõnafonoloogia. I: Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- L e h i s t e, Ilse 1977. Quantity in Estonian language and poetry. – *Journal of Baltic Studies*, nr 2, lk 130–141. (Eesti keeles Lehiste 2000.)
- L e h i s t e, Ilse 1997. Search for phonetic correlates in Estonian prosody. – *Estonian Prosody. Papers from a Symposium: Proceedings of the International Symposium on Estonian Prosody*, Tallinn, Estonia, October 29–30, 1996. Toim I. Lehiste, Jaan Ross. Tallinn: Institute of Estonian Language, lk 11–35.
- L e h i s t e, Ilse 2000. Välde eesti keeles ja luules. – I. Lehiste, Keel kirjanduses. (Eesti mõttelugu 36.) Koost Jaan Ross. Tartu: Ilmamaa, lk 176–190.
- M u u k, Elmar 1936. Lühike eesti keeleõpetus. I: Hääliku- ja vormiõpetus. Seitsmes trükk. Tartu.
- P a j u s a l u, Karl 2014. Eesti keele sõnaprosodia lõuna-läänemeresoome taustal. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 575–589.
- R o s s, Jaan 2002. Kiriusutlus professor Ilse Lehistega. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1, lk 49–52.

REPLIIK

Linnar Priimäe vaimukas essee „Vene formalism ning eesti kirjandus” (Keel ja Kirjandus 2015, nr 1) täidab muuhulgas kogumikku „Kirjandus kui selline. Valik vene vormikoolkonna tekste” (2014) jäänud lünki, peatudes autorikujundi ja intonatsiooni mõistetel ning sidudes need meie nüüdiskirjanduse viletsusega. Kahjuks teeb Priimägi möödaminnes liiga Roman Jakobsoni lennukale artiklile „Realismist kunstis” (1921), milles esitatud *realismi* tähenduste eritlus on Priimäe sõnul logiseva loogikaga ning „puder ja kapsad” (lk 34). Asi on selles,

et Jakobson ei pakugi seda eritlust välja range analüüsina, vaid tema eesmärgiks on just nimelt kirjeldada seda segadust, mis XIX sajandi kunstiteaduslikus mõttes väidetavasti valitses. Seega on siingi tegu omamoodi kummastusega: Jakobson kaardistab karikeerivalt valitsevat kaost, mitte ei paku välja omapoolset uut loogilist liigendust, kuidas realismi mõista tuleks. See, kas Jakobsoni karikatuur on adekvaatne, on juba omaette teema.

MÄRT VÄLJATAGA

Toimetuse vabandus

Keele ja Kirjanduse toimetuse süül on Mati Hindi artiklites „Ado Grenzsteini jälg häälikuvälte teooria eduloos ja eksitustes” (KK 2013, nr 11, lk 847) ja „Kolme häälikuvälte eksituse mehaani-

ka” (KK 2015, nr 3, lk 170) joondatud Ilse Lehiste välte kaardistamisreeglite tabeli read vigaselt. Allolev on tabeli õige kuju.

Tabel 1.

Välte kaardistamisreeglid*

Esimese silbi välde	Esimese silbi vokaal	Vokaalidevaheline konsonant või konsonantühend	Skemaatiline kujutamine	Näited
1. lühike	lühike	lühike	1 + 1	ema, sada
2. pikk	lühike	pikk	1 + 2	kata (2. isik, imperat.)
	pikk	lühike	2 + 1	kanna (2. isik, imperat.)
	pikk	pikk	2 + 2	saada (2. isik, imperat.) saate (2. isik, mitm. olevik)
3. ülipikk	lühike	ülipikk	1 + 3	katta, kanda
	ülipikk	lühike	3 + 1	saada (infinitiiv)
	ülipikk	ülipikk	3 + 3	saata, päästnud (isikul. tm. min. kesksõna)

MILLAL HINGUS HINGAB JA HINGUSELE LÄHEB?

Omaval ajal, kui püüdsin aru saada mõnest Johannese evangeeliumi päätükist kreeka originaalis, rabas mind üks kirjakoht. Joh 3,8, mis Toomas Pauli ja Uku Masingu tõlkes kõlab: „Tuul puhub, kuhu ta tahab, ja sa kuuled ta häält, kuid ei tea, kust ta tuleb ja kuhu läheb. Niisama on kõigiga, kes on sündinud Vaimust.”¹ Originaalis: „τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ’ οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύματος.” Kommentaarisis on öeldud: „Semi keeltes, s.h. heebrea ja aramea keeles ning kreeka keeles on „tuul” ja „vaim” üks ja sama sõna (kr. *pneuma*); ei ole võimalik tõmmata piiri, millal siin „tuul”, millal „vaim” või „Vaim”.”

Kommentaatorid räägivad ühest ja samast sõnast, mille taga on eri mõisted, eeldades, et tuul ja vaim siiski erinevad. Kuid ons see tingimata nii? Võib-olla oleks mõtet mõelda, et semiitidel ja paljudel teistel rahvastel oli ja ilmutas end inimese või Jumala hinguses nende vägi. Ning et Jumal või üks tema avaldumisvorm oligi hingus, ka tuulehingus, taevaste tuul. Inimese teeb elavaks inimeseks tema hingus, hing. Eks siis ole ka tuul kellegi hingus, kellegi hing. Piibli loomislugu algab sellega, et Jumala vaim oli lehvimas vete kohal. Siin on Jumala vaim *ruach elohim*. Sõna *ruach* võibki tähendada nii hinge, tuult kui vaimu. Inimese loomiseks puhus Jumal oma hingeõhku inimese sõõrmetesse. Siin on hingeõhu tähenduses kasutatud teist sõna – *nišmah*, mis vahel esineb

¹ Uus Testament ja psalmid ehk Vana Testamendi laulud. Tlk Toomas Paul, Uku Masing. Tallinn: Olion, 1990.

koos *ruach*’iga, näiteks 1Ms 7,22: *nišmat ruach hajjim* – eluhinguse hingus. Nii tuleb siingi välja elu ja hingamise seos: eluvaim on eluhingus. Inimene on selles ilmanägemises koos maamullast ja Jumalalt saadud eluhingusest, mis kord läheb Jumala juurde tagasi, nagu on öeldud Koguja raamatu viimases päätükis: „Siis läheb põrm tagasi maasse, kust ta on, ja hing tagasi Jumala juurde, kes ta siia saatis” (Kog 12,7).²

Tsiteeritud kreekakeelne lõik tunnistab kommentaariski öeldut: mitmete vanade rahvaste kujutluses oli inimese hing otseselt seotud hingamisega, hingeõhuga, hingusega. Selles hinges, hingeõhus oli inimese elujõud, eluvägi, mille ta võis olla saanud kõrgemalt Väelt. Nii tähendasid vähemalt hellenistlikus Lähis-Idas heebrea-arama *ruach* ja kreeka *pneuma* enamvähem üht ja sama. Ei olnud vaja ühtsama sõna tõlkida kahel moel. Seda ei pidanud tegema ka Piibli esimese, hiljem katoliku kiriku poolt kanoniseeritud ladinakeelse tõlke, Vulgata kompilleerija ja redigeerija Hieronymus. Tema tekstis (nagu juba varasemates tõlgetes, nn „Vetus latina’s”) on *pneuma* vasteks saanud *spiritus*: „*Spiritus ubi vult spirat et vocem eius audis sed non scis unde veniat et quo vadat sic est omnis qui natus est ex Spiritu.*” Sõna *spiritus* tähendab samuti algselt hingust, hingeõhku, on aga läänemaises teoloogias ja filosoofias saanud juurde tugeva intellektuaalse maigu: sõna *spirituaalne*, eesti keeles enamasti *vaimne* on nüüd lähedane sõnale *intellektuaalne*. Mis on ilmselt nihutanud ka vanemat kujut-

² Vello Salo ja Jaan Kaplinski tõlkes.

lust Jumalast kui dünaamilisest väest, loovast hingusest ligemale kujutlusele Jumalast kui intellektist. Johannese evangeeliumi lause (Joh 4,24) πνεῦμα ὁ θεός, ladina Vulgatas *Spiritus est Deus*, tähendab algselt muud mõtet kui *Jumal on vaim, Gott ist Geist* või *God is Spirit*. Vabas eesti tõlkes võiks ehk öelda, et *Jumal on Vägi, Hingusevägi*.

Sõna *vaim* nagu saksa *Geist* või inglise keelde laenatud *spirit* tähendavad meil siis ühelt poolt intellekti, teiselt poolt aga midagi tondi või kehatu kummituse taolist. Nii Juudamaal ja Galileas, nagu laiemalt hellenistlikus ilmas, ei mõistatud Jumalat spiritistlikult mingi vaimu või astraalkehana ega spiritualistlikult superintellekti-superkompuutrina. Tõlgetes on kaduma läinud *pneuma* algne hinguse kui loova, parandava, toimiva väe tähendus. Siit mõned segadused ja raskused Piibli tõlkimisel, mis on ühised paljudele Euroopa rahvastele.

Asja teeb keerulisemaks ka see, et vanemas eesti keeles tähendab hingamine ka puhkamist. Vanas 1863. aasta Piiblis loeme: „Ja Jummal oli seitsmel päval omma teggemist lõpetanud, mis ta olli teinud, ja hingas seitsmel päval keigest ommast teggemisest, mis ta olli teinud” (1Ms 2,2). Nüüdki nimetatakse pühapäeva kirikutradiitsiooni järgi hingamispäevaks, mitte puhkepäevaks. Lõuna-Eestis, vähemalt vanal Võrumaal püsis see keelepruuk kauem, ka minu vanaema teadis ütlemist „henge haardma”. Sõna *puhkama* tähendas minu lapseõlvekodus ka puhumist; kui lapse sõrm oli häda saanud, öeldi „puhka pääle”. Nii on eesti keeles nüüdki puhkamine ja hingamine etümoloogiliselt ja semantiliselt üksteisele väga lähedased sõnad, mõnikord sünonüümid. Siit sünnibki vastuolu. Ühelt poolt on ilmamaa ja inimese loomisel otsustavalt tegev olnud Jumala loov hingus, *ruach*; Jumal ise on hingus, hing (*pneuma, spiritus*), inimene saab elusaks olevuseks, kui Jumal oma eluhingest midagi tema sõor-

metesse puhub. Teiselt poolt tähendab see, et Jumal seitsmendal päeval oma loovast tegevusest hingab, seda, et see loov hingus mingil ajal tegevuses polnud, Jumala hingus „oli hingusel”.

Religiooniloolane ja filoloog Marju Lepajõe³ kirjutab mulle: „Nt. 1Kr 16,18 on kreeka tekstis „nad andsid pausi/puhkamise mu vaimule/pneumale”, mis sisaldaks endas, et pneuma ei pea puhates hingama ega puhuma, siis eesti tõlkes on: „nad on andnud hingamist mu vaimule”. 2Kr 7,13 on lihtsalt tõlgitud „vaim on leidnud kosutust”. 1Pt 4,14 kreeka tekstis „õndsad olete [---], sest siis puhkab/teeb pausi teie peal Jumala pneuma”, s.o. vaibub, aga eesti tõlkes: „siis hingab teie peal Jumala vaim”.

Siia võib lisada, et probleemi nende kohtade tõlkimises on ilmselt nähtud, millest siis katsed hinge hingamist tõlkes kuidagi arusaadavalt edasi anda. Vanemates Piibli väljaannetes on 1Kr 16,18 tõlgitud näiteks „nemad on jahutanud minu ja teie vaimu”. Nii on 1988. aastal Soome piibliselti välja antud Piiblis, nii ka juba tsiteeritud 1863. aasta Piiblis, kus loeme „nemmad on minno ja teie waimo jahhutanud”.

Puhkamisest rääkides kasutavad eri keeled suuresti sõnatüvesid, millel on teine põhitähendus. Nagu meie *hingama*, vene *отдыхать*, inglise *rest*, soome *levätä*, saksa *sich erholen*, prantsuse *se reposer*. Oleks viga automaatselt arvata, et on olemas mingi ajatu mõiste, mida väljendavad need sõnad, ja et nende taga on mingi selgelt piiritletud tükk reaalsust. Puhkamise semantika on keerulisem ja laialivalguvam. See, et me nimetame raske füüsilise pingutuse järel hingetõmbamist samamoodi puhkamiseks kui lustlikku ajaveetmist, meele lahutamist ööklubis, ei ole enesestmõistetav. Mõistes on koos mitmeid komponente, mida võivad märkida mitmed eri

³ Tänan teda asjalike ja julgustavate märkuste eest.

sõnad. Nagu *puhkama* ja *hinge tõmbama*, mis algselt on olnud üsna lähedase tähendusega, nüüd aga enam mitte.

Kui minna tagasi algusse, siis olemasolevatel andmetel esimene puhkaja maailmas oli Jumal ise. Eesti vana Pühakirja järgi ta hingas. Heebrea originaalis loeme: *wayišbot [Elohim] bayom hašebi'i*. Puhkamist tähendab siin sõna *yišbot*, mille tüvi on *šbt*, sama, mis sõnas *šabat* – sabbat, meie hingamispäev. Tüve põhitähendus on 'seisma jääma, kinni pidama'. Teistes keeltes on metafoorselt puhkamisest rääkides rõhutatud muud, näiteks liikumata olemist (inglise *rest*, saksa *ruhen*, ladina *quiescere*, soome *levätä*). Eesti ja vene keeles (*отдыхать*) aga on üldisema tähenduse saanud just raske pingutuse järel hingetõmbamist, hinge haaramist märkiv sõna.

Enamikus slaavi keeltes ei käi hingamine ja puhkamine vene keele kombel kokku, domineerib teine tüvi, mille tuletised on poola *spoczywać*, tšehhi *odpočívati*, kirikuslaavi *почи́ти*. Kirikuslaavi Piiblis loeme: *почи́ [Богъ] въ дѣнь седмѣи*. *Отдыхать* vasted pole muudes slaavi keeltes siiski tundmata: rumeenia keeles on põhiline sõna puhkamise jaoks slaavi laen (*a*)*odihni*. Omaette küsimus on, kas vene keelt on kallutanud puhkamist hingamisena nägema mingi soomeugri substraat. Võimatu see pole, hingamine ja puhkamine on ersa keeleski samatüvelised: *о́йме* tähendab hinge ja hingamist, *о́ймсемс* – puhkama. Ent hingamine ja puhkamine on nii semantiliselt kui etümoloogiliselt lähedased mõisted õige erinevates keeltes. Muuhulgas ka hiina keeles: *xí* tähendab nii hinga-

mist kui puhkamist, ent ka vaibumist ja hääbumist. Siin on hää paralleel meie hingamise kahele tähendusele, tasub mõelda ka väljendile „läks hingusele”. Ent hiina keeles on teine sõna – Läänes ehk tuttavamgi *qì*, mis tähendab algselt auru, hiljem igasugust gaasi, udu, vinet, kuid ka hingust, niisamuti väge, jõudu. *Qì* on tähenduselt üsna lähedane semiidisõnale, mis heebrea keeles on *ruach*, või kreeka sõnale *pneuma*.

Sõnadele nagu heebrea *ruach*, kreeka *pneuma*, ent isegi hiina *qì* on eesti ja mulle tuttavate soome-ugri rahvaste keeltes selget vastet raske leida. Eestlastele oli ja on hingus seotud pigem puhkusega, mitte tööga, loova tegevusega. Samamoodi ei ole sellist vastet olnud mõnes muuski Euroopa keeles väljaspool kunagise hellenistliku maailma piire. Ka prantsuskeelne sõna *respirer* tähendab hingamist, ent ka hinge tõmbamist nagu eesti keeleski. Ka saksa *Atem holen* tähendab hingetõmbamist nagu inglise *breather*. Kuigi neis keeltes on puhkamise tähenduses põhiliselt käibel teine sõna: prantsuse *se reposer*, inglise (*have a*) *rest*, saksa *ruhen*, *sich erholen*. Ilmselt on mitmed põhjapoolse Euraasia rahvad kuulunud teise kultuuriruumi kui lõunapoolsed. Siit siin vastete otsimine, laen või olemasoleva, aga üpris teise tähendusega sõna kasutamine, mis teksti mõtet võib tõsiselt muuta, tehes Jumalast loova hinguse asemel spirituaalse ülimatemaatiku või spiritistide kehatu keha.

JAAN KAPLINSKI

HEINRICH STAHL OMAS AJAS

Piret Lotman. Heinrich Stahli elu ja looming. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised 14.) Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2014. 253 lk.

Vaimustav on lugeda uurimust, mille autor püüdleb täiuslikkuse poole. Piret Lotmani monograafia „Heinrich Stahli elu ja looming” on üks selliseid. Ta on eesti XVII sajandi mõjukaima keeletehniku ja kirikutegelase Heinrich Stahli elutöö iseloomustamiseks kasutanud kolossaalset allikmaterjali, millest lähtuvalt ta järeldusi ja üldistusi teeb, kusjuures need allikad, arhiivandmed, käsikirjad, trükised jm on vähemalt seitsmekeelsed (ladina, kreeka, saksa, rootsi, vene, soome, eesti), suur osa neist paljude sajandite taguse väga vana keelekujuga, mille lahtimuukimine nõuab erilisi oskusi, aega ja kannatust. Tegemist on suurepärase asjatundjaga, pikemat aega sama teemaga seotud uurijaga, kes on teadlik seni valitsenud ühekülgetest, tihti meelevaldsetest seisukohtadest ning annab Stahli elutööle uusi, Rootsi kirikupoliitikat ja ortodoksse luterluse ideestikust johtuvaid hinnanguid. Valminud töö on väärikas lugemisaine igale XVII sajandi eesti kultuurielule, täpsemalt kiriku- ja raamatuloo ajaloost huvituvale lugejale.

Uurimusel on neli osa. Sissejuhatuses iseloomustatakse Stahli retseptiooni, tutvustatakse töö struktuuri ja kasutatud allikaid. Teine osa on pühendatud Stahli tegevusele kirikuõpetajana Eestimaa 1623–1640 ja Ingerimaa superintendendina 1641–1657. Kolmas osa kannab pealkirja „Stahl ja Sõna” ning käsitleb luterliku dogmaatika arengut Rootsis, Stahli õpinguaastaid Tallinna

triviaalkoolis, akadeemilist stuudiumi Wittenbergi ja Rostocki ülikoolis, ta disputatsioonid, katekismusi, esimest eesti keele õpetust ja jutlustekogu „Leyen Spiegel” („Ilmikute peegel”). Neljas osa pakub järeldusi ja hinnangu luterliku ortodoksia pärandile Rootsi Läänemere provintssides, Stahli kui eestikeelse kirjakultuuri traditsiooni loojale selles.

Retseptioonile kronoloogiliselt lähenedes vaatleb autor, kuidas hinnangud Stahli loomingule ja tegevusele on seotud religioosse paradigmatiga, meie rahvusliku identiteedi väljakujunemisega, kristlusevaenuliku värvinguga selles, kuidas kujunes negatiivne suhtumine Stahli tegevusse nii Teise maailmasõja eel kui ka järel nii üksikkirjutistes kui ka kirjanduslugudes. Stahli vigase eesti keele kasutuse ja saksa keele mõjudega grammatika kriitika kasvas halvustavaks üldhinnanguks kogu ta tegevusele. Lõpuks nimetab Lotman tänapäeva uurijaid (Liivi Aarma, Toomas Paul, Kristiina Ross, Külli Habicht, Martin Klöcker, Raimo ja Virve Raag), keda „halvustamise traditsioon ei ole kammitanud” ja kes on toonud midagi uut varasematesse käsitlustesse. Täpsustavalt lisan, et olulise muutuse suhtumises saksa pastorite loodud eestikeelsetesse kirjatöödesse töid Tartu Ülikoolis korraldatud kirjakeele ajaloo päevad, millest esimene oli pühendatud Heinrich Stahlile: „350 aastat eesti keele grammatikakirjandust” (1987).

Lotman hindab kõrgelt Stahli elukäiku ja tegevust analüüsinud Leino Pahtma magistratööd. Täpseid eluloofakte see uurimus tõesti pakub, neid kasutab ka monograafia autor, aga Pahtma lõpp-

hinnang „Heinrich Stahl oli tüüpiline 17. sajandi kiriklane” olevat olnud üks põhjusi, miks Lotman asus koostama siin analüüsi all olevat raamatut. Nimelt leiab Lotman, et XVII sajand oli religioosne sajand ja Stahli elutöö mõistmiseks tuleb avada selle tähendus, asetada see nii ajalisse kui ka ruumilisse konteksti. Siit siis ka kogu monograafia eesmärgiseade „vaadelda Heinrich Stahli tegevust omas ajas, ühelt poolt Rootsi kirikupoliitika ja teiselt poolt ortodoksse luterluse ideede kontekstis” (lk 18).

Järgneb põhjalik ülevaade Stahli tööst kirikuõpetajana tihedas seotuses Rootsi kirikupoliitikaga Eestimaal 1561–1627 ja Johannes Rudbeckiuse visitatsioonile (1627) järgnenud muutustega Eestimaa kirikuelus. Üksikasjaliselt kirjeldab Lotman koolide praktikat ja kooliõpetuse sisu, millele tugineb 1623. aasta septembris Järva-Madise ja Peetri koguduse pastoriks ordineeritud hingekarjase mõttemaailm. Oma haridusele sai Stahl aluse Tallinna triviaalkoolis, kus omandas hea katekismuse- ja piiblitundmise, retoorikaoskusi, teadmisi antiikkultuurist ja sai äratuse vaimulikukutsumuseks. 1617. aastal immatrikuleeriti ta Rostocki ülikooli. Saame teada, kuidas kulgesid Stahli teoloogiaõpingud tolleaegses Põhja-Euroopa vanimas ülikoolis, kus põimusid ilmalike valitsejate huvid kiriklik-religioossetega. Loengute kuulamine oli reformatsioonijärgses ülikoolis peamine õppevorm, peeti ka dispuute, valdavaks õppemeetodiks oli Piibli ja antiikautorite tsitaatide päheõppimine. Stahli filosoofiastuudiumi tunnistuseks on aastast 1619 pärinev esimene trükis, ladinakeelne disputatsioon.

Huvitav on lugeda, kuidas kulgesid Stahli õpingud Wittenbergi ülikoolis, kus ta 1622. aastal promoveerus filosoofiagramistriks. Selgub, et hästi omandatud filosoofilised ained on hiljem suureks abiks ta teoloogiaõpingutel. Sügavam huvi teoloogia vastu avaldub Stahli

soovis jätkata õpinguid Greifswaldi ülikoolis, kuhu ta immatrikuleerus 1. mail 1623. Õppida ta seal aga ei jõudnud, sest Tallinna raelt saadud kolmeaastane stipendium lõppes, õpingud tuli katkestada, kodumaale naasta. Sama aasta septembris sai Stahlist (vastu ta enda tahtmist) maapastor Järva-Madise ja Peetri koguduses. Veebruaris 1624 sõlmitud seisusekohasest abielust Suurgildi oldermanni Eberhard Eckholti tütre Dorotheaga sündis perre 12 last.

Lotman küsib, kas maapastori ametiks oli Stahl valmis, ja selgitab asjaolusid, mis sellise esialgu arusaamatuna tunduva määramise põhjustas. Maapastori ametist Stahl ise ei unistanud ja põhjus, miks Tallinna raad teda kui hea haridusega hingekarjast Tallinna linnakirikusse ei kutsunud, on jäänudki ebaselgeks. „Maavaimuliku töö hõlmas enamat kui kiriklike talituste läbiviimine ja usutõdede õpetamine: lisaks pidi pastor oskama võita talupoja usalduse ja olema tema eestkostja võimude juures. Tema elamistingimused sarnanesid talupoja omadega ja sissetulekud sõltusid koguduseliikmeist,” kirjutab Lotman (lk 60). Järva-Madise kogudus oli olnud aastakümneid hingekarjaseta ja Peetri koguduse pastor sealt tüliga lahkunud. Peetri pastoraadist sai Stahli esimene elukoht. Majanduslikud tingimused polnud kiita, koguduseliikmeid vähe ja talupojad olid vaesed.

Stahl seisis küsimuse ees, kuidas teha usutõed arusaadavaks harimatule ja patust elu elavale lihtinimesele. Lotman selgitab, et katekismuseõpetus põhines tekstide kordamisel ja meeldejätmisel, iseäranis suulises kultuuris elava talupoja jaoks pidid usutõed alati ühetaoliselt kõlama iga vaimuliku suust, igas kihelkonnas, terminid pidid olema üheselt mõistetavad. Eri haridusega kohalikud vaimulikud vajasisid käsiraamatut ja polegi üllatav, „et eesti keelt enam-vähem valdav magistrikraadiga kirikuõpetaja sellise raamatu kirjutamise ette võttis”

(lk 61). 1632. aastal ilmus trükist „Hand- und Haussbuchi” („Käsi- ja koduraamatu”) I osa „Eestimaa katehiseerimise jaoks läbimurdeline raamatuke on üht-aegu Stahlil esimene säilinud kirjatöö, mis tema isikut veidigi iseloomustab,” märgib Lotman (lk 63). Käsiraamat sisaldas jumalateenistuseks vajalikud tekstid ja Martin Lutheri väikese katekismuse põhiosad saksa- ja eestikeelse te paralleeltekstidega, selle koostamise kutsus esile eluline vajadus, sest just kakskeelsed tekstid võimaldasid pastoreil usuterminite sisust täpsemalt aru saada ja neid kogudusele selgitada.

1633. aastal määrati Stahl Kadrina koguduse pastoriks ja tast sai Virumaa praost. Lotmani käsitlus toob esile Stahlil kui maavaimulike õiguste eest võitleja edusammud praostiametis, nii et mõisnikud teda koguni „pastorite ebajumalaks” pilganud. 1637 valmis „Käsi- ja koduraamatu” II osa, lauluraamat, mis sisaldas ka tosinkonna ühehääelseid noote. See on esimene Eestimaal valminud noottrükk. Viiele noodijoonele paigutatud meloodiakäikude all on saksa- ja eestikeelne paralleeltekst. Sõnasilpide ja helide arv kahjuks ei ühti, nii et nende järgi laulmine ei olnud lihtne, ilmselt koondati helisid ühele silbile või tekitati keerutusi. Kirikulaul lähtus pühakirjast, selle eesmärgiks oli elavdada jumalastõna, koos lauldes tuua piiblitõed inimeste südameile lähemale.

„Käsi- ja koduraamatu” III osa iseloomustades juhib Lotman tähelepanu selle eessõnale, mis olevat ainuke Stahlilt säilinud autobiograafiliste sugemetega tekst. Veelgi kõnekam Stahlil isiku kohta olevat käsiraamatu IV osa, mis jagab eesti koguduse pastoreile üksikasjalikke juhiseid nii tavapäraste kiriklike talituste läbiviimiseks kui ka toimetulekuks kõikvõimalike erandolukordadega. Stahl arutleb vaimuliku ja ilmaliku võimu vahekorra üle. Ta on kategooriliselt vastu ilmaliku võimu sekkumisele hingekarjase pädevusse kuuluvates

küsimustes, ilmalikud võimukandjad peavad kuulutama kirikuõpetajale, kes on seatud hoolt kandma nendegi hingehääduse eest, refereerib Lotman Stahlil töekspidamisi (lk 75).

Maapastorina Virumaal töötades valmib Stahlil 1637. aastal „Anführung zu der Esthnischen Sprach” („Sissejuhatus eesti keelde”), eesti grammatikakirjanduse ja leksikograafia esikteos, samas puhtpraktiline raamat Eestimaa vaimulikele abivahendiks nende igapäevatoos. Lotman rõhutab, et sellele viitab ka raamatu kaasaskandmist hõlbustav oktaavformaad. Grammatika valminud suuliste ja kirjalike palvete peale, mis Stahlile esitatud, ka Rootsi riik toetanud tol ajal keelte ja rahvaste uuringuid. Stahlil hilisemale elukäigule tuginedes toonitab Lotman, et Stahlil puudusid siis igasugused filoloogilised ja etnograafilised huvid, „Stahl oli pühendunud pastor, ei enam” (lk 74).

Gustav II Adolphi surma järel muutus Rootsi ülemerepoliitika. Riigikantsler Axel Oxenstierna esindas ennekõike Rootsi riigi huvisid, kuid pidas tähtsaks usupuhastust, lähtudes riigi huvist ka religioossetes küsimustes. Eestimaa uueks piiskopiks sai Joachim Jhering ja piiskopi palvel määrati Stahl andeka, haritud ja eesti keelt oskava mehena ta abiliseks ehk toompraostiks. Kõrgeim kiriklik võim hakkas kuuluma konsistooriumile, kelle pädevuses oli kirikute, koolide ja haiglate visiteerimine, kontroll nende tegevuse üle. Toomkapiitli asutamine, ühtse kirikuseaduse sisseviimine tekitas aadli vastuseisu ja konfliktid Tallinna rae ja konsistooriumi vahel ei jäänud tulemata. Institutsioonidevahelised vastasseisud kajastusid inimeste suhetes. Lotman kirjeldab üksikasjaliselt Stahlil tegevust Eestimaa vaimulike haridustaseme tõstmisel, katekismuseõpetuse sisu seletamisel, hingekarjaseametist arusaamisel. „See pole meelepärane tegevus, vaid käsk ja kohustus, mida tuleb alandlikult täita” (lk 83). Juulis 1641

kinnitas Rootsi Riigikohus Stahli Ingerimaa superintendendiks, talle tulid uued keerukad ülesanded 17 eluaastaks kuni surmani.

Stahli tööaastaid Ingerimaa superintendendina (1641–1657) käsitleb Lotman erilise süvenemisega ja loob suurepärase mosaikpildi selle ohtliku piiriala rahvuslikust ja usulisest koosseisust, kirikuorganisatsiooni rajamisest, koolide kavandamisest, keerulistest tingimustest, vastasseisudest, mis tekkisid Ingerimaa korporatsioonidega sealseste õigeusklike võitmisel luterlusele (lk 88–144). Selgituse saavad kirikujuhi enda vaated, ta isikuomadused, põhimõttekindlus, mis võis viia konfliktideni kohaliku elanikkonna, aadli ja võimudega. Analüüs kasvab välja Stahli isikliku elu seikadest, millest on toodud rohkesti värvikaid näiteid.

„Stolbovo rahulepinguga 1617. aastal Rootsi võimu alla läinud Ingerimaa on soome-ugri asustusala, mis 10. sajandil alanud Vene kolonisatsiooni käigus oli omaks võtnud vene õigeusu. Moskva vürstiriigi läände laienemisega asus neile aladele ka venelasi, krimmitatarlasi ja teisi vene keelt kõnelevaid rahvaid, mille tulemusena domineeris Rootsi võimuperioodi algul selles piirkonnas juba slaavi element,“ iseloomustab ajaloolist olukorda Lotman (lk 88). Luteriusulised maaelanikud olid ülekaalus Nõteborgi läänis, Jaama ja Narva ümbruses, need olid Savost ja Äyräpäält sisserännanud soomlased, maal olid saksa ja rootsi elanikega kogudused. Narva linna mõjukaimad elanikud olid saksa kaupmehed ja käsitöölised, madalaima sotsiaalse kihi moodustasid lihttöölised ja teenijatest luteriusulised eestlased ning vene õigeusku vadjalastest ja ingerlastest põliskasukad. Venelasi elas arvukamalt Narva jõe vastaskaldal Ivangorodis, kus domineerisid vene kaupmehed.

Rahvuslikult kirev Ingerimaa jagunes konnaaalselt vene õigeusklikeks ja luterlasteks. Superintendendi

esmaseks ülesandeks oli piiskopkonna kirikuorganisatsiooni loomine ja aja jooksul provintsi õigeusklike võitmine luterlusele. Loodeti, et Stahli edukas jumalasõna levitamine Eestimaal, eesti-keelse kirjasõna üllitamine toimib hästi tänu Ingerimaa õigeusklikest põliselanike emakeele sarnasusele eesti keelega. „Elanike keelelist identiteeti tähtsustav luterlik käsitlus alahindas vene õigeusklike usulise identiteedi tugevust, mis üksnes ei ühendanud erineva etnilise ja sotsiaalse päritoluga inimesi – linna- ja maaelanikke, talupoegi ja aadlikke, vadjalasi, venelasi ja isureid –, vaid ületas ka riigipiiri,“ kirjutab Lotman (lk 91).

Edasise käsitluse käigus selgitab Lotman arhiividokumentidele ja asjaomasele kirjandusele tuginedes, kuidas Stahl üritas oma põhimõtetest lähtuvalt lahendada superintendendina äärmiselt keerukaid ülesandeid: võõrutada eestlased paganlusest, ebausust ja harimatusest, luua üksteisemõistmist eri koguduste vahel. Tekkisid vastasseisud luteri kirikute kasutamisel saksa, rootsi, soome ja eesti koguduste vahel, konfliktseks kujunes Narva rae patronaadiõigus kiriku üle. Lotman toob esile, et Stahli püüdlusel allutada kogu Ingerimaa kirikuorganisatsioon konsistooriumile puudus mehhanism oma võimu rakendamiseks, sest saksa koguduseliikmete majanduslik ja sotsiaalne positsioon võimaldas neil kirikupea ambitsioone lihtsalt eirata, Rootsi kirikuseaduste kehtestamise katsed muutusid superintendendi ja Narva magistraadi vahelisteks väiklasteks tülideks, järgnes kaebekirjade laviin ta isikuomaduste ja tegevuse kohta (lk 99). Suureks õnnestumiseks Stahli tegevuses saab pidada vaid Narva toomkiriku valmimise 1649.

Ingerimaa venelaste harimine, võõrutamine nende ebausukommetest ja kõlvatust elust pidi toimuma Rootsi valitsuse instruksioonide kohaselt aegamisi, kuid järjekindlalt. Lotman selgitab, et Stahli ametiaja algus langes aega, mil

vene õigeusu vaimulikud väljendasid trükisõnas selgelt oma vaenulikku suhtumist luterlusse. Valdavalt kirjaoskamatute põliselanike usulist käitumist mõjutasid enim rituaalid, suhtumine sakramendi talitusse, preesterlikku pühitsusse, ristimisse, viimsesse võidmise. „Rootsi võimud olid nende rituaalide maagia, nende sõnul ebajumalakumardamise vastu jõuetud. Esialgne lootus, et need koos Ingerimaale jäänud õigeusu vaimulikega välja surevad, ei täitunud. Vastupidi, kogu Rootsi suurvõimu jooksul käisid Venemaal ordineeritud papid karmist keelust ja karistustest hoolimata salaja üle piiri sakramenditalitusi toimetamas. [---] Luteri pastorite püüd kaotada õigeusklike ristimis- ja matuserituaalid üksnes tihendas nende sidemeid Venemaaga ning tõi kaasa talupoegade põgenemise” (lk 120).

Stahli enda hoiak õigeusklike suhtes polnud ründav, vaid ta pidas neid inimesteks, kes eksivad teadmatusest. Lotman iseloomustab: „Tema lähenemine oli misjonäri oma, eesmärgiks polnud raevukas vastandamine, vaid selgitustöö” (lk 122). Ja Stahli jaoks on inimitarkus seotud teadmistega, mida saadakse raamatuist, kirjasõnast. Kui inimestel pole usku, armastust ega jumalasõna, seda väsimatumalt ja rõõmuga peavad vaimulikud Kristuse teenritena kandma oma koormat, õpetama ja harima sõnakuulmatut ja allumatut rahvast. Olukorra parandamiseks koostas Stahl Ingerimaa, Narva ja Alutaguse vaimulikkonnale mõeldud rootsikeelse katekismuse, mis trükiti Tallinnas 1644. Ta laskis selle tõlkida ka vene keelde, kuid trükis see ei ilmunud. Stahl ei osanud vene keelt, lahkkelid õigeusklikega tekkisid rituaalide pinnalt, ta ei tajunud vene ortodoksi kirikuruumi pühadust, käitumisnõudeid selles ja järgnesid temavastased süüdistused, kaebekirjad. Vastasseisu toetas Venemaa sise- ja välispoliitika, Moskva ja Novgorodi metropoliit.

Stahli parimate saavutustena Ingerimaal toob Lotman esile konsistooriumi ja visitatsioonisüsteemi ning koolide rajamise, konverteerimisprogrammi näilise edu ta tegevuse algusajal. „Murranguaeg jääb ilmselt kümnendi keskele, kuninganna Kristiina võimuletuleku aega, mis kustutas ta lootused valitsuse tõhusamale toetusele” (lk 140). 1645. aastal ametisse määratud kindralkuberner Carl Mörner Stahli konverteerimisprogrammi ei toetanud. Stahli pingutused õigeusklike võitmisel luterlusele ei kandnud vilja. Stahl jäi küll ustavaks ortodoksse luterluse ideaalidele ja oma ametikohustustele, aga tunnistas suuri kaotusi Ingerimaal. Lotman refereerib Stahli kirja Oxenstiernale: „...et [Stahl] on tulnud siia vastu tahtmist ning ei ole midagi saavutanud, ei lugupidamist ega edu või kasu: „nihil adjuncenti, nihil ornamenti, nihil emolumenti”” (lk 143). 5. juunil 1657 lõppes Heinrich Stahli elutee.

Monograafia kolmas osa algab Stahli raamatuisse kätketud ristiusu põhitõdede iseloomustamisega. Saame teada, mida tähendas luterlik dogmaatika XVII sajandil Rootsis, Tallinnas ja Saksamaa ülikoolides, kus Stahl oma teoloogihariduse, vaimulikutöö põhitõded omandas. Selgub, et luterluse alustõed muutusid ja vormusid akadeemiliste diskussioonide käigus, mille keskmes oli kristlik eetika, kümne käsu põhimõtted. Teravaid vaidlusi peeti luterliku õpetuse vahendamise viisi – pedagoogika üle. Lotman juhib tähelepanu sellele, et Stahli tegevuse ja tekstide käsitlemisel tuleb silmas pidada Rootsi kuningriigis aktsepteeritud teoloogilisi seisukohti ning hariduspoliitikat. Mõlemale mõjurile tugines tema tegevus vaimulikuna ja loodud kirjatööd: katekismused, käsiraamatud, grammatika, jutlustekogu „Leyen Spiegel” (1641, 1649). Stahl uskus kirjasõna mõjujõusse, lootis kirjasõna kaudu jagada oma teadmiste valgust pimeduses elavaile paganaile.

Lotman ei sukeldu Stahli tekstide keelelisse analüüsi, vaid toob esile nende sisu, just selle, mis senistes käsitlustes on olnud puudu. Suurepäraselt selgitab ta jutlustekogu „Leyen Spiegel” sisu ja oletatavaid allikaid, eeskujusid, otsides neid Rostocki ülikooli homileetikast. Lotman lükkab veenvalt ümber ka plagiadisüüdistuse, nagu kasutanuks Stahl oma teoses Georg Mülleri 1600–1606 Tallinna Pühavaimu kirikus peetud jutlusi. Ta tõdeb: „...kummagi tekstikorpuse autorid kuuluvad jutlustajate erinevasse põlvkonda ja lähtuvad teistsugustest kaanonitest” (lk 185).

Lotmani põhjalik monograafia loob uue arusaamise Stahli elust ja loomingu-
gust, XVII sajandi eestikeelse kiriku-

kirjanduse rajajast, kes vaimulikuna lähtus Põhja-Saksamaa ülikoolides omandatud ortodoksse luterluse ideedest ja rakendas neid Rootsi kuningriigi kirikupoliitika piirides Eesti- ja Ingerimaal. Tema teoste mõju oli suur omas sajandis ja ulatub eestlaste eetilistesse normidesse tänapäevalgi. Raamatut käest pannes jään mõtlema armastuse ja truuduse üle, mis olid Heinrich Stahli elutöös lahutamatud, nagu need kiiduja tänuväärset avalduvad ka Piret Lotmani tegevuses eesti XVII sajandi kiriku- ja kirjakuultuuri uurimisel.

VALVE-LIIVI KINGISEPP

PUNASED JA ROOSAD

Jaak Valge. Punased I. Tallinn: Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut, Rahvusarhiiv, 2014. 430 lk.

Enne jõule ilmus Jaak Valgelt ajalooramat, mis oma sihiseadelt peaks kuuluma ka Keele ja Kirjanduse huviorbiiti. „Käesolevas raamatus, uurimuse esimeses osas „Punased I” vaadeldakse Andreseni, Vares-Barbaruse ja Semperi tegevust ja vaateid kuni 1930. aastateni,” ütleb Valge ja lisab: „Allikate hulgas on ka nende looming, kuid tegemist pole kirjandusteadusliku, vaid poliitilise ajaloo valda kuuluva uurimusega” (lk 24). Võttes aga arvesse, kui detailselt jälgib monograafia kirjandusmaastikul toimuvat, kirjanike omavahelisi nägelusi ja leppimisi 1920. aastatel, võib seda raamatut pidada samahästi ka ideoloogiliseks kirjanduslooks.

Tegelikult võtab Valge ette hoopis suurema küsimuseringi: „Mis löi marksismile laia levikupinnase Eestis? Missugused olid kommunistide eesmärgid ja

mille poolest erinesid need teiste marksistide omadest? Kas kommunistide juhtide pühendumisest tulenev käitumine on võrreldav sügavalt religioosse inimese käitumisega? Missugused olid eesti soost kommunistide suhted Nõukogude Venemaaga (Nõukogude Liiduga)? Kas ja miks erines nende poliitika Nõukogude poliitika peavoolust? Kas Nõukogude Venemaa toetuseta oleks kommunistlik liikumine Eestis hääbunud? Kuidas suhtusid Andresen, Semper ja Vares-Barbarus „päriskommunistidesse”? Millal ja mis põhjustel tekkis Andresenil ja kolmekordsetel klassivendadel Johannes Semperil ja Johannes Vares-Barbarusel ning ka paljudel teistel intellektuaalidel tõmme marksismi ja Nõukogude kommunistliku režiimi poole? Kas Andresenit, Semperit ja Johannes Vares-Barbarust saab käsitleda kvislingitena, ning kui jah, keda nad siis reetsid? Miks ei näinud tulevased tipp-juunikommunistid – kes olid ju kõike muud kui ebaintelligentsed – Eestis demokraatia puuduse

üle kurtes, et Nõukogude Liit on hoopis ebademokraatlikum kui Eesti Vabariik?” (Lk 25–26.)

Kui raamatu põhiteemaks on, nagu lubatud, kolme eesti intellektuaali maailmavaateline kujunemine, siis takerdub Valge ehk ülearu pikalt sissejuhatusse, mis peaks paika seadma üksnes edasise analüüsi raamid, kuid võtab enda alla poole raamatu mahust. Siin kirjeldatakse üksikasjalikult läinud sajandi alguse marksistlikke ideoloogiaid ja institutsioone ning nende omavahelist jagelemist. Eriti põhjalikult süüvitakse eesti kommunistide ettevõtmistesse ja suhetesse Nõukogude organitega. Lisaks antakse panoraamne pilt demograafilistest ja majanduslikest protsessidest, maalitakse järgneva käsitluse kultuurilist ja olmelist tausta, tuues esile värvikaid detaile. Näiteks saab teada, et pärast ilmasõda tantsiti igal pool tšarlstoni ja fokstrotti, naised hakkasid suitsetama, aga sedagi, et revolutsioonijärgsel ajal asutatud organisatsioonide hulgas oli ka Eestimaa Jooma- ja Hooraelusse Langeanud Inimeste Päästmise Selts (lk 71–72).

Proportsioonide üle pole õiglane otsustada paljalt teose esimese osa põhjal – küllap paneb teine köide vahekorrad paika. Siiski võib julgelt öelda, et liiga palju tähelepanu on pööratud Viktor Kingissepa isikule, kes tõuseb seeläbi justkui raamatu neljandaks peategelaseks. Tema käike jälgitakse kohati lausa päev-päevalt. Ja kui üldiselt on käsitluse toon asjalik ja erapooletu, siis Kingissepa puhul ei suudeta hoiduda parastamast. Tituleerides teda tüütuse ni irooniliselt „Eestimaa tööraha ustavaks pojaks”, soolab Valge üle ja teksti signeeb antikommunistlik paatos, mis pole teaduslikule käsitlusele kohane.

Eesti ühiskond oli XX sajandi algul ergastatud olekus, leiab Valge. See kestis veel 1920. aastatelgi, mil noorte osakaal rahvastikus oli 35–36 %. „Nooruslikkus, vaesus ja sotsiaalne ebavõrdsus muutisid ühiskonna pulbitsevaks ja plahva-

tusohtlikuks, aga ka loominguliseks ja uuendusmeelseks” (lk 79). Pahemale kallutas eesti intellektuaale ka maailmasõja ajal kasvanud viha rahvustluse vastu, mis oli kihutanud töörahvast hurraahüüete saatel relvi haarama. Sõdu seostati nii natsionalismi kui kapitalismiga. „Protest traditsioonilise moraali vastu ühendas tollal noori kommunistlikke revolutsionääre, teisi marksiste, vasakpoolseid ning noori boheemlasi” (lk 76). Vasaksotsialistlik revolutsioonilisus tõmbas ligi intellektuaale nii Eestis kui ka mujal Euroopas: Prantsusmaal Anatole France'i, Louis Aragoni, Henri Barbusse'i, Romain Roland'i, André Gide'i ja André Malraux'd; Saksamaal Gerhart Hauptmanni, Lion Feuchtwangerit, Heinrich Manni, Johannes Becherit, Bertolt Brechti ja Anna Seghersit; Inglismaal George Bernard Shaw'd, W. H. Audenit ja Christopher Isherwoodi; Ühendriikides John dos Passost, Theodore Dreiserit, Upton Sinclairi ja John Steinbecki – kui nimetada ainult kuulsamaid. Eesti esseeride ja vasaksotsialistide eesotsas olid intellektuaalid ja poeedid. Hans Kruus, Johannes Semper, Johannes Vares-Barbarus, Jaan Kärner, Gustav Suits, Hugo Raudsepp, Villem Ernits ja Nigol Andresen olid kõik olnud esseeride-vasaksotsialistide partei liikmed. Kõnekas on seegi, et Eesti Sotsialistlik Töölise Partei oli aastatel 1926–1932 Eesti suurim parlamendierakond.

Keskendumist Vares-Barbarusele, Semperile ja Andresenile põhjendab Valge järgnevalt: „Kirjanikud on aga ajaloolastele eriti tänuväärne uurimisobjekt, sest oma poliitilise olemuse selgitamiseks on nad meile püüdnud veel ühe väga olulise lisaallika – omaenda ideoloogiliselt värvitud kirjandusloomingu. Nii nagu kirjadedgi puhul, on neistki tekstidest autori hoiaku väljalugemine tõeline nauding” (lk 28). Ilukirjanduse puhul tuleb olla siiski ettevaatlik. Alati ei ole kindel, et autor on siiras ja manifesteerib oma sügavamaid veendumusi.

Nii noor Semper kui ka noor Barbarus armastasid epateerida, nende sihiks oli tihti lihtsalt *irriter la bourgeoisie*.

Analüüsinud põhjalikult Semperi, Barbaruse ja Andreseni luulet, poliitilisi mõtteavaldusi ja tegevust, jõuab Valge järeldusele: „Andresen, Vares-Barbarus ja Semper olid 1920. aastate lõpul marksistid – Andresen teadlik ja süsteemne, erinevatest marksismi vooludest endale kõige sobivamat otsiv, Vares-Barbarus ebasüsteemne, kuid seda kirglikum. [---] Semper oli distantseerunud, marksismi ilmselgelt skeptilisemalt ja külmemalt suhtuv...” (lk 392).

Kuigi opositsioonilist vaimu võis põhjendada Eesti kitsaste olude ja tõusiklusega, ei tasu eluviisilt kodanlase mõõtu Vares-Barbaruse ja Semperi marksismi siiski päris tõsiselt võtta. Osalt oli nende vasakpoolsus mood – joondumine Euroopas tooni andva Clarté liikumise järgi –, osalt isikliku pettumuse väljendus, et loodetud tunnustus jäi tulemata. 1927. aastal premeeris Kultuurkapital kirjanikke, seades nad sellega justkui paremusjärjestusse. 80 000 marka sai Tammsaare, 70 000 Metsanurk, 60 000 Suits ja Under, 50 000 Visnapuu, Tuglas ja Luts, 40 000 Semper... ning Barbarus ainult 15 000 (lk 345–346). Solvunud Barbarus seda vastu ei võtnud, pealegi oli see vähem kui pool tema kuupalka.

Ettehaaravalt puudutatakse raamatut ka küsimust, kui võrd olid Barbarus, Semper ja Andresen kursis Nõukogude Venemaal toimuvaga. Usuti seda, mida taheti uskuda. Pealegi rajas stalinism uhke fassaadi ja kuulutas end sotsialismi unistuste ja väärtuste õiguslikuks pärijaks, revolutsioonilise humanismi kehastuseks, ainsaks jõuks, mis suudab vastu astuda pead tõstvale fašismile. Arthur Koestleri sõnul uskusid Saksa kommunistid 1930. aastate algul, et Kremliki on oma parteirakuke, kus poliitbüroo liikmed, vahisõdurid ja koristajamutid arutavad iganädalastel koosole-

kutel vennalikus üksmeeles partei poliitikat, ja kui Stalin on unustanud tasuda liikmemaksu, kutsutakse ta korrale.¹

Naiivsuse asemel võib rääkida ka idealismist, mis kõlab paremini. „Kui meist kaheksateistkümneaastastena saavad kommunistid, kellel on vankumatu usk omaenda tarkusesse ja sõja suures pörgus saadud käputäiesse läbi-analüüsimata ja ülehinnatud elukogemusse – siis ei mõtle me eriti sellele, et kommunism on meile vajalik tootmisuhete harmoneerimiseks tootlike jõududega. [---] Marxi, Kautsky või Lenini pealiskaudsest lugemisest ammutatud argumentide toel ette kujutatud sotsialism on tegelikult vaid müüt paremast maailmast, ähmane nostalgia inimliku elu järele, juba liigagi palju nähtud kuritegude ja alanduste eitus, võrdsuse ja vabaduse kuningriik, sõnum suurest uuendusest, põhjus olemas olla.”²

Miks lasid Vares-Barbarus, Semper ja Andresen meelitada end Nõukogude nukuvalitsusse? See on ilmselt küll uurimuse teise kõite teema, aga käesolevas ki osas pakutakse mõningaid mõtteotsi. Valge leiab, et nende veri käskis hoida võitjate poolele – 1920. aastatel pöörasid nad selja riigipöördeksel läbikukkunud kommunistidele (lk 395). On kaalutud ka varianti, et nad tahtsid ära hoida kõige hullemat, lootes, et Eestist saab rahvademokraatlik vabariik. Sarnasel põhjusel või ettekäändel astusid 1960.–1970. aastail parteisse paljud eestlased, mõned ise uskudes oma missiooni, enamik lihtsalt karjääri nimel. Kui ma kord Kukus purjutava julgeoleku polkovniku Kuuseoksa käest küsisin, milles ta näeb

¹ A. Koestler, Pühendatud. – Loomingu Raamatukogu 1995, nr 5. Tallinn: Perioodika, lk 12.

² L. Kolakowski, Revolutsioon kui ilus haigus. Arutlusi totalitarismist, vasakpoolsusest, kommunismist, demokraatiast – aga mitte ainult. Tartu: Hendrik Lindepuu Kirjastus, 2014, lk 7.

oma eluülesannet, siis vastas ta: et hullemat ära hoida, tasandada Moskvast tulevat lollust.

Ants Orase meelest oli Semper „keigarliku intelligentsi” tüüpiline esindaja, küüniline, hingetu konjunktuurist (lk 12). Paljud teisedki ei suutnud Semperile reetmist andestada. Komi laagrist eluga tagasi tulnud omaaegse sotsiaaldemokraadi Alma Ostra-Oina tütar Tiit Hallik nimetas Semperit selgrootuks renegaadiks, ja ta ei rääkinud ainult enda, vaid ka oma laagrikaaslaste nimel. Vares-Barbarus oli ise enda üle kohut mõistnud ja Andresen oma vitsad saanud. Andresenit peeti üldiselt ausaks eestlaseks.

Peale vangist vabanemist kujunes Andresenist pooleldi dissident. 1970. aastail paistis ta silma sapiste sõnavõttudega kirjanike liidu koosolekutel. Eriti ei sallinud ta proletaarset lollust, mida esindas Endel Sõgel. Mis puudutab Andreseni eestlust, siis sattusin ma juhuslikult ühe kõneka kirjatüki peale. Seal seisab: „...läbi terve sinelikommunismi-ajastu salaja kandis [Andresen] rahvusvärvides aluspesu, andes sellega vihatud vene võimule hävitava vastulöögi.”³ Nagu mõnest Mrožeki jutust, kas pole? Olenemata sellest, kas maalitud pildike vastab tõe või mitte, on see ilus kujund, mis iseloomustab hästi ENSV-s valitsenud skisofreenilist atmosfääri.

Marksism on omamoodi usutunnistus, poliitiline religioon, leiab Valge kokkuvõtteks. Tõepoolest, andunud marksisti jaoks on revolutsioon kõigi problee-

mide apokalüptiline lahendus, totaalne alguspunkt, Jeesuse teine tulemine ilmalikul kujul. „Näib, et Uue Aja, Absoluutse Alguse ja Täieliku Nooruse lootus on inimeste hingeelu püsiv ja kustumatu vorm. Ei peaks arvama, et selle lootuse saab kunagi kultuurist kõrvaldada või et üldse peaks tahtma seda kõrvaldada. See on mineviku tühistamise soov. Uusaja revolutsioonilised fantaasiad on selle lootuse kehastuseks. Selle algvorm on pärit religioosest eshatoloogiast, kus usk Uude Aega ehk lunastusse eeldas pattude andeksandmist ja süü maha pesemist.”⁴

Kui nii, siis kõik kordub. Üks revolutsiooniline puhang – *new left* ehk uus kura – käis üle maailma 1960. aastate lõpul, aga et me olime tollal väärastunud utopia tunnistajateks, siis meid see ei puudutanud. Pole aga välistatud, et kaugemas tulevikus koondub suur hulk noori, kelle jaoks Nõukogude Liit on juba hämar muinasaeg, jälle punaste lippude alla.

PS. Soovitan seda raamatut soojalt kõigile ajaloo- ja kirjandushuvilistele: põhjalik ja mõtterikas uurimus. Raamatu esmatrüki punane kiri pole küll hästi loetav, kuid on iseenesest kongeniaalne – lõhnab konspiratsiooni järele ja teeb valvsaks: järsku on veel midagi nähtamatu tindiga ridade vahele kirjutatud? Õnneks tuli kohe otsa ka teine, normaalne, silmasõbralik trükk.

JOEL SANG

³ I. V a h e r, Muutuvad ajad ja head sõnad Nigol Andreseni elus. – Kesknädal 8. X 2014.

⁴ L. K o ł a k o w s k i, Revolutsioon kui ilus haigus, lk 164.

TEISTSUGUSED MUINASJUTUD

Eesti muinasjutud. I:1. Imemuinasjutud. Koostanud ja toimetanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. (Monumenta Estoniae Antiquae V. Fabulae Populares Estonicae I:1.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009. 639 lk.

Eesti muinasjutud. I:2. Imemuinasjutud. Koostanud Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. (Monumenta Estoniae Antiquae V. Fabulae Populares Estonicae I:2.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2014. 767 lk.

1876. aasta Eesti Postimehe lisalehes nr 13 kirjutas Jakob Hurt oma kavast välja anda eesti rahva ajaraamat, mille osad oleksid: I. Vana Kannel, II. Vana Tarkus, III. Vana Usk, IV. Vana Jutt, V. Vana Kombe. Selle raamatu koostamiseks palus ta oma lugejatel üles kirjutada kõik la ulud ja lood, mis rahva seas veel liikvel olid, ja need talle saata. Hurda initsiatiivist lähtunud ettekujutused ja sihid täienesid rahvaluule kogumistöö tulemusel pidevalt ning XX sajandi alguses sõnastas Hurt idee rahvaluule teadusliku väljaande seeriast „Monumenta Estoniae Antiquae” (MEA). Just neist ideedest ongi välja kasvanud kõnesolev eesti muinasjuttude teaduslik antoloogia. Varem ei ole selles monumentaalses sarjas muinasjutte ilmunud (küll on aga 11 köidet rahvalaule, 5 köidet muistendeid, mitmeosalisena on ilmunud nii eesti vanasõnad kui ka mõistatused). 2009. aastal avaldati Eesti Rahvaluule Arhiivis olevate imemuinasjuttude publikatsiooni 1. osa, 2014. aastal selle 2. osa. Selle suure töö tulemust tunnustati Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapitali aastapreemiaga (2014).

MEA sarja põhimõtteks on, et selles avaldatakse kõik Eesti Rahvaluule Arhiivis talletatavad tekstid. Muinasjuttude puhul ei ole see siiski mõeldav, kuna arhiivis on paarisaja aasta jooksul (küll kahe kõrgajaga – 1890. aastad ja 1930. aastad) kogutud suurusjärgus 6000 käsikirjalist imemuinasjuttu, millele lisanduvad veel heli- ja videosalvestused. Väljaande jaoks tuli teha seega valik. Koostajate otsusel esindab kõiki imemuinasjuttutüüpe üks kuni kolm varianti, sõltuvalt variantide üldarvust arhiivis. Tegemist on seega tüpoloogilisel printsiibil koostatud antoloogiaga. Tekstidest on proovitud esitada nii ootus- kui ka eripärase stiili või süzeelahendusega lugusid, ja seda nii, et oleksid esindatud Eesti eri piirkonnad. Viimast mõjutab vältimatult see, mil määral iseloomustas jututraditsiooni olemasolu üht või teist ala.

Imemuinasjuttude kahest köitest leiab kokku 315 teksti: esimeses 158 (mis esindavad 80 tüüpi) ja teises 157 lugu (85 tüüpi). Folkloristlikud selgitused, nagu tüübi mõiste („Muinasjuttutüüp on samasüzeeliste tekstivariantide koondkuju”), tüübikataloogi tähendus (see koondab jututüübid, mis on „jaotatud rühmadesse ja nummerdatud, lisatud on jutusüzeede lühikirjeldused”) ja tüübikataloogist lähtuva muinasjuttude märgistuse ajalooline kujunemine (ATU) on esitatud mõlema köite saatesõnas. Nii ei pea mittefolkloristist lugeja igal juhul alustama 1. köitest, sest ka ainult 2. köide annab ammendava taustateadmise. Igal avaldatud lool on oma järjenumbr ja numeratsioon läbib mõlemat köidet. Iga loo lõpus on teksti arhiiviviide, mis sisaldab andmeid selle kohta, millal, mis piirkonnast ja kellelt see lugu on kirja pandud ning kes oli kirjapanija. Sellest lähtuvalt on koostatud köite lõpus avaldatud jutustajate

register, rahvaluulekogujate register ja koharegister.

Ühtlasi leiab lugeja iga loo lõpust viite loo tüübinumbrile. See võimaldab „Tüübikommentaari” osast leida ulatusliku teavet loo taustale, nagu näiteks selle rahvusvahelisele levikule, muinasjutu tuntusele Eestis (nt mitu varianti sellest loost arhiivis on), viiteid selle jutuga seotud kirjandusele, motiivide võrdlustele jms. Tuleb tunnistada, et muinasjutte süvitsi tundva uurija kommentaarid osutavad seikadele, mida muinasjutu lugemisel esmapilgul tähele ei pane. Näiteks ühe maailmas tuntuima muinasjutu „Tuhkatriinu” ühe versiooniga seoses (lugu nr 169) juhitakse tähelepanu ühele tavatule aspektile: esitatud variandis ei ole üht olulist rolli kandvat tegelast – kuningapoega, ja nii ei ole selles loos ka muinasjutusüzee seisukohalt olulist sündmust – pulmi.

Registrid ja kommentaarid, mis on loodud uurimiserühma pikaajalise ja sihipärase töö käigus, pakuvad teadusliku vaate muinasjuttudele. Nii pole selle väljaande oluline roll mitte ainult anda süsteemne ülevaade muinasjuttudest (süzeedest, levikust, populaarsusest vms), vaid pakkuda ka tuge muinasjutu edasisele uurimisele. On tähelepanuväärne, et muinasjutu uurimise töörühma liikmed ja ühtlasi antoloogia koostajad on avaldanud ka selle materjali põhjal tehtud iseseisvaid uurimusi. Näiteks võrdleb Kärri Toomeos-Orglaan „Tuhkatriinu” ja „Kuningatütar klaasmäel” näitel neiu ja noormehe kui tegelaskuju erinevust samalaadse struktuuriga juttudes (ilmunud ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics* 2013, kd 7, nr 2). Mõlema loo peategelane on oma peres allasurutud, kuid nad teevad midagi õigekspeetavat ja sellest käivitub sündmuste rida, mis lõpeb peategelase staatuse muutumisega ühiskonnas (olgu see siis rahva austuse ja imetluse võitmine või kuningriigi saamine). Ilmneb aga, et naistegelane pälvib parema saatuse ai-

nuüksi oma õige teo pärast, noormehest tegelase ette seatakse aga mitu ülesannet, mida ta oma teekonnal enne sihile jõudmist peab täitma. Kerkib huvitav ja oluline küsimus soorollide eripärasest muinasjutus ja ühtlasi võib küsida, kuidas see haakub jutustajate ühiskonna tõekspidamiste või harjumuspärasustega. Ootamatu, kuid veenva vaate pakub Risto Järve artikkel muinasjutu ja turismi seostest teekonna tähenduse kaudu: „Nii muinasjuttu kui ka turismireisi võib pidada reaalsusest põgenemiseks, oma maailmast väljapääsemiseks, mille puhul alustatakse argisest keskkonnast ning siirdatakse paika, kus kõik erineb tavapärasest, kus meeled on ergad ning kõike tajutakse ebatavalisena” (artiklis „Muinasjutt ja turismireis”, vt Keel ja Kirjandus 2010, nr 8–9, lk 65).

Mairi Kaasik analüüsib muinasjutumotiive, kus surelik liigub üle elavate ja surnute ilmapiiri, näiteks „Imemuinasjuttude” 1. köitest muinasjutud „Kaks sõpra”, „Vennad Ats ja Mats”, „Imeline viiulilugu”, „Surnupealuu”, „Haige hobune”, „Kolmsada aastat igavesest ajast” (artikkel on ilmunud ajakirjas *Journal of Ethnology and Folkloristics* 2013, kd 7, nr 2). Piiri olulised tähised on seotud ajaga: elavate ilmast ära olev aeg kestab tajutud ajast oluliselt kauem või vähem (mõne tunni asemel seitsekümmend aastat; kolme linnulaulu kuulamine kestab kolmsada aastat, aasta möödub kahe magamiskorraga, samas üks magamiskord kestab tuhat aastat jne). Süzeejoonise järgi võib äraminek toimuda sotsiaalsetele piiridele viitaval ajal (nt pulmad). Loo tegelased on elavate ilma esindajad (mitte üleloomulikud tegelased), mistõttu ilmsiks tulevad mitte ainult samaaegselt olemasolevad kohad (surnute ja elavate ilm), vaid ka paralleelselt kulgevad ajad, millest loo tegelane osa saab. Uurijate muinasjutukäsitlused osutavad tõsiasjale, et see lugemisvara ei pea jääma vaid lapsepõlve, sest muinasjutud on seesmiselt mitme-

kihilised lood ja pakuvad mõtlemisainet ja võib-olla ka mittemuinasjutulise ilma äratundmist igas eas lugejale.

MEA sarjas avaldatud imemuinasjutud on osalt tuttavad lastekirjandusest või ka filmidest. Ent kui viimastes on esil pildid, visuaalsus, siis siin on esil sõna. Sündmuspaigad, tegelased, sündmused sõnastatakse detailirikkalt, arendatakse dialooge. Jutustajal on aega kõnelda ja lugejal oma kujutluspilte luua: „Seal kobistas keegi ukse taga ja üks vana, väga vana hall sant astus uksest sisse, teretas tuasolijat madala healega ja istus siis järi peale. Kaua silmitses ta oma vana, aga siiski elava silmadega tütarlapse tööd ja tema kurba nägu ja sõnas siis: „Sa oled vist vaanelaps, ilma isa ja emata ja seisad nüüd võera valitsuse all, kus sul vist väga raske töö ja elu on”” (Imemuinasjutud 2, lk 67). Nii viib üks Ambla jutustaja kokku Tuhkatriinu ehk Kuldkinga ja tema elu muutnud võlukepi loovutaja. Osa murdetekste on esitatud ka tõlkes.

Muinasjutte lugedes saab peagi selgeks, et muinasjutu kohta käivad ste-

reotüübid („muinasjutuline”, pulmadega lõppevad armastuslood, valgel hobusel ratsutavat printsi ootavad printsessid, lõpuvormel „kui nad surnud ei ole, siis...” jms) ei pea paika. Lood on mitmekesiste süžeedega ning piir imeliste ja eluliste seikade vahel on sujuv. Nii otsustavad sulastena leiba teenivad vennad alustada õnneotsimise teekonda jüripäeva hommikul enne koitu: „Enne kui nad reisi ette võtsid, istusid suure tamme alla maha. Tulevik tundmata ees, siis tuli asja põhjalikumalt läbi kaaluda.” Pärast oma õnneotsimise teekonda tuli üks vendadest tamme alla tagasi, see oli jaaniöö, ja kuulis seal kaarnaid inimkeeli kõnelemas. Mängu tuleb nii elu muutev teave kui ka kukekiremisega kaduv kaarnate jutt, mida võis võtta ka unenäona, kuid „unenägu see ei võinud ju olla” (Imemuinasjutud 2, lk 400–401). On elulisi seiku, aga ka ootamatuid esitusi, nagu „Lihula mehe elulugu” või „Üleiaia Jaan”. Need polegi lastelood.

TIIU JAAGO

KUI SUUR ON MAAILMAKIRJANDUS?

Aija Sakova-Merivee. Ausgraben und Erinnern. Denkbilder des Erinnerns und der moralischen Zeugenschaft im Werk von Ene Mihkelson und Christa Wolf. [Väljakaevamine ja mäletamine. Mälutöö ja moraalse tunnistamise mõttepildid Ene Mihkelsoni ja Christa Wolfi romaanides.] (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014. 171 lk.

Ausalt öeldes on pisut raske kirjutada arvustust äsja loetud raamatu kohta, mis kindlasti meeldis, millele aga just sellepärast ei ole eriti palju lisada. Ar-

vustada väitekirja mitte oponendina, veel vähem juhendajana, vaid lihtsalt kõrvalt vaatava tavalise lugejana – kuidas seda õieti teha?!

Kui mitte-juhendaja ja mitte-oponendina alustada siiski arvustatava teose žanrist, siis tuleb kohe alguses ütelda, et see on kindlasti õnnestunud. Vägagi. Teatavasti on igal väitekirjal kaks põhi-funktsiooni. Esiteks peab selle kirjutaja oma teosega tõestama, et ta oskab mõelda ja seda muidugi tasemel, mida kutsume akadeemiliseks tasemeks, teiste sõnadega: teooria ja metoodika olgu loetud, kaasatud ja korralikult rakedatud. Ja teiseks peab väitekirjas olema ka midagi seni teadmatut, uut, mis enne

selle väitekirja kirjutamist oli olematu. See on väga lihtne minimaalnõue, aga sellegipoolest teame ju, et nii mõnigi ei saa selle täitmisega hakkama. Ma ei mõtle siin neid lugematuid lõpetamata jäänud väitekirju, mille olemasolust on teadlikud ainult õnnetud kirjutajad ise ja pettunud juhendajad; ma mõtlen neid teostunud doktoritöid, millest on liiga selgesti näha, et need on justnimelt akadeemilised dissertatsioonid ega midagi muud. Ja sellelgi võib olla kaks põhjust. Kas on autoril tohutult palju huvitavat ainet, aga teooriat mitte ja ta on tagantjärele – olude sunnil, sest nõnda nõuab ju akadeemiline statuut – pisut metoodikat ja natuke teooriat peale puistanud või kuidagi sisse sokutanud. Aga kohe on näha, et need kaks osa seisavad eraldi. Või vastupidi: autor upub teoriasse, targutab pikalt ja laialt, aga lõppude lõpuks ei jää midagi pihku ja lugeja küsib raamatut käest pannes endalt, milleks seda kõike vaja oli.

Kuid Aija Sakova-Merivee väitekiri ei ole kumbagi, see on lihtsalt hästi loetav raamat, rahulikult, loomulikult ja veenvalt voolav tekst, mille lugemise järel peab tõdema: nii ongi, selge, ja ongi kõik. Just sellepärast on raske seda arvustada. Pigem tuleb kõne alla teatud kommenteerimine, iseenda ääremärkuste – sest ma ju ikka loen raamatuid pliiat-siga, teisiti lihtsalt ei saa – väljatoomine ja vajadusel ka valgustamine.

Ja siis torkab silma, et enamik mu märkustest on positiivset laadi: kriipsud, hüüumärgid või ristikesed, mis tähendavad, et olen nõus, leidsin midagi huvitavat või olen lisanud mõne iseenda assotsiatsiooni või mõtte. Kriitilisi märkusi või küsimärke on nii vähe, et neid ei maksa nimetadagi. Muidugi on üldiselt väga heas saksa keeles kirjutatud tekstis siin-seal väiksemaid vääratusi, mida tuleks parandada enne Saksamaal turustamist – ja seda soovitaksin –, aga neid pole mõtet siin loetleda. Kõige naljakam on vast see, et bibliograafias on

järgitud eesti tähestikulist järjekorda, mis siiski erineb saksa omast. Ükski saksa lugeja ei tea Z-i otsida S-i ja T vahelt, vaid ikkagi tähestiku lõpust, ja saksa lugejatele on W ja V kaks erinevat tähte. Aga see on pisiasi.

Mis teeb uurimuse nii heaks, on tõsi-asi, et see on hästi tasakaalustatud: teooria ühel poolel ja „lihtne” täpne lugemine teisel poolel, kahe teksti võrdlemine või pigem kõrvutamine ja filosoofiline taust või raamistik – kõik on tasakaalus. Miks see on nii, seletab autor oma eestikeelses kokkuvõttes: käesolev uurimus ei sea „eesmärgiks allutada Mihkelsoni ja Wolffi tekstide poeetikat konkreetsetele kirjandusteoreetilistele või -filosoofilistele teooriatele. Töö eesmärk on vastupidine, romaanides sisalduvatel filosoofilistel mõttepildidel lastakse astuda dialoogi üksteise ja teiste mõtlejate töödes sisalduvaga” (lk 161). See on oluline märkus: huvi keskmes on tekstid ise, mitte üks või teine teooria, mille alla võib mingi teksti paigutada, ega sildid, mida võib millegi külge või peale kleepida. Sest autor „keskendub peamiselt kõrvutavale lähilugemisele” (lk 161). Siin kõneleb armastus kirjanduse, kirjutatud sõna vastu. See on prioriteetne.

See aga ei tähenda, et sekundaarse kirjanduse kaasamine oleks hooletusse jäetud, vastupidi: teoreetiline taust on hästi ja selgesti valgustatud ning seotub eelkõige Giorgio Agambeni, Aleida Assmanni, Walter Benjamini ja Avishai Margalitiga. Nende tööd moodustavad nii Mihkelsoni kui ka Wolffi teoste vaatlemise fooni ja aitavad autoril paigutada kirjanikud võib-olla uude valgusse. Tähtis on minu meelest see, et Sakova-Merivee ei küsi, kui autobiograafilised Mihkelsoni ja Wolffi teosed on või ei ole, sest see pole eriti oluline (vt lk 54). Huvi keskmes – ja seepärast ka töö pealkirjas väljendatud – on moraalne tunnistus, üldisemalt tekstide filosoofiline potentsiaal (lk 19) ja mäletamise poeetiliste struktuuride avastamine (lk 13). Sest

„moraalset tunnistust võiks kirjanduslikes tekstides vaadelda eelkõige kui tekstilooime filosoofilist printsipi, mis väljendub kõigepealt ebaõiglaselt ja mõttetult surma saanute meenutamises teksti tasandil ja nende nimel tunnistamises ehk nende loo rääkimises. Selliste surnute nime alalhoidmine on ka Avis-hai Margaliti mõistes minimaalne, mida ellujäänud nende heaks teha saavad” (lk 164). Sellest järeldub, et tegemist ei ole „ainult” kirjanduse või fiktsiooniga. Siin on rohkem mängus, nagu Sakova-Merivee veenvalt näitab ja oma eestikeelse resümee lõplauses veel kord kokku võtab: „Nii Mihkelson kui ka Wolf võtavad oma õlule tohutu vastutuse ja ei osutu nõnda ainult kirjanikeks, vaid ka oma aja suurteks mõtlejateks, sest nende teosed püstitavad neis sisalduvate mõttepiltide ja kujundite kaudu mineviku läbitöötamise kõrval ka olulisi moraali-filosoofilisi küsimusi” (lk 167).

Kuid abivahendiks ei sobi mitte ainult välismaa tippteoreetikud, vaid kaasatakse ka kodumaa mõtlejad, nagu Jaak Tomberg ja Eneken Laanes (kes oli ühtlasi töö üks oponente). Nende viis aastat vanemate väitekirjadega dialoogis olles edendab Sakova-Merivee teatud Tartu koolkonda, sest huvitaval kombel käsitlesid ka Tomberg ja Laanes muuhulgas Ene Mihkelsoni loomingut. Tomberg¹ tegi seda samuti Walter Benjamini ja Christa Wolfi kaasates, Laanes² vaat-

¹ J. T o m b e r g, Kirjanduse lepitav otstarve. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 167 lk; vt ka L. L u k s, Lepituse teostumatu võimalikkus. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 12, lk 949–955; J. U n d u s k, Jaak Tomberg teeb ilma. – Akadeemia 2010, nr 1, lk 136–144.

² E. L a a n e s, Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 206 lk; vt ka T. S a l u m e t s, Avardades dialoogi: Morgensternist Mihkelsonini. – Keel ja Kirjandus 2010, nr 6, lk 451–453.

les Mihkelsoni koos Jaan Krossi ja Emil Todega. Ühtki teist eesti autorit pole viimasel ajal nii põhjalikult akadeemilisel tasemel uuritud – ka pikaajalisi Nobeli kandidaate Krossi ega Kaplinski mitte.

Kas sellest tuleb järeldada, et Mihkelson ongi tähtsam (parem? suurem?)? Seda muidugi mitte, aga kui noored akadeemilised uurijad nii valdavalt pöörduvad ühe autori poole, siis peab temas ju midagi olema. Vahest on ta keerulisem, suletum, ebakonventsionaalsem, väljakutsuvam?

Selles kõiges võib kübeke tõtt olla, aga pidagem meeles, et kirjanduse puhul on tegemist kunstiga ning selles valdkonnas mängivad maitse ja isiklikud eelistused ikka mingit rolli. Just seda on hästi näha käesolevas uurimuses, kus autor minu meelest natuke liiga sageli või peaaegu pealetükkivalt mainib tõsiasja, et Ene Mihkelson on väikse rahva/kirjanduse esindaja ja tundmatu (lk 18–20, 26, 32). Seda me juba teame, seda pole mõtet lõpmatuseni korrata. Pisut rohkem eneseusaldust sobiks siin küll – või lihtsalt tõdemust, et antud meetodika juures pole üldse oluline, kui suur või väike mingi keel või kirjanduslik väli on, nagu autor lk 20 implitsiitselt teebki. Või nagu kirjutas Jaan Kaplinski oma essees Tammsaarest ja Hemingwayst juba ligi 40 aastat tagasi: „Tammsaare ja Hemingway on kumbki omas keele- ja kultuuriringis esinduskirjanikud. Mõlemad on kirjeldanud midagi ajale-inimestele olulist. See, et ühe lugejaskond on miljoniline rahvas põlis-Euroopa ääremail ja teise lugejaskond enam-vähem globaalne, ei ole seesugune erinevus, mis takistaks kaht kirjanikku võrdlemast.”³

Täpselt seda teeb Sakova-Meriveegi, ta kõrvutab Wolfi Mihkelsoniga ja leiab sel viisil huvitavaid paralleele. See on igivana ja täiesti legitiimne meetod, omistamaks kirjandusele või teatud autorile

³ J. K a p l i n s k i, Tammsaare ja Hemingway. – Looming 1977, nr 7, lk 1190.

(lisa)väärtust. Nagu saksa eksiilkirjanik Ernst Weiß kõrvutas 1939. aastal ühes arvustuses Tammsaaret Lev Tolstoi ja Margaret Mitchelliga, väites – ja minu meelest täiesti õigustatult! –, et erinevalt Tolstoist leidub Tammsaare juures tõelist huumorit.⁴ Või nagu „Keisri hullu” tõlke arvustustes Saksamaal kõrvutati Jaan Krossi muuhulgas Cervantese ja Thomas Manniga⁵ – nõnda pannakse nüüd kokku Christa Wolf ja Ene Mihkel-

son. Seda on varemgi tehtud,⁶ aga seda ei saa liiga tihti teha, sest ainult sel viisil on võimalik eesti hääle kuuldavaks tegemine. See on nõndanimetatud „väikeste” paratamatus ja vaid nii saab Aija Sakova-Merivee näidata, kui suured on „väikesed” tegelikult. Mida oligi tarvis tõestada.

CORNELIUS HASSELBLATT

---

⁴ E. Weiß, Ein neuer Meister. A. H. Tammsaare, „Wargamäe”. – Pariser Tageszeitung 10. VI 1939; vrd C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Übersetzung. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011, lk 136.

⁵ C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Übersetzung, lk 318–320.

---

⁶ T. Kirss, On weighing the past: *Vergangenheitsbewältigung* and the prose of Ene Mihkelson and Christa Wolf. – Interlitteraria 2005, nr 10, lk 196–216; E. Rein, A comparative study of Joy Kogawa's *Obasan* and Ene Mihkelson's *Ahasveeruse uni* in the light of trauma theory. – Interlitteraria 2005, nr 10, lk 217–229.

KONVERENTS „LOODUSE PIIRITLEMINE: MÄRGID, LOOD JA TÄHENDUSÖKOLOOGIAD”

Läinud aastal võrastas Tartu Ülikool üht suurimat keskkonnahumanitaariaalast konverentsi Balti regioonis. 29. aprillist 3. maini 2014 toimunud konverents „Framing Nature: Signs, Stories, and Ecologies of Meaning”¹ tõi Euroopa kirjandusökoloogia assotsiatsiooni (EASLCE, www.easlce.eu) ja Põhja-maade keskkonnauuringute võrgustiku (NIES, www.miun.se/nies) kaudu Eestisse 240 registreeritud osavõtjat. Konverentsil kõlas 115 ettekannet, neist 25 Eesti teadusasutustega seotud uurijatelt. Kuna kogu üritus oli väga mahukas, on järgnevas lähemalt käsitletud Eestiga seotud uurijate ettekandeid.

Kõik teesid on kättesaadavad konverentsi kodulehel (http://www.ut.ee/SOSE/conference/2014_framing_nature/abstracts.html) ning Rahvusraamatukogu digitaalarhiivis Digar. Konverentsi ettekannete põhjal on koostamisel mitmeid teadusväljaandeid: rahvusvaheline Rodopi teaduskirjastus avaldab kogumiku „Framing Nature”; Tartu Ülikooli Kirjastuses on kavandatud temaatiline köide sarja „Studia litteraria Estonica” raames. Konverentsi temaatikast lähtuvad erinumbrid avaldavad semiootikaajakiri Sign Systems Studies ja kirjandusökoloogia ajakiri Ecozon@.

¹ Siinse ülevaate koostamisel on kasutatud konverentsiga seotud erikursusel FLKU.05.221 „Kirjandusökoloogia tekstiseminar” osalenud Tartu Ülikooli tudengite Ehte Puhangu, Brita Meltsi, Lona Pälli ja Evelyn Fridolini kokkuvõtteid kuulatud ettekannetest.

Konverentsi eelprogrammi kuulus Tallinna Ülikoolis korraldatud ümarlaud „Keskkonnahumanitaaria: (mitte)-distsiplinaarse uurimistöo piirangud ja potentsiaal inimese ja keskkonna vaheliste suhete uurimisel”. Dolly Jørgenseni, Michael Egani, Hannes Bergthalleri, Kati Lindströmi ja Robert Emmetti juhitud arutleti distsiplinaarsete piiride olemust ja nende ületamise võimalusi valdkondadeüleste uurimisküsimustega töötamisel. Tõdeti, et keskkonnaprobleemid ei mahu täienisti ühegi eriala piiridesse. Analoogsete küsimustega tegeles ka 1. mai ümarlaud Tartus, kus keskenduti kitsamalt keskkonnahumanitaaria tulevikuväljavaadetele Euroopa kontekstis.

Kolm plenaarettekannet esindasid kõrgetasemelist keskkonnahumanitaariat eri teadusharude vaatenurgast. Kirjandusteadlane ning biosemiootik Wendy Wheeler (Londoni ülikool) esines haarava mõtisklusega materiaalses vormis leiduvatest mittemateriaalsetest tähendustest. Tegemist oli Jakob von Uexküllil loengusarja avaloenguga ning selle salvestust saab järelvaadata Tartu Ülikooli meediakeskuse kodulehel (www.uttv.ee). Berni ülikooli saksa keele professori Ernest Hess-Lüttichi plenaarettekanne „Aeg ja ruum linna planeerimises” võttis kokku suure osa ruumiteaduste teoreetilisest pooldest ja näitas, kuidas need teooriad linna puhul „töötavad”. NIES-i liikmed, kirjandusökoloog Steven Hartman (Mittunivertitet, Sundsvall) ja antropoloog-archeoloog Thomas McGovern (New Yorgi

ülikool) esitlesid interdistsiplinaarset teadusprojekti humanitaaria ja kliimamuutuse uuringute ühendamisest Islandi näitel, mis kujutab endast suuremahulist keskkonnamuutuste kultuurilise mõju uurimist, nn keskkonnamälu kaardistamist.

Konverentsi avapäeval kõnelesid Tartu Ülikooli juhtivad bio- ja ökosemiootikud. Timo Maran kirjeldas oma ettekandes „Biosemiootiline kriitika: keskkonna modelleerimise zoosemiootilisi aspekte”, kuidas saab biosemiootika osaleda kirjandusuuringutes ning milliseid konkreetseid mudeleid ja eristusi võiks kasutada biosemiootiline kriitika. Kalevi Kull küsis oma ettekande pealkirjas lakooniliselt: „Miks ökosemiootika?”, ning vaatles ökosemiootika kui teadussuuna esiletõusu ja arengut. Lisaks neile esinesid semiootika ja filosoofia kraadiõppurid konkreetsete juhtumiuuringutega. Nelly Mäekivi analüüsis loomaaedu kui kommunikatiivseid keskkondi ning vaagis liigikaitse, meelelahutuse ja loomade heaolu puudutavate nõudmiste ristlainetuses sündivate vastuolude lahendamise võimalusi. Riin Magnus kõneles liikideülesest kommunikatsioonist ja erinevate omailmade üksteisega kohandamise protsessist juhtkoera kasutatavate pimedate elulooraamatute põhjal. Teiste liikide esindajad on inimese aktiivsed kommunikatsioonipartnerid, kes suunavad ka omalt poolt inimese tõlgendusi ja arusaamu. Silver Rattasepa ettekanne „Filosoofist kaheksajalg” arutles kategoriseerimise, raamistamise ja kontekstualiseerimise teemadel, küsides, kas inimkeskne vaatepunkt neis tegevustes on vältimatu. Tyler Bennett esines ettekandega filosoofilise semiootika valdlast, keskendudes Charles S. Peirce'i märgitriaadide nüansside lahkamisele Terrence Deaconi inimkeele evolutsioonist kõneleva raamatu „The Symbolic Species” kontekstis. Filosoofiakeskselt lähenes keskkonnatemaatika analüüsile ka Riin Kõiv, kes rääkis looduse

kontseptualiseerimisest filosoofilistes kategooriates. Semiootika teadur Elin Sütiste kõneles konteksti olulisusest tõlkimisel ning teadlikust ja mitteteadlikust tõlkimisest.

Kultuurianalüüsiga üldisemalt astus samuti üles hulk Eesti teadlasi. Kurmo Konsa ettekande teemaks oli loodusliku ja kultuuripärandi vahekord, iseäranis nende ühenduskohal sündiv sümbioos. Konsa ettepanek on käsitleda loodust kultuuripärandi osana, et tõhustada looduspärandi kaitset. Samas vallas liikus ka Ott Heinapuu ettekanne, mis käsitles looduslike pühapaikade riikliku kaitse alla võtmist ning sellega kaasnevaid kontseptuaalseid probleeme.

Etnobotaanikud Renata Sõukand ja Raivo Kalle uurisid loodusliku taime mõistet seoses 2011. aastal läbiviidud kogumisaktsiooniga „Looduslike liikide söömine lapsepõlves”. Ulrike Plathi ettekanne „Ressurss või „Heimat” – Balti loodus saksa tõlgenduses” keskendus sellele, kuidas baltisakslased on konstrueerinud oma identiteeti mõiste *Heimat* kaudu. Sotsiosemiootik Tiit Remm kõneles loodusest linnaplaneerimises Tartu kesklinna parkide ja Emajõe näitel, lähtudes Tartu–Moskva koolkonna väljatöötatud kontseptsioonist „linn kui tekst”. Kati Lindströmi ettekanne Jaapani traditsiooniliste agraarmaastike kaitsmisest tugines nii klassikalise kultuurisemiootika kui ka tänapäevase maastikusemiootika teoreetilistele alustele. Franz Krause ettekanne jõgede dünaamikast ja poliitikast näitas, kuidas Kemi jõgi kui Soome üks suurima jõgikonnaga jõgesid on mõjutanud sealse rahva orienteerumist looduses ning nende ruumitaju üldisemaltki.

Kirjandusteaduslikult aluselt lähtunud ettekandeid oli eesti uurijatelt kokku seitse. Anneli Mihkelev kõneles groteski looduslikest alustest. Grotesk kujutab ja kasutab oma sõnumi edastamiseks deformeerunud looduslike märke, mis võivad olla nii koomilised kui ka

õudu tekitavad. Maris Sõrmus lähenes ökofeministlikult ingliskeelsete autorite Anita Desai ja Monique Roffey teoste, osutades, et ökofeministlik keskkonnakäsitlus ja looduse agentsus on teemad, mis esinevad mõlemal autoril.

Jüri Talveti sõnavõtu keskmes oli ökoloogilisus, seda nii kirjanduses ja keeles kui ka looduses ning nende omavahelistes seostes; ta rõhutas kultuurilise ökoloogia kui vaate olulisust. Kaitstes kultuurilist mitmekesisust, kaitseme ju ka looduskeskkonda. Arne Merilai ettekande „Ökokriitika kohast ühendväljateoorias” eesmärgiks oli kirjeldada ökokriitika positsiooni teiste, teoreetiliste postmodernistlike kirjandusuurimise suundade seas. Thomas Salumetsa mõttearenduses Jaan Kaplinski ja Arne Naessi ökoloogilisest individualismist toodi autorite tähendusliku ühisosana välja asjaolu, et kummagi jaoks ei ole märgid (ja märgiline kommunikatsioon, tähenduste vahetamine) olulised mitte ainult ellujäämiseks, vaid ka loomiseks, eneseväljenduseks. Kadri Tüüri ettekande „Kelle loodus? Vilsandi looduskaitseala kujutamine kirjasõnas” eritles peamiselt retooriliste piiride ja privileegide kehtestamist looduskaitsetegevuses. Brita Meltsi käsitlus Poeedirahu maastikest keskendus Andrus Kasemaa tekstiloomestrateegiatele, mis kombineerivad reaalseid geograafilisi maastikke kirjaniku isiklike kogemuste, elamuste ja ulmadega.

Eestiga seotud uurijate ettekannetest märgitagu veel põgusalt ära TÜ semiootika osakonnas doktorikraadi kaitsnud Morten Tønnesseni analüüs loomade käsitlemisest Norra poliitiliste parteide programmides; TÜ semiootika osakonna kraadiõppurite Katarzyna Kaczmarczyki ja Montana Salvoni XVII sajandi

inglise hekilabürintide ja XVIII sajandi alguse inglise maastikuaedade võrdlev analüüs nende sümbolises ja struktuurises sarnasuses; semiootika osakonna juures stažeerinud Soome Teaduste Akadeemia uurija Karoliina Lummaa ettekanne lindude kujutamisest soome kaasaegses luules ning tekstimaailmast kui eri liikide ja keskkondade koosseistestamise kohast. Soome keskkonnaajaloo uurijad Simo Laakkonen ja Otto Tähkääpää võrdlesid keskkonnateemade kajastamist 1950. aastate lõpu eesti ja soome telesaadetes. Ajalooliste paralleelide tõttu eesti materjaliga võiksid olla huvipakkuvad veel Peterburi keskkonnaajaloolase Julia Lajusi ettekanne kalavarudega seotud ideoloogilisest retoorikast 1930. aastate Venemaal ning tšehhi kirjandusteadlase Peter Kopecký ülevaade Ameerika keskkonnakaitsealuse luule tõlkimisest idabloki kontekstis 1960. aastatel.

Lõpetuseks pole liigne rõhutada, et kogu konverents sündis mitmete organisatsioonide ja institutsioonide vahelises tihedas koostöös. Lisaks üleeuroopalistele organisatsioonidele, korralduse põhiraskust kandnud Tartu Ülikooli semiootika osakonnale ning eesti kirjanduse ja teatriteaduse osakonnale andsid olulise panuse Eesti Keskkonnaajaloo Keskus (www.tlu.ee/et/ajaloo-instituut/KAJAK) ning Eesti Semiootika Selts (www.semiootika.ee).

Artikli valmimist toetasid Norra finantsmehhanismi 2009–2014 projekt EMP151 ning Kultuuriteooria Tippkeskus (Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi projekt).

KADRI TÜÜR

LÜHIKROONIKA

• 6. märtsil peeti Tallinna Ülikoolis Eesti Kognitiivse Keeleteaduse Ühingu 4. aastakonverents. Esinesid Piia Taremaa („Liikumisverbid resultatiivkonstruktsioonides”), Geda Paulsen („Mittelineaarne kausatiivsus – põhjusadjunktidest eesti keeles”), Tuomas Huumo („Kahe liikuja piirang ja soome keele kaassõna *edellä*”), Katre Õim („Saav käänne seotud ja vabades ühendites”), Ene Vainik („Tunnete omadused ristlõikes”), Liina Lindström („Kas lausetüübid on olemas?”), Mariann Proos („Verbi *nägema* tähendusrühmadest kujundskeemide abil”), Ann Veismann („Kas Alice puged läbi peegli või peeglist läbi?”), Ilona Tragel ja Jane Klavan („Miks me teeme keeleteaduslikke katseid?”).

• 7. märtsil korraldas Eesti Keeletoimetajate Liit Tallinna Ülikoolis seminari „85 aastat keeletoiimetaja ametit Eestis”. Ettekanded pidasid elupõline toimetaja Ants Haljamaa (Koolibri), kirjanik Jan Kaus (Eesti Kirjanike Liit), tõlkija Triinu Tamm (Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsioon) ja kirjastaja Krista Kaer (Eesti Kirjastuste Liit). Eesti Keeletoimetajate Liidu noorliikmeid esindas Liina Lepsalu. Kristel Ress tutvustas põgusalt seni tehtud tööd. Liit asutati 2012. aastal ja praegu on liikmeid 82.

• 13. märtsil, eelseisva emakeelepäeva puhul, peeti rahvusraamatukogus konverents „Eesti keele maagilisest mõjust”. Avasõnad lausus peadirektor Janne Andresoo. Esinesid Jaan Undusk („Sõnade ootel”), Kärt Hellerma („Sõna – osake või laine?”), Indrek Koff („Keelevabadus”), Ilmar Tomusk („Keelest ja poliitikast”), Livia Viitol („Kestmise loits: katkematu keel”) ja Mathura („Lausumissõnad ja sõna lausumine”).

• 24. märtsil kirjandusmuuseumis toimunud teispäevaseminaril kõneles Tarmo Kulmar surmast ja surnutest eri kultuurides. Vaatluse all olid surma päritolumüüdid, inimeste suhtumine

surmasse ja surnutesse, leinakombed, matmisviisid, surnukultus, aga ka märrite- ja pühakutekultus eri religioonides ja erinevatel ajastutel.

• 25. märtsil toimus Tallinnas Hõimklubi õhtu, kus keeleteadlane Heinike Heinsoo tutvustas oma koostatud maailma esimest vadja keeles kirjutatud raamatut „Vad'da sõnakopittõja” („Vadja sõnakoguja”). Raamat on õppematerjaliks vadja keele kõnelejatele ja keelest huvitatuile, sisaldades algupäraseid tekste liivtšulä-luuditsa murdes, viiekeelset sõnaraamatut ja Virge Jõekalda illustratsioone.

• 26. märtsil peeti Tartus Akadeemilise Rahvaluule Seltsi koosolek, milles keskenduti väliseestlaste toidukultuurile. Ettekande pidas Riina Reinvelt („Eesti toit pagulaste mälestustes”), kes on jälginud, mis on Eesti Rahva Muuseumi arhiivi 15 aasta jooksul väliseestlaste toiduharjumuste ja eelistuste kohta kogunenud.

• 27. märtsil toimus Tallinnas Emakeele Seltsi aastakoosolek. Kavas oli Kersti Lepajõe (TÜ) ja Satu Grünthali (Helsingi ülikool) akadeemiline ettekanne „Eesti ja soome emakeeleõpetajaks õppivate üliõpilaste motivatsioon ja kutsumus saada õpetajaks”. ES-i 95. tegevusaastast tegi ülevaate teadussekretär Killu Paldrok.

• 30. märtsil korraldasid Laurentsiuse Selts, Emakeele Selts, Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut Tallinnas Eduard Ahrensi-le pühendatud konverentsi „Kummardus Ahrensi-le”. Tervitustega esinesid akadeemik Karl Pajusalu (ES), Urmas Sutrop (EKI) ja Sulev Valdmaa (Laurentsiuse Selts). Järgnes ettekannete osa: Mati Hint („Ahrensi ortograafia on eesti identiteedi oluline koostisosa”), Heli Laanekask („Ahrensi grammatikast Wiedemanni pilgu läbi”) ja Toomas Paul („Probleemidest piibli tõlkimisel”).

LAHKUS ÜLO TEDRE

12. II 1928 – 9. III 2015

Kalju Suure foto.

9. märtsil suri pärast lühikest rasket haigust oma 88. eluaasta alguses Eesti tuntumaid ja mitmekülgsmaid folkloriste Ülo Tedre. Keele ja Kirjanduse Instituudi kauaaegse töötajana suutis ta rahvaluuleteadusse anda märkimisväärse panuse ajal, mil humanitaaria edenemist kammitsetes nõukogulik ideoloogia.

Tallinnas 12. veebruaril 1928 kooliõpetaja perekonnas sündinud poisil polnud probleeme ei lugema õppimisega ega õpingutega Westholmi gümnaasiumis. Teise maailmasõja aegne kooliõpetus andis kaasa hea saksa keele ning tasemel ladina keele oskuse, ositi sai õppida ka prantsuse, inglise ja vene keelt. Oma isa jälgedes asus ta edasi õppima Tartu ülikooli filoloogiaosakonda. Aastatel 1951–1952 kujunes võimalus kätt proovida terminoloogilise oskussõnastiku koostamisel kirjandusmuuseumis. Järgnes aspirantuur KKI-s. Selle kohta on ta hiljem meenutanud, et töö-

tas väitekirja kallal stalinismi kõrgajal, mil teema – klassivõitluse kajastumine regilaulus – polnud vabalt valitud, vaid ette antud, pealegi tulid kõik dissertatsiooni peatükid venekeelsena Moskvasse juhendajale tutvumiseks saata („Eesti mees ja tema sugu XIX sajandi Eesti lõppriimilises rahvalaulus”, 2003, lk 452). Moskvas tuli teha ka veel eksam vene folkloristikast.

Tallinlasena KKI rahvaluulesektoris töötades on Tedre vist küll kõige rohkem meeolehärra tundnud, adudes, kuivõrd palju KKI kaotas üleviimisega Tartust pealinna ning kuivõrd palju rahvaluuleuurijate lahutamine uurimisbaasist sektori tööd takistas. Juba aspirantuuri ajal ei jäänud tal märkamata, kuidas käsikirjalistest rahvaluulekogudest allikmaterjali väljaotsimine ja kopeerimine aega röövib.

Väiksearvulise noore kollektiivi esimeseks ülesandeks sai koondteose ja õpikuna kasutatava „Eesti rahvaluule ülevaate” koostamine. Tedre kirjutatud sissejuhatuse teoreetilises osas väärrib märkimist rahvaluule mõiste, olemuse ja tähtsuse käsitlus, nt osutatakse siin, et suulisus ei tarvitse olla folkloori obligatoorne põhitunnus, kasutatud on mõistet *rahvapärismus*, rahvaluulet on käsitatud kultuuriloo osana („Eesti rahvaluule ülevaade”, 1959, lk 7–9). Tedre hooleks jäi edaspidigi mitmete kultuurilooliste teoste ja õpperaamatute folklooripeatüki kirjutamine. Kõige õnnestunumaks on ta pidanud mahukaid peatükke perekonnatavandist ja rahvaluule põhiliikidest koguteoses „Eesti rahvakultuurist” (1988, 2. tr 2008). Rahvakalendri tähtpäevadest leidub temalt lühiartikleid kõigis ENE ja EE köidetes.

Aastatel 1956–1960 koostati KKI rahvaluulesektoris Tedre juhendami-

sel, osalusel ja toimetamisel neljaköite-line „Eesti rahvalaulude antoloogia” (ilmus aastatel 1969–1974). Tehtut tuleb pidada üheks kaalukamatest panustest vahepeal takerdunud regilaulu-uurimisse. Selle töö käigus loodi regilaulu-tüpoloogia, mida kasutavad kõik „Vana kandle” kihelkonnväljaannete koostajad. Aastast 1977 kuulus Tedre „Vana kandle” peatoimetusse ning osales Jõhvi ja Iisaku köite (1999) koostamisel. Märkimata ei saa jätta koorilaululembese teadlase koostööd helilooja Veljo Tormisega, mis andis hoogu laialdasele regilauluharrastusele (tema seatud olid tekstid aastail 1966–2000 ilmunud teostes „Eesti ballaadid”, „Regilaulik”, „Tähtpäevalaulud” jpt).

KKI rahvaluulesektori juhataja amet (1962–1991) viis Tedre tihedatesse sidemetesse Eesti Rahvaluule Arhiiviga Tartus. Kuna huviliste nõudlus eesti rahvakultuuri teemaliste loengute vastu oli suur, sõitis ta sageli Tartusse ERA kombestikukartoteegist teadmisi otsima. Jäi mulje, et Tedre tundis end ERA-s ja üldse Tartus hästi. Piibuga mehe muhe olek, aeglane kõnepruuk, stoiline välimus jätsid mulje koloriit-sest literaadist, keda Tartu kolleegidel oli tavaks nimetada ikka perekonnanimega. Tedre osales aktiivselt rahvusvahelistel teadusfoorumitel, millel osalusvõimalusest teavitas alati ka ERA töötajaid. NSV Liidu eri piirkondades korraldatavad välitööde sessioonid sobisidki suure kogumiskompetentsiga mäluasutusele enam kui uurimisinstituudile. Ühtlasi tajus Tedre KKI ja ERA folkloristide staatuse erinevust ning see häiris teda. Ajal, mil eesti rahvas elas muutuste ootuses, on ta oma 60. sünnipäeva korrespondentsintervjuus Keelele ja Kirjandusele (KK 1988, nr 2, lk 103–105) nentinud, et kahjuks ei ole arhiivitöötajad ei palga ega positsiooni poolest teadlaste väärilised.

Oma aspirantuurijast KKI-s mäletan pikki arutluskoosolekuid, kus kõik

osavõtjad järgemööda kellegi kirjutist analüüsisid. Alles nüüd, kui Tedret enam meie hulgas pole, sain teada, et tal oli oma väitekirja vene keelde tõlkimise okkiline tee läbi käidud. Ja siis, kui jõustus nõue, et kaitsta on lubatud vaid venekeelset väitekirja, aga tõlkima ei pea trükitis ilmunud raamatut, suunas Tedre mu Kodavere pajatuste käsikirja kirjastusse. Raamat ilmus küll alles seitsme aasta pärast, ometi polnud uurimus veel aegunud.

Tedre retsensioonid kirjastamist ootavatele käsikirjadele olid üsna ranged ja üksikasjalised, päädides pisi-vigade loeteluga. Keele ja Kirjanduse kolleegiumi liikmena alates ajakirja loomisest 1958. aastal on ta avaldanud rohkesti arvustusi, pidades neid vajalikuks nii autoritele kui ka üldsusele. Samuti on tema sulest ilmunud folkloristika ajaloo alaseid artikleid, suur hulk neist kuulub personaalia rubriiki: esindatud on Walter Anderson, August Annist, Paul Ariste, Matthias Johann Eisen, Jakob Hurt, Matti Kuusi, Oskar Loorits, Veera Pino, Rudolf Põldmäe, Richard Viidalepp, Kustaa Vilkuna jt. Selmet (üks Tedre aktsepteeritud uudis-sõnu) üha Tartusse komanderingusse sõita, võttis ta ette küllaltki palju toimetamistöid. Nii sai uuesti ilmuda nt August Anni(sti) väärtteos aastast 1934 „Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”” (2005).

Et usunditeemade võtmine rahvaluulesektori tööplaani lükati aina tagasi, aga „Eesti pulmad” siiski 1973. aastal ära trükiti, püüdis koostaja kombestiku varjus taas ka usundiga tegelda. Seni-tehtuga ta ise rahule ei jäänud, nime-tades pulmatavandi käsitlust kõhnuke-seks lühiülevaateks ja läbilõiketeoseks. Tedre võttis ette sanditamiskombe kirjeldused Emakeele Seltsi kogudes. Sanditamiseks on ta nimetanud maskeeritult perest peresse käimise rituaali rahvakalendri mitmetel tähtpäevadel. Kui kätte hakkas jõudma „Eesti rahva-

kalendri” VI köite koostamisjärg, pak-
kusin talle seda tööd, kuid ta keeldus,
piirdudes retsensiooni kirjutamisega.

Kauaaegse vastutava töödejuhi ja
organisaatorina tundis Tedre huvi
folkloristika käekäigu vastu vabas Ees-
tis. Tema ettepanek oli, et väljaannete
koostamine ja kirjastamine peaks ole-
ma tagatud põhifinantseerimistega,
sest teadusgrantide kestus on liialt lühi-
aegne. Rahvaluulesektori üleviimisel
Tartusse oleks ta meelsamini eelista-
nud koondumist ühisesse ERA-sse, et ei
oleks jaotumist arhivaarideks ja uuri-
jateks. Teravate sõnadega on ta tauni-
nud pseudofolkloristikat: „Paraku õit-
seb pseudoteadus meilgi ja mitte ainult

teadus!” Nimetanud on ta horoskoope,
aga ilmselt pidanud silmas uususundi
nähte, nagu on praegune muistset maa-
ilmapilti rekonstrueerida püüdev nn
maausk („Eesti folkloristika hiilgus ja
viletsus”, KK 2000, nr 3, lk 172, 177).

Rahvaluulesektori Tartusse tagasi
tulekuga 2000. aastal kaasnes EKI töö-
ruumide vabastamine. Tartusse toodi
ka Ülo Tedre isiklik kartoteek mardi- ja
kadripäeva ning jõulukombestiku mas-
keerimiskirjeldustega, mida ta peagi
ERA-sse otsima tuli. Kartoteegikas-
tid olid ilusti alles ja ootavad praegugi
uurijaid.

MALL HIEMÄE

ÕNNITLEME!

8. IV Arvi Sepp – 60
17. IV Ülle Tomson – 60
21. IV Pekka Ereht – 50

KOLLEEGIUM:

Mati Ereht,
Cornelius Hasselblatt,
Tiit Hennoste, Hasso Krull,
Johanna Laakso,
Kazuto Matsumura,
Helle Metslang, Sirje Olesk,
Karl Pajusalu, Peeter Päll,
Raimo Raag, Rein Raud,
Kristiina Ross,
Jüri Talvet, Peeter Torop,
Jaan Undusk,
Ülo Valk, Mart Velsker,
Tiit-Rein Viitso,
Märt Väljataga,
Haldur Õim

TOIMETUS:

Peatoimetaja
Joel Sang 6449 228
Tegevtoimetaja
Tiina Hallik 6449 126
Kirjandusajalugu,
folkloristika
Mall Jõgi 6449 126
Kirjandusteooria
ja -kriitika
Brita Melts 6449 126
Keeleteadus
Maria-Maren
Sepper 6449 126
Tehniline toimetaja
Reet Sepp 6449 126

TOIMETUSE ADDRESS:

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn.

<http://kjk.eki.ee>
e-ISSN 2346-6014

e-post: kk@eki.ee

Trükkida antud 31. III 2015.
Trükiarv 580.
Tallinna Raamatutrükikoda,
Laki 26, 12915 Tallinn.
6509 990

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või aadressil www.tellimine.ee

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi humanitaarteaduste loendi ERIH (European Reference Index of the Humanities) kategooriasse NAT, LLBA (CSA Linguistics & Language Behavior Abstracts, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopuse (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory andmebaasi, CEEOL-i (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR-i (Eesti Rahvusraamatukogu) digitaalarhiivi ning Alalise Rahvusvahelise Linguistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.

© Keel ja Kirjandus ®

Kujundanud Jüri Kass

SA Kultuurileht